

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Violeta
KATINIENĖ

*Lūžio literatūra: XX a. pabaigos – XXI a.
pradžios vokiečių ir lietuvių romanas*

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
filologija 04 H

Vilnius 2018

Disertacija rengta 2014–2018 metais Vilniaus universiteto Filologijos fakultete.

Mokslinė vadovė:

doc. dr. Audinga Peluritytė-Tikuišienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

TURINYS

IšVADAS	5
Tyrimo objektas ir problema	5
Darbo tikslai	7
Darbo uždaviniai	7
Darbo mokslinis naujumas / aktualumas	7
Teorinė ir metodologinė prieiga.....	7
Ginamos tezės.....	9
Disertacijos struktūra	10
Tyrimo rezultatų pristatymas	11
1. LŪŽIO LITERATŪROS SAMPRATA VOKIETIJOJE IR LIETUVOJE.....	12
1.1. Lūžio sąvokos raida	14
1.2. Lūžio literatūros samprata.....	20
2. TEMOS TYRIMŲ APŽVALGA.....	26
2.1. Temos iširtumas Vokietijoje	26
2.2. Temos iširtumas Lietuvoje	31
3. SVETIMYBĖS PATIRTIS. PAGRINDINIAI BERNHARDO WALDENFELSO SVETIMYBĖS TOPOGRAFIJOS PRINCIPAI.....	36
3.1. Svetimybės samprata	37
3.2. Svetimybės topografijos samprata.....	39
3.3. Svetimybės pasisavinimo mechanizmai.....	41
3.4. Atsakas kaip alternatyva svetimybės pasisavinimui.....	42
3.5. Patirties ir išitikties samprata.....	43
3.6. Svetimybės samprata tarpkultūrinėje literatūrologijoje.....	48
4. LŪŽIO PATIRTIS VOKIEČIŲ IR LIETUVIŲ ROMANUOSE	54
4.1. Kurtas Drawertas: <i>Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegelland. Ein deutscher Monolog</i>	54
4.2. Wolfgangas Hilbigas: <i>Laikinumas / Das Provisorium</i>	64
4.3. Andrea Hanna Hünninger: <i>Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer</i>	75
4.4. Sigitas Parulskis: <i>Trys sekundės dangaus</i>	84
4.5. Valdas Papievis: <i>Vienos vasaros emigrantai</i>	95
4.6. Renata Šerelytė: <i>Mėlynbarzdžio vaikai</i>	104
4.7. Lūžio romanai kaip atsakas į svetimybės patirtį.....	114
IšVADOS IR TYRIMO PERSPEKTYVOS	120

PRIEDAS	125
1. <i>Lūžis</i> Vokietijoje – istorinis romanų parašymo kontekstas	125
2. <i>Lūžis</i> Lietuvoje – istorinis romanų parašymo kontekstas.....	131
3. Sociokultūriniai <i>lūžio</i> padariniai Vokietijoje	138
4. Sociokultūriniai <i>lūžio</i> padariniai Lietuvoje	142
LITERATŪROS SĄRAŠAS	148
Pagrindiniai šaltiniai.....	148
Kiti šaltiniai	148
Literatūra	149

ĮVADAS

Tyrimo objektas ir problema

Sienos griūtis ir Vokietijos suvienijimas, Nepriklausomybės atgavimas Lietuvoje – XX a. pabaigos *lūžis* – atvėrė naują istorijos puslapį. Buvusiai VDR ir mūsų šaliai bendra totalitarizmo bei išsivadavimo iš totalitarinės sistemos patirtis, tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į esminį skirtumą – tuo tarpu, kai Lietuva, atkūrusi Nepriklausomybę pati rinkosi tolimesnį krašto raidos kelią, buvusiai VDR po Vokietijos suvienijimo teko besąlygiškai perimti Vakarų Vokietijos įstatymus. Visgi reakcija į staigius pokyčius, visose gyvenimo srityse užklopusius daugelį tam nepasiruošusių žmonių, kurių galima įvardinti kaip tapatybės krizę tiek buvusioje Rytų Vokietijoje, tiek Lietuvoje, leidžia kelti bendražmogiškus, dar iki šiandien pilnai neatsakytus klausimus. Čia ypatingas vaidmuo tenka grožinei literatūrai, savita forma per kalbą atveriančiai pasaulėžiūros ir tikrovės suvokimo pokyčių aspektus.

Mokslinio darbo tyrimo objektas yra *lūžio* fenomenas šiuolaikiniuose vokiečių ir lietuvių romanuose, priskiriamuose *lūžio literatūrai*¹. *Lūžio* metu ne tik susiduria sava ir svetima tvarka, bet ir paliečiama tai, kas yra už bet kurios tvarkos, tad jis kaip ribinis fenomenas nurodo į savitą *svetimybės* patirtį², kurios apmąstymas yra būdingas *lūžio literatūros* poetinei koncepcijai.

Pagrindinis disertacijos klausimas apie bendražmogišką ir atskiro individo literatūrinę *patirties* kaip susidūrimo su *svetimybė* XX a. pabaigos istorinių įvykių akivaizdoje refleksiją tiriamas pasitelkiant šešis vokiečių ir lietuvių romanus: Kurto Drawerto *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegel-land. Ein deutscher Monolog*³ (1992), Wolfgango Hilbigo *Laikinumas / Das Provisorium* (2000), Sigito Parulskio *Trys sekundės dangaus* (2002), Valdo Papievio *Vienos vasaros emigrantai* (2003), Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikai* (2008), Andrea-os Hannos Hünninger *Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer* (2011).

Romanas fikcionalių tekstų kontekste išsiskiria ypatingu savitumu – kaip ilgesnis naratyvas, „jis yra ne tiek pasakojimo, intrigos kūrimo, personažų sugyvenimo menas, kiek problemiškojo žmogaus, [...], apmąstymai apie save

1 Įvairių žanrų tekstai, vienaip ar kitaip susiję su XX a. pabaigos istoriniu *lūžiu*. Šis terminas plačiau aiškinamas 1.2. skyriuje „*Lūžio literatūros samprata*“.

2 Disertacijoje remiamasi fenomenologine Bernharo Waldenfelso *svetimybės* topografijos koncepcija (žr. 3. skyriuje).

3 Siekiant, kad būtų patogiau skaityti, disertacijos skyriuje pirmą kartą minint neverstus į lietuvių kalbą kūrinius ir tekstus pirmiausia pateikiamas jų pavadinimų vertimas į lietuvių kalbą, greta rašomas autentiškas. Vėliau vartojamas pavadinimas lietuvių kalba.

patį ir apie pasaulį, apie savo buvimą pasaulyje.⁴ Pasak literatūrologo Norberto Mecklenburgo, „literatūra – ir visų pirma romanas – yra medija, kuri savitu būdu leidžia pažinti kitus žmones, jų gyvenimo sąlygas ir sritis, jų priklausymą tam tikrai vietai ir jų atvirumą pasauliui, jų tėvynę ar jos praradimą,⁵ nes išsamiau nei kiti žanrai pasakoja apie žmogaus buvimą pasaulyje.

Minėti romanai kaip vokiečių ir lietuvių *lūžio literatūros* reprezentantai pasirinkti dėl kelių priežasčių: pirma, atskleisdami visas svarbiausias *lūžio literatūros* temas (ekonominės ir socialinės *lūžio* pasekmes, Rytų ir Vakarų Europos konfrontaciją, praeities nagrinėjimą, tapatumo ir kalbos problemas, tarpinę, pereinamąją būseną, (e)migraciją), jie atveria *svetimybės* poetiką tiek per įtaigius reliatyvios (kasdienės ir struktūrinės) *svetimybės* aprašymus, tiek per gausią radikalios *svetimybės* metaforiką; antra, visi šie romanai parašyti jau po istorinio *lūžio* ir ši distancija leidžia išryškinti įvykusius ar dar vykstančius pokyčius reflektuojančioje sąmonėje; trečia, visus romanus vienija autobiografiniai motyvai – kalbama apie autentišką patirtį, t. y. tiesioginį patyrimą, atveriantį pasaulį kaip reiškinį ir tai priartina prie *lūžio* fenomeno esmės.

Pasirinkti iš buvusios Rytų Vokietijos kilusių rašytojų kūrinius paskatino faktas, kad istoriniuose laikmečio įvykiuose dvi vokiškos valstybės dalyvavo labai skirtingomis formomis – tuo metu kai VDR piliečiai demonstracijomis aktyviai siekė politinių pokyčių, VFR gyventojai, kaip rašo literatūrologė Elke Brüns, nekeisdami įpročių stebėjo įvykius televizijos ekrane⁶, o pati šalis už sienos jiems atrodė tolima ir egzotiška, su kuria (ypač jaunesni) vakariečiai nebesijautė susiję⁷. Todėl pritariama jos nuomonei, kad reprezentatyvus *lūžio* romanas kaip autentiškos patirties vaizdavimas gali būti sukurtas būtent buvusios Rytų Vokietijos autorių, kuriems „lūžis“ buvo vienas svarbiausių įvykių, jei ne pats svarbiausias įvykis gyvenime⁸.

4 Chartier, Pierre: *Ivadas į didžiąsias romano teorijas*, iš prancūzų kalbos vertė Dainius Vaitiekūnas, Alina Kiliesaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 212.

5 Mecklenburg, Norbert: *Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: IUDICIUM, 2008, p. 537: „[...] die Literatur [bietet] vor allem mit dem Roman ein Medium, das auf einzigartige Weise erlaubt, andere Menschen kennen zu lernen, ihre Lebensverhältnisse und -gebiete, ihre Ortsgebundenheit und ihre Weltoffenheit, ihre Heimat oder ihren Heimatverlust.“ [Vertimas čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, disertacijos autorės].

6 Plg. Brüns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 33.

7 Plg. Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 2 tomai, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 1.

8 Ten pat, p. 2: „[...] die ‚Wende‘ dürfte eines der wichtigsten Ereignisse, wenn nicht das einschneidendste Ereignis in ihrem Leben gewesen sein.“

Vakarų vokiečių autoriai šiame diskurse mažiau skiria dėmesio praeičiai už geležinės uždangos rekonstruoti, asmeninei patirčiai, daugiau kalbama apie bendrą abiejų Vokietijos dalių situaciją, socialines struktūras ir tolimesnį šalies vystymąsi po *lūžio*. (Plg. Lüdecker, Gerhard Jens / Orth, Dominik (sud.): *Nach-Wende-Narrationen. Das wiedervereinigte Deutschland im Spiegel von Literatur und Film*. Göttingen: V&R unipress 2010, p. 10–11.) Plačiau žr. disertacijos priede, skyriuje 3.

Darbo tikslai:

1. Apibrėžti *lūžio literatūros* sampratą.
2. Ištirti poetinę vokiečių ir lietuvių *lūžio* romanų specifiką.
3. Išryškinti vokiečių ir lietuvių romanų kaip produktyvaus atsako į *lūžio* patirtį ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. Ištirti *lūžio* romanų parašymo istorinį ir sociokultūrinį kontekstą (priedas).
2. Kitiškai peržiūrėti *lūžio literatūros* sampratą naujausios vokiečių ir lietuvių literatūros kontekste, ją išplečiant *lūžio* fenomeno nurodančio į *svetimbės* patirtį aspektu.
3. Apibrėžti *svetimbės* sampratą remiantis Bernhardo Waldenfelso *svetimbės* fenomenologija.
4. Apibrėžti *svetimbės* sampratą tarpkultūrinėje literatūrologijoje.
5. Ištirti vokiečių ir lietuvių romanų poetines sistemas, remiantis Bernhardo Waldenfelso *svetimbės* fenomenologijos įžvalgomis.
6. Lyginant romanus atverti jų, kaip kūrybiško atsako į *lūžio* patirtį savitumą, išryškinti juose aprašomus individualius išgyvenimus ir universalias patirties struktūras.

Darbo mokslinis naujumas / aktualumas

Kaip rodo naujausios publikacijos tiek grožinės literatūros, tiek literatūrologinių tyrimų ir kritikos lauke (žr. skyriuje 2.) *lūžio literatūros* vietos, reikšmės, poetinių ypatumų klausimas yra itin aktualus. Būdamas *lūžio* padarinių suvokimo proceso dalimi, ji pasakoja apie tai, į ką atsakymų ieško ne vienas šiandienos žmogus. Šis mokslinis darbas yra pirmasis didesnės apimties bandymas palyginti dviejų šalių – Vokietijos ir Lietuvos – *lūžio* romanus, rasti tai, kas individualu ir universalu, išryškinti šių kūrinių poetiką, pasitelkiant fenomenologo Bernhardo Waldenfelso *svetimbės patirties* koncepciją. Šiais aspektais šiuolaikinė vokiečių ir lietuvių literatūra tyrinėta nebuvo, todėl disertaciją galima laikyti akstinu, skatinančiu pradėti diskusiją šia tema.

Teorinė ir metodologinė prieiga

Disertacijoje remiamasi Andrea'os Leskovec nuomone, kad „[k]omparatyvistinis darbas gali būti per se laikomas tarpkultūrine veikla, nes jis tiria skir-

tingų kultūrų literatūrų bendrumus ir skirtumus peržengdama jų ribas,⁹ literatūrinius fenomenus lygina tarpkultūriniame kontekste. Darbe pritariama šiuolaikinės komparatystikos, literatūrinius tekstus suprantančios kaip „interferentiškus kūrinis“, kuriuose persipina tarptautiniai, intelektualiniai ir istoriniai aspektai¹⁰, požūriui. Nors kultūrinis tekstų sąlygotumas yra svarbus, visgi iš tarpkultūrinės perspektyvos tekstai traktuojami ne vien tik kaip tam tikros nacionalinės kultūros reprezentantai, bet tyrimų centre atsiduria būtent tie persipynimai ir persidengimai, kurie atveria tekstą „kaip persidengiančių skirtingai koduotos kultūrinės kilmės prasių struktūrų ir santykių tinklų susikirtimo vietą.“¹¹ Tokiu būdu literatūriniai tekstai suprantami „kaip tarpkultūrinis fenomenas ne vien tik dėl [...] ribas peržengiančios recepcijos, bet ir dėl fakto, kad jie atveria ribas tarp kalbos plotmių, tarp kultūrinių sferų ar tarp skirtingų estetinių formų.“¹² Pasak Andrea'os Leskovec, „lyginimo metodas ne tik leidžia informuoti apie literatūrinius tekstus, bet ir tuo pačiu metu daro išvadas apie atitinkamas kultūras, apie sociokultūrinius jų parašymo kontekstus, sąveikas ir panašiai.“¹³

Pagrindinis tarpkultūrinės literatūrologijos tyrimo objektas yra tarpkultūriniai literatūros aspektai ir būtent *savasties* ir *svetimbės* klausimas¹⁴. Mūsų atveju ne tik skaitomi ir lyginami savos ir svetimios kultūros *lūžio literatūros* tekstai, bet kreipiamas dėmesys ir į *svetimbės* patirtį vienos kultūros ribose. *Svetimbė* pasirinktuose romanuose pasirodo visomis jos dimensijomis – nuo kasdienės iki radikalių jos patirties. Todėl, siekiant atverti šiuos tekstus, nepakanka *svetimbę* traktuoti tik kaip *kultūrinės svetimbės* kategoriją. „Literatūrinis tekstas išsiskleidžia ne tik kultūrinio skirtumo fone, kuris yra tik vienas iš daugelio svetimybių formų. [...] tarpkultūriškumo pagrindas yra kontaktas tarp savo ir svetimio, taip kyla klausimas, ar pašalinus kultū-

9 Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 11: „Die komparatistische Arbeit kann per se als interkulturelle Tätigkeit angesehen werden, denn sie untersucht Gemeinsamkeiten und Unterschiede in Literaturen verschiedenen Kulturen in grenzüberschreitender Perspektive.“

10 Plg. Noll, Werner: *Interkulturelle Lektüren – interkulturelle Komparatistik: Verstehen und Anerkennen, Grenzerkundigungen im Medium der Literatur*. In: Kiefer, Bernd / Noll, Werner (Hrsg.): *Das Gedächtnis der Schrift. Perspektiven der Komparatistik*. Wiesbaden, 2005, p. 141–176, čia p. 142; Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 12.

11 Ten pat, p. 142. Cituota iš Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 12.

12 Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 12: „[...] als interkulturelles Phänomen verstanden, und nicht nur aufgrund der [...] grenzüberschreitenden Rezeption, sondern auch aufgrund der Tatsache, dass sie Grenzen aufheben, wie die Grenzen zwischen Sprachebenen, zwischen kulturellen Sphären oder zwischen Ästhetiken.“

13 Ten pat, p. 12.: „[...] die Methode des Vergleichs nicht nur Aufschlüsse über literarische Texte zulässt, sondern gleichzeitig auch Rückschlüsse über die jeweiligen Kulturen, über die soziokulturellen Entstehungskontexte, Wechselwirkungen und Ähnliches.“

14 Plg. ten pat, p. 13f, 23, 30, 36f, 46f.

rinį svetimą visiškai išnyksta ir supratimo problemos“ ir ar tai reikštų, „kad tarp tos pačios kultūros subjektų negali kilti nesupratimų, nes jie priklauso tam pačiam kultūriniam kontekstui“, ir, „kad savos kultūros tekstus būtų galima visada suprasti“¹⁵? Taip pat manoma, kad vien tik kultūrinių skirtumų ir panašumų tyrimas neatveria estetišės literatūrinių kūrinių funkcijos. Išeitį siūlo vieno žymiausių šiuolaikinių vokiečių filosofų, fenomenologo Bernhardo Waldenfelso *svetimybės topografija* (plačiau skyriuje 3.). Taip pat darbe remiamasi Andrea'os Leskovec monografijoje *Svetimybė ir literatūra / Fremdheit und Literatur*¹⁶ (2009) pristatoma, itin teigiamos literatūros kritikų nuomonės sulaukusia išplėsta literatūros hermeneutikos koncepcija¹⁷, kuria autorė, remdamasi minėtu filosofu, įneša svarų bei konstruktyvų indėlį į teorinį tarpkultūrinės literatūrologijos lauką. Romanų poetikos tyrimams svarbi ir literatūrologo Tobiaso Jentscho radikalios *svetimybės* metaforikos studija *Tarp. Radikalios svetimybės tipologija / Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*¹⁸ (2006) (plačiau skyriuje 3.6.).

Ginamos tezės

Lūžio literatūros bruožai bendri tiriamiems vokiečių ir lietuvių romanams. Vokiečių ir lietuvių *lūžio* romanai priklauso tai pačiai visuomeninių reiškinių klasei ir patenka į bendrą literatūrologinių tyrimų lauką.

Vokiečių ir lietuvių *lūžio* romanai pasakoja apie praeitį totalitarinėje sistemoje ir patirtį po XX a. istorinių įvykių. Nors totalitarinis režimas žlugo, protagonistai patiria buvusios sistemos tęstinumą, jos padarinius įvairiose gyvenimo srityse.

Romanams būdinga *svetimybės poetikos* koncepcija. *Lūžio* fenomenas juose atsiveria per susidūrimo su daugiadimensiška (kasdiene, struktūrine ir radikalia) *svetimybe* aprašymus.

15 Ten pat, p. 48.: „Ein literarischer Text entfaltet sich nicht nur vor dem Hintergrund seiner kulturellen Alterität, die nur eine von vielen Fremdheiten ist. [...] Interkulturalität der Kontakt zwischen Fremdem und Eigenem zugrunde liegt, so stellt sich die Frage, ob sich Verstehensprobleme durch die Beseitigung des kulturell Unbekanntes völlig beheben lassen. [...], dass es zwischen Subjekten derselben Kultur nicht zu Verstehensproblemen kommen kann, da sie demselben kulturellen Kontext zugehören. [...], dass man Texte der eigenen Kultur immer verstehen könnte.“

16 Leskovec, Andrea: *Fremdheit und Literatur. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft*. In: Roche, Jörg, van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2008.

17 Apie šią studiją ir 2011 m. pasirodžiusią Andreos Leskovec knygą *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft* rašo Stephanas Krause straipsnyje *Fremdheit schult Aufmerksamkeit nachhaltig. Zu Andrea Leskovec' Einführungsband „Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft“*. Literaturkritik.de, Nr. 2, Februar 2012. Prieiga internete: http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=16354 [žiūrėta 2016-09-24].

18 Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006.

Kalbant apie *lūžio* fenomeną romanuose itin svarbi *radikalios svetimybės* metaforika, kuriai būdinga tarpusavyje persipinančios nukrypimų, anomalijų, deformacijos, perstūmimo ir pertekliaus (kažko *daugiau*) figūros.

Romanai gali būti skaitomi kaip kūrybiškas atsakas į *svetimybės* patirtį XX a. pabaigos istorinio *lūžio* Vokietijoje ir Lietuvoje kontekste.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, keturios dalys, išvados, priedas ir literatūros sąrašas.

Pirmame darbo skyriuje kritiškai peržiūrimos *lūžio* ir su juo susijusios *lūžio literatūros* sąvokos Vokietijoje ir Lietuvoje, remiantis literatūrologų Volkerio Wehdekingo, Franko Thomo Grubo, Kerstin E. Reimann, Elke's Brüns, Vytauto Rubavičiaus, Jūratės Sprindytės, filosofų Leonido Donskio, Arūno Sverdiolo ir daugelio kitų darbais.

Antroji dalis skiriama temos ištyrimo apžvalgai Vokietijoje ir Lietuvoje. Dėmesys fokusuojamas į disertacijoje keliamų klausimų aspektu svarbiausius literatūrologinius tyrimus.

Trečioje teorinio pobūdžio dalyje, remiantis fenomenologine Bernhardo Waldenfelso *svetimybės* koncepcija, pristatoma jos samprata, taip pat aiškina ma patirties struktūra – vienas kitą veikiantys ir įtrūkimais atskirti patirties poliai (*ištiktis* ir *atsakas*), *slenksčio* sąvoka. Šiame skyriuje taip pat aptariama Andrea'os Leskovec monografijoje *Svetimybė ir literatūra* išplėsta literatūros hermeneutikos teorija ir Tobias'o Jentscho radikalios *svetimybės* metaforikos studija.

Ketvirtoji, apimtimi didžiausia darbo dalis skirta *lūžio* patirties vokiečių ir lietuvių romanuose tyrimui. Iš pradžių atskirai gilinamasi į kiekvieną kūrinį, siekiant atverti *lūžio* temos daugialypiškumą juose ir išryškinti jų ypatinumą. Pabaigoje pereinama prie romanų lyginimo tarpusavyje, susumuojant analogijas, paraleles ir atkreipiant dėmesį į skirtumus.

Priede remiantis Lietuvos ir užsienio mokslinė literatūra bei kitais teksta, kultūrologiniu aspektu atskleidžiamas išorinis romanų parašymo kontekstas, istorinis-visuomeninis diskursas, sociokultūrinis kontekstas ir tekstuose vaizduojamos tikrovės kontekstas. Konteksto tyrimas rekontekstualizuoja, įpina literatūrinius tekstus į naujų prasmų tinklus. Pasak literatūrologės Andrea'os Leskovec, „[i]šorinis kontekstas atlieka tekstą atveriančią funkciją, jis padeda suvokti teksto prasmę.“¹⁹ Kadangi lyginami dviejų kultūrų tekstai, konteksto tyrimas įgauna ir krašto pažinimo aspektą, nes at-

---

19 Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 15: „Dem außerliterarischen Kontext kommt dabei eine texterhellende Funktion zu, mit Hilfe des Kontextes wird versucht die Textbedeutung zu erfassen.“

skleidžia kultūrologinius turinius ir suteikia galimybę palyginti bei giliau suprasti *savo* ir *svetimą* kultūrą.

Tyrimo rezultatų pristatymas

Publikacijos disertacijos tema recenzuojamuose mokslo leidiniuose

1. Kalbančios sienos Wolfgango Hilbigio romane „Laikinumas“ ir Sigito Parulskio romane „Murmanti siena“. In: *Literatūra* 2014, 56 (4), p. 78–86.
2. Sprachreflexionen am Beispiel der Romane „Das Provisorium“ von Wolfgang Hilbig und „Emigranten für einen Sommer“ von Valdas Papievis. In: *Triangulum* 2015, p. 79–91.
3. Fremdheitserfahrungen am Beispiel der Romane *Das Provisorium* (2000) von Wolfgang Hilbig und *Vienos vasaros emigrantai* (2003) von Valdas Papievis. In: *Literatūra* 2017, 59 (4), p. 86–96.

Kitos publikacijos disertacijos tema

1. Wolfgango Hilbigio gyvenimai. In: *Krantai* 2014, nr. 3, p. 62–64.

Pranešimai tarptautinėse mokslinėse konferencijose

1. 2014-09-25 tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *Sprache in der Wissenschaft: Germanistische Einblicke* (Lietuva) skaitytas pranešimas *Sprache und Sprachverlust. Eine Möglichkeit über die Sprache aus literaturwissenschaftlicher Sicht zu sprechen*.
2. 2015-03-06 tarptautinėje lituanistikos (baltistikos) centrų lietuvių literatūros specialistų mokslinėje konferencijoje *Lietuvių literatūra ir kultūros kontekstai* (Lietuva) skaitytas pranešimas *Šiuolaikinė vokiečių komparatyvistika*.
3. 2015-06-11 tarptautinėje Šiaurės ir Baltijos šalių germanistų mokslinėje konferencijoje *10. Nordisch-Baltisches Germanistentreffen* (Estija) skaitytas pranešimas *Grenzen und (oder) Grenzüberschreitungen*.
4. 2016-09-29 tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *History, Memory, and Nostalgia: Literary and Cultural Representations* (Lietuva) skaitytas pranešimas *Bruchlinien der Erfahrung in litauischen und deutschen Gegenwartromanen*.

Mokslinė stažuotė

1. 2016-05-31 iki 2016-06-28 stažuotė Duisburgo-Eseno universitete (Vokietija).

„*Tai buvo pradžia. Ir tada ji atsivėrė. Ne, ji griuvo. Siena griuvo. Siena griuvo visu ilgiu. Dailininkė vos spėjo patraukti kojų pirštus. Visada, kai ji jausdavosi esanti pradžioje, kas nors griūdavo. Kartais knygų rietuvė, arba nukrisdavo vyno taurė ar parkrisdavo ji pati. Taigi šį sykį siena. Pradžia yra alkis. Baltas tunelis iš nieko.*“

Thea Herolds, *Dailininkės akys / Die Augen der Malerin (1996)*²⁰

1. LŪŽIO LITERATŪROS SAMPRATA VOKIETIJOJE IR LIETUVOJE

Kiekviena tauta turi savo istorijos pasakojimą, ir kiekvienas žmogus turi savo gyvenimo istoriją, už visų istorinių faktų slypi asmenys, jų likimai ir, būtent, pasakojimuose fiksuojamos idėjos, vertybės, jie svarbūs norint suprasti save ir kitą, savą ir svetimą kultūrą. Lietuvos ir Vokietijos, kaip ir kiekvienos šalies istorija, gyventojų patirtis yra unikali, tą patį galima pasakyti apie savitą šių šalių literatūrą, kaip netiesioginį žmogaus pasaulio atspindį.

1988-ieji – 1991-ieji reikšmingų įvykių metai taip pat turi skirtingus pasakojimus. Leonidas Donskis pastebi, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose laikomasi nuomonės, kad Sovietų Sąjunga žlugo neatlaikiusi ekonominės Amerikos galios, o Vokietija teigtų, kad pokyčius lėmė jų protinga Rytų politika. Baltijos valstybėse, pasak jo, manoma (plačiau žr. priede, skyriuje 2.), kad proveržis prasidėjo būtent Baltijos kelyje ir, kad ypatingas vaidmuo čia teko Lietuvai, kaip pirmajai ištrūkusiai iš Sovietų Sąjungos gniaužtų²¹. Iš tiesų, XX a. pabaigos įvykius lėmė tiek visi čia minėti faktoriai, tiek ir daugelis kitų – „[j]eigu toks unikalus jėgų ir įkvėpimų derinys nebūtų buvęs įmanomas, 1989 m. nebūtų tapę tais lemtingais, neatpažįstamai istoriją pakeitusiai metais“²², rašo filosofas.

Kultūros neegzistuoja izoliuotai viena nuo kitos, persipindamos jos atveria tarpines erdves. Pasak Vytauto Rubavičiaus, kad atsakytume į pagrindinius visos kultūros klausimus „kas aš esu ir kaip aš esu?“, išreiškiamus kultūrinėje savimonėje ir menuose, reikia kreiptis į kultūros sąsamone ir į kitas kultūras.²³ Jis rašo, kad „gyvybingai, pilnakraujai kultūrai būtinas vidinių klausiančių

20 Herold, Thea: Die Augen der Malerin. In: *Das Magazin* (1996) 11; p. 43–47, čia p. 44: „Das war der Anfang. Und dann ging sie auf. Nein, sie fiel um. Die Mauer fiel um. Die Mauer fiel der Länge nach um. Die Malerin konnte gerade noch die Zehen wegziehen. Immer, wenn sie sich am Anfang fühlte, fiel etwas um. Manchmal ein Bücherstapel oder ein Weinglas oder sie selbst. Diesmal also die Mauer. Der Anfang ist ein Hunger. Ein weißer Tunnel aus Nichts.“

21 Plg. Bauman, Zygmund / Donskis, Leonidas: *Takasis blogis*, iš anglų kalbos vertė Irena Jomantienė. Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 186.

22 Ten pat.

23 Rubavičius, Vytautas: *Neįvardijamos laisvės ženklas*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 65.

įtampų laukas“, ir todėl, aiškinantis Nepriklausomybės laikotarpio situaciją, pirmiausia reikia suvokti, kas su žmogumi įvyko sovietmečiu, „koks karo ir pokario siaubas yra nusėdęs tautos ir kultūros pašamoneje ir kaip jis dabar kyla į paviršių“²⁴ (plačiau priede, skyriuose 3., 4.). Tik klausianti, egzistencinį pagrindą jaučianti kultūra gali būti atvira esmiškai bendrauti su kitomis kultūromis: „Klausiantis ir atsakymų ieškantis bendravimas, viena, „parenka“ kitoje kultūroje aktualias sritis, antra, ruošia savo kultūroje tam tikrus suvokimo, susikalbėjimo horizontus.“²⁵ Klausimai, kas įvyko, kur dabar esama, kaip tai paveikė kiekvieną iš mūsų aktualūs ir Vokietijoje, ir Lietuvoje, tad nestebina, kad jie reflektuojami grožinėje, o tuo pačiu ir teorinėje bei kritinėje literatūroje. Literatūrologės Elke's Brüns žodžiais tariant, „1989-ieji – 1990-ieji [Lietuvoje 1988-ieji – 1991-ieji, V. K.] metai žymi reikšmingą politinį ir kultūrinį perversmą. Ši cezūra literatūroje, [...], nėra aprašoma kaip vienkartinis sukrėtimas, kaip buvusi patirtis ar ignoruojama, bet pratęsiama toliau.“²⁶

Stebint pokyčius posovietinėje Lietuvoje ir suvienytoje Vokietijoje, tendencijas šių šalių literatūrose, išryškėja tam tikri, bendri dalykai, universali, bendražmogiška patirtis, kurie verčia ieškoti atsakymų, peržengiančių vienos valstybės, vienos kultūros ribas. Todėl šiame darbe bandoma pažvelgti į šiuos literatūrinius pasakojimus kaip į vienas kitą papildančius, pabrėžiant jų individualumą ir atveriant tai, kas bendra.

Jau nuo 1990 m. pradžios Vokietijoje prigijo terminas *Wende / lūžis*, kuris ženklina laikotarpį nuo 1989 vasaros iki 1990 spalio 3 dienos, kai buvo suvienyta Vokietija. Lietuvoje tai atitiktų *lūžio* 1988-aisiais – 1991-aisiais sąvoką (plačiau skyriuje 1.1. ir disertacijos priede). *Lūžio* procesai Vokietijoje ir Lietuvoje iki šių dienų yra persismelkę į visas visuomeninio gyvenimo sritis, tad, kaip jau minėta, ir į literatūrinę sceną. Vokietijoje jau kuris laikas kalbama apie naują literatūrinę tendenciją – taip vadinamą *Wendeliteratur / lūžio literatūrą* (plačiau skyriuje 1.2.). Literatūrologas Frankas Thomas Grubas šiai srovei priskiria kūrinis, kuriuose tematizuojamas „gyvenimas Vokietijoje prieš ir po „lūžio“, ir kurių be šių įvykių nebūtų,²⁷ o, būtent, tai yra tyrimui pasirinktų vokiečių autorių romanų tema. Lietuvoje šiuo metu yra ne vienas XX a. pabaigos istorinių įvykių sąlygotas literatūrinis kūrinys, kuriame randama analogijų su vokiečių autorių keliamais klausimais – tematizuojamas gyvenimas Lietuvoje ar už jos ribų prieš ir po Nepriklausomybės atgavimo,

24 Ten pat.

25 Ten pat.

26 Brühns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 23: „1989 und 1990 stellen einen weitreichenden politischen und kulturellen Umbruch dar. Diese Zäsur wird in der Literatur, [...], nicht als einmalige Erschütterung, als vergangene Erfahrung beschrieben oder auch ignoriert, sondern fortgesetzt.“

27 Grub, Frank Thomas: *Wende' und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 79. Disertacijoje apie tai plačiau rašoma 1.2. skyriuje.

tad manoma, kad ir mūsų šalyje galima kalbėti apie *lūžio literatūrą* (plačiau skyriuje 1.2).

Lūžio literatūros analizė visų pirma reikalauja platesnio terminų *lūžis* ir *lūžio literatūra* paaiškinimo, tad prieš pradėdant kalbėti apie pačius literatūrinius kūrinius, tam skiriamas visas pirmasis skyrius.

1.1. *Lūžio* sąvokos raida

Dabartinės vokiečių kalbos *Duden*²⁸ žodyne randamas toks *lūžio / Wende*²⁹ (toliau – *lūžis*) sąvokos paaiškinimas: „1989 m. didysis politinis ir visuomeninis perversmas VDR.“³⁰ Kai kurie autoriai, pvz., lingvistė Christina Schäffner³¹ ir žurnalistas Robertas Leichtas³² *lūžiu* vadina būtent 1989 metų sienos griūtį. Lingvistas Michelis Kauffmanas³³ *lūžį* apibrėžia kaip laikotarpį „tarp 1989 m. spalio iki 1990 m. kovo“, istorikas Hannes Bahrmannas ir leidėjas Christophas Linkas³⁴ *lūžį* datuoja nuo 40-ųjų VDR metinių (1989 spalio 7 d.) iki paskutinės pirmadienio demonstracijos tų pačių metų gruodžio 18 d., o literatūrologas Frankas Thomas Grubas – kaip periodą nuo 1989 m. vasaros iki pirmųjų laisvų demokratinių rinkimų 1990 m. kovo 18 d., etapą po jo iki spalio 3 d. jis įvardina kaip *suvienijimą / Vereinigung*³⁵. Šiame darbe remia-

28 Standartizuotas, nuo 1880 m. (Konrado Dudeno) leidžiamas vokiečių kalbos žodynas.

29 Sąvoka *Wende*, kaip rašo literatūrologė Sonja Kersten, yra daugiasluksnė. Ji gali būti suprata daugia perspektyviai kaip „perversmas, pabaiga ir pradžia, (i)trūkimas arba lūžis, palaipsnis kismas arba staigi revoliucija, sąstingis, posūkis, krypties pasikeitimas arba pertvarka, griūtis arba proveržis, viltis, išsilaisvinimas arba naujo pradžia.“ Šiame darbe renkamas *Wende* kaip *lūžio* terminas, kuris yra priimtinas ir suprantamas lietuviškame XX a. pabaigos įvykių diskurse. Plg. Kersten, Sonja: Mauerfall-, Post-DDR-, Vereinigungs-, Nachwende- oder doch Wendeliteratur? Eine kleine Expedition durch einen großen Begriffsdschungel. In: *Literaturkritik.de*, Nr. 10, 2015. Prieiga internete: http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=21125 [žiūrėta 2016-06-11]: „[...] Umbruch, Ende und Anfang, Riss oder Bruch, allmählicher Wandel oder plötzliche Revolution, Stillstand, Kehrtwende, Umlenkung oder Neuordnung, Zusammensturz oder Aufbruch, Hoffnung, Befreiung oder Neuanfang.“

30 *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*. Band 10: Vi-de-Zz. 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Mannheim u.a.: Duden, 1999, p. 4486.: „[D]er große politische u. gesellschaftliche Umbruch des Jahres 1989 in der DDR.“

31 Schäffner, Christina: Sprache des Umbruchs und ihre Übersetzung. In: Burkhardt, Armin K. / Fritzsche, Peter (Hrsg.): *Sprache im Umbruch. Politischer Sprachwandel im Zeichen von „Wende“ und „Vereinigung“*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992, p. 135–153, čia p. 141.

32 Leicht, Robert: Wenn die alten Lehren wanken. Die Wende von 1989 zwingt zum Umdenken. Was ist die künftige Rolle der Deutschen? Was wird aus Europa? Was heisst links, rechts, liberal? Eine Zeit-Serie setzt sich zum Ziel, die hergebrachten Konzepte und Ideen neu zu diskutieren. In: *Die ZEIT*, 15. Oktober 1993.

33 Kauffmann, Michel: Wende und Wiedervereinigung: Zwei Wörter machen Geschichte. In: Heringer, Samson / Kauffmann, Michel / Bader, Wolfgang (Hrsg.): *Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994, p. 177–190, čia p. 177.

34 Bahrmann, Hannes / Links, Christoph (Hrsg.): *Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989*. Berlin: Ch. Links, 1994.

35 Plg. Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 8.

masi literatūrologe Kerstin E. Reimann³⁶, kuri sąvoką *lūžis* vartoja istorinei fazei nuo 1989 m. vasaros iki 1990 m. spalio 3 d. apibrėžti, monografijoje *Rašymas po lūžio – lūžis rašyme? Literatūrinės refleksijos po 1989/90 / Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90* savo pasirinkimą įtikinamai pagrįsdama faktu, kad tokia samprata yra labiausiai paplitusi dabartinėje vokiečių kalboje ir, kad, būtent, visas šis laikotarpis padarė didelį poveikį tolimesnei Vokietijos raidai, rado bei iki šiol randa atgarsį grožinėje literatūroje (plačiau apie šiuos įvykius rašoma disertacijos priede).

VDR ir *lūžio literatūros* tyrėjas Frankas Thomas Grubas monografijoje *„Lūžis“ ir „vienybė“ vokiškai kalbančios literatūros veidrodyje / „Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur* – viename svarbiausių veikalų šia tema – rašo, kad Vakarų ir Rytų Vokietijose žodis „lūžis“ / „Wende“ iki 1989 m. turėjo skirtingas konotacijas ir jo reikšmė kito: VFR jis reiškė vyriausybės kaitą 1982 m. bundeskancleriu tapus Helmutui Kohliui; VDR šis terminas buvo vartojamas 1953 m. prasidėjus *atsilimo* laikotarpiui, kai SED³⁷ šia sąvoka bandė apibrėžti naują, liberalesnį kursą.³⁸ Pirmą kartą *lūžio* terminas pavartotas jį siejant su XX a. pabaigos politiniais įvykiais (kiek tai gali būti įrodyta) 1989 m. spalio 16 d. žurnalo *Der Spiegel*, skirto 1989 m. spalio 9 d. Leipcige vykusiai demonstracijai (plačiau priede, skyriuje 1.), viršelyje – „VDR – Lūžis“ / „DDR – Die Wende“ – ir įvardino tik šį atskirą įvykį, kaip ekstremalios situacijos lūžį.³⁹ Tačiau jau po keleto dienų Eriką Honekerį pakeitęs paskutinysis Vokietijos Demokratinės Respublikos vadovas (generalinis SED centro komiteto sekretorius) Egonas Krenčas į partiją kreipėsi žodžiais: „Šiame suvažiavime mes pradėsime lūžį“.⁴⁰ Tuo jis atkreipė dėmesį į artėjančius pokyčius, bet sąvokos plačiau nepaaiškino – tad *lūžis* galėjo reikšti ir paprasčiausią funkcionierių pakeitimą kitais, panašiai kaip 1953 m., arba „fundamentalius pokyčius, tokius kaip politinės sistemos kaitą“⁴¹. Tuo metu SED šalyje buvo nepasitikima, todėl nestebina, kad pradžioje daugelis į šį

36 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 22f.

37 Vokietijos Vieningoji Socialistų Partija / Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, toliau – SED.

38 Plg. Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 117.

39 *Der Spiegel*, 16. Oktober 1989.

40 9. Tagung des Zentralkomitees des SED. Rede des Genossen Egon Krenz, Generalsekretär des Zentralkomitees der SED. In: *Neues Deutschland*, 19. Oktober 1989. Cituota iš Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 23: „Mit der heutigen Tagung werden wir eine Wende einleiten.“

41 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 23: „[...] fundamentale Veränderungen, wie die eines politischen Richtungswechsels [...]“

terminą žiūrėjo skeptiškai. 1989 m. lapkričio 4 d. VDR rašytoja Christa Wolf, kalbėdama Berlyne, Aleksandro aikštėje vykusiame kultūros darbuotojų mi-tinge, į kurį susirinko daugiau nei pusė milijono žmonių, ir kuris be išankstini-
nio pranešimo buvo transliuojamas per VDR televiziją⁴², viešai išreiškia savo
dvejones dėl *lūžio* sąvokos:

„Kiekvienas revoliucinis judėjimas išlaisvina ir kalbą. Tai, kas iki šiol
buvo sunkiai ištariama, staiga laisvai sklinda iš lūpų. Mus stebina tai, ką mes
akivaizdžiai jau seniai galvojome ir ką mes dabar garsiai tariame: Demokra-
tija – dabar arba niekada! [...] Žodis „lūžis“ [„Wende“] man atrodo proble-
miškas. Aš čia matau burinį laivą, kapitonas šaukia: „Klar zur Wende!“ [įsa-
kymas pasukti burlaivį; Wende = overštagas – V. K.], nes pasikeitė vėjas, ir
komanda linksta laivo stiebui šluojant denį. Ar toks yra vaizdas? Ar jis vis dar
toks šioje kiekvieną dieną vis labiau eskaluojančioje situacijoje?“⁴³

Ši Christos Wolf pozicija sąvokos atžvilgiu, pasak literatūrologo Nico
Lehmanno, gali būti laikoma to meto termino *lūžis* kritikos pavyzdžiu,⁴⁴ o
Kerstin E. Reimann pastebi, kad, pasitelkdama sąvokos polisemiją, rašytoja
fokusuojasi į neigiamą žodžio *lūžis* konotaciją – nurodymą, diktatą „iš vir-
šaus“ keisti kursą. Vietoj šios sąvokos Christos Wolf siūlomas terminas *re-
voliucinis atsinaujinimas / revolutionäre Erneuerung* po to iš tiesų kurį lai-
ką buvo prigijęs Rytų Vokietijos teritorijoje.⁴⁵ Tačiau vykstant radikaliems
pokyčiams šalyje, prasidėjus demokratizacijos procesui nepasitikėjimas *lūžio*
sąvoka nyko ir jau pirmaisiais 1990-ųjų mėnesiais terminas su žymimuoju
artikeliu – *die Wende* – plačiai vartojamas visoje Vokietijoje. Lingvistas Mi-
chelis Kauffmanas, kuriuo Reimann remiasi savo monografijoje, straipsnyje
*„Lūžis‘ ir ‚susijungimas.‘ Du žodžiai kuria istoriją / ‚Wende‘ und ‚Wieder-
vereinigung‘. Zwei Wörter machen Geschichte* tai aiškina tuo, kad 1990-ųjų
sausį Egonas Krencas jau visiškai nebeturėjo autoriteto – gruodžio pradžioje
SED buvo praradusi „vadovaujantį vaidmenį“:

42 Plg. Bahrmann, Hannes / Links, Christoph (Hrsg.): *Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Okto-
ber und 18. Dezember 1989*. Berlin: Ch. Links, 1994, p. 77–81.

43 Christa Wolf: *Sprache der Wende*. Rede auf dem Alexanderplatz. In: Dies.: *Werke*. Herausgegeben,
kommentiert und mit einem Nachwort versehen von Sonja Hilzinger. Band 12: *Essay/Gespräche/Re-
den/Briefe 1987–2000*. München: Luchterhand, 2001, p. 182–184, čia p. 182: „Jede revolutionäre Be-
wegung befreit auch die Sprache. Was bisher so schwer auszusprechen war, geht uns auf einmal frei
über die Lippen. Wir staunen, was wir offenbar schon lange gedacht haben und was wir uns jetzt laut
zurufen: Demokratie – jetzt oder nie! [...] Mit dem Wort „Wende“ habe ich meine Schwierigkeiten. Ich
sehe da ein Segelboot, der Kapitän ruft: „Klar zur Wende!“, weil der Wind sich gedreht hat, und die
Mannschaft duckt sich, wenn der Segelbaum über das Boot fegt. Stimmt dieses Bild? Stimmt es noch
in dieser täglich vorwärtstreibenden Lage?“

44 Plg. Lehmann, Nico: *Was heißt Wenderoman? Überlegungen, ausgehend von Kathrin Aenlichs Ro-
man Alle sterben, auch die Löffelstöre*. In: Hoffmann, Frank (Hrsg.): *„Die Erfahrung der Frei-
heit“: Beiträge zu einer Kulturgeschichte der Europäischen Revolution 1989/91*. Münster: LIT Ver-
lag, 2012, p. 199–220, čia p. 200.

45 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen
nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 24.

„[...] dienotvarkėje jau nebėra Egono Krenco *Wende* [sąvokos] ir nebereikia baimintis pasiklysti tarp įvairių šio žodžio interpretacijų [...]. Ji nebėra daugiaprasmė, neišiki politinė programa, bet galutinai tapo istorinės fazės ženklų, kurią mes taip galime pavadinti, nes traktuojame kaip užsibaigusią.“⁴⁶

Reikia pastebėti, kad *lūžis* nėra vienintelė sąvoka dabartinėje Vokiečių kalboje XX a. pabaigos įvykiams įvardinti – sinonimiškai vartojami tokie naują etapą, naują pradžią, pokyčius simbolizuojantys žodžiai kaip *proveržis / Aufbruch*, *atsinaujinimas / Erneuerung*, *pertvarka / Umgestaltung*, *perversmas / Umbruch*, o oksimoronai *taiki revoliucija / friedliche Revolution* ir *švelni revoliucija / sanfte Revolution* ir kt. akcentuoja be jėgos panaudojimo įvykusio perversmo pobūdį.⁴⁷ Nors kalbant apie 1989–1990 metus neretai pasigirsta ir *revoliucijos / Revolution*⁴⁸ sąvoka, tačiau dažniausiai prie jos priduriamas pažymins⁴⁹, pvz., *žvakių revoliucija / Kerzenrevolution*⁵⁰, *Vidurio Europos revoliucija / mitteleuropäische Revolution*⁵¹, *laisvės revoliucija / Freiheitsrevolution*⁵² ir pan. Visgi dar kartą pabrėžtina, kad nė viena šių sąvokų nėra taip plačiai paplitusi ir taip stipriai įsitvirtinusi (jau nuo 1990 m. sausio mėnesio) Vokietijoje kaip *lūžis / Wende*.⁵³ Tai pasakytina ir apie *lūžio literatūros / Wendeliteratur* terminą, kuris jau nuo 90-ųjų vidurio tapo sutartine, visiems suprantama sąvoka literatūriniame diskurse (plačiau skyriuje 1.2.).

46 Kauffmann, Michel: *Wende und Wiedervereinigung: Zwei Wörter Machen Geschichte*. In: Heringer, Samson / Kauffmann, Michel / Bader, Wolfgang (Hrsg.): *Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen 1994, p. 177-190, čia 1886f.: „[...] die *Wende* des Egon Krenz steht nicht mehr auf der Tagesordnung und zwischen den verschiedenen Auslegungsmöglichkeiten dieses Wortes sind keine Verwechslungen mehr zu befürchten [...]. Sie bezeichnet nicht mehr ein mehrdeutiges, unklares politisches Programm, sondern ist zur definitiven Kennzeichnung für eine historische Phase geworden, die wir so benennen können, weil wir sie als beendet ansehen.“ Cituota iš Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 25.

47 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 25–26.

48 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 25.

49 Plg. Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 119.

50 Loest, Erich: *Diese Schule, diese Stadt*. In: Ders.: *Zwiebeln für den Landesvater. Bemerkungen zu Jahr und Tag*. Mit einem Nachwort von Heinz Klunker. Göttingen/Leipzig 1994; p. 101–108, čia p.106 [Dankrede zur Verleihung der Ehrenbürgerschaft seiner Heimatstadt Mittweida/Sa. Am 25.9.1992]. Cituota iš Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 119.

51 Glotz, Peter: *Erste Rede. Europa nach dem Zusammenbruch des Ostblocks*. In: Ders.: *Der Irrweg des Nationalstaats. Europäische Reden an ein deutsches Publikum*. Stuttgart 1990, p. 17–40, čia p. 17. Cituota iš Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 119.

52 Gentscher, Hans-Dietrich: *Geleitwort*. In: Salier, Hans-Jürgen / Salier, Bastian: *Es ist Frühling und wir sind so frei! Die 89er Revolution im Kreis Hildburghausen – eine Dokumentation*. Hildburghausen 2000, p. 6–8, čia p. 6. Cituota iš Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 119.

53 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 26.

Išsivadavimo iš totalitarizmo laikotarpis Lietuvoje datuojamas 1988–1991 metais (plačiau apie tai rašoma disertacijos priede). Knygoje *Vėluojanti savastis* (2014) Vytautas Rubavičius atkreipia dėmesį, „kad nei lietuvių istorikai, nei kitų sričių tyrinėtojai kol kas nesutarė, kaip nusakyti išsilaisvinimą iš sovietinės okupacijos, kokių socialinių judėjimų klasei šį reiškinį priskirti“⁵⁴. Šiuolaikiniame lietuvių literatūros diskurse – mokslinėje, kritinėje ir eseištinėje literatūroje, spaudoje – sutinkami įvairūs metaforiniai šio laikotarpio apibūdinimai: lūžis, virsmas, dainuojanti revoliucija, atgimimas⁵⁵, aksominė revoliucija⁵⁶ ir kt., apie šiuos įvykius kalbama kaip apie Nepriklausomybės atkūrimo, atgavimo procesą⁵⁷, perversmo epochą⁵⁸. Visos šios sąvokos tekstuose dažnai vartojamos sinonimiškai, pvz., apie amžiaus pabaigos pokyčius literatūroje Jūratė Sprindytė rašo: „Tai lūžio, virsmo, dinamiškos kaitos metas, kuris vadinamas įvairiai: atgimimo literatūra, pastarojo dešimtmečio literatūra, postkolonijiniu laikotarpiu, pocenzūrine laisve, tradicijos baigtimi, nauju literatūros ciklu, kanonų subyrėjimu ir pan.“⁵⁹

Šiame darbe pritariama Vytauto Rubavičiaus nuomonei, kad „revoliucijos“ terminas kalbant apie Lietuvos išsilaisvinimą nėra visiškai tinkamas, nes šiuos įvykius „įvardija klaidinančiose sąsajose su prancūzų ir rusų revoliucijomis“, nuvertusiomis valdančiuosius luomus. „Ne piliečių teisės ar šūkis ‚Laisvė, lygybė, brolybė‘, [...], telkė žmones laisvintis, o nepriklausomybės ir nacionalinės valstybės atkūrimo idėjos, [...]“⁶⁰. Panašiai apie *lūžį* VDR, jį lygindama su prancūzų revoliucija rašo literatūrologė Elke Brühns (žr. priede, skyriuje 3.). Manoma kad ir sąvokos „virsmas“ bei „atgimimas“ savo reikšmėmis tik iš dalies atskleidžia šio istorinio laikotarpio mastą, nes lietuvių tautai per labai trumpą laiką teko išgyventi ne tik džiugius, bet ir skausmingus, sukrečiančius įvykius, esminius pokyčius, palyginamus su fenomenologine *lūžio* samprata, radikalios *svetimybės* patirties fenomenu (apie tai plačiau rašoma skyriuje 3.). Kalbėdami apie naujausią lietuvių literatūrą (istorinio, visuomeninio, kultūrinio) *lūžio* sąvoką mini daugelis lietuvių literatūrologų –

54 Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 181.

55 Plg.: Kmita, Rimantas, Sprindytė, Jūratė: Šiuolaikinė literatūra. Internetinė prieiga: <http://www.saltiniai.info> [žiūrėta 2017-06-10].

56 P vz. Pociūtė, Rima: Šiandieninis lietuvių romanas: kalbėjimas nutilus dainuojančiai revoliucijai. In: Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šaly*. Vilnius: Homo liber, 2006, p. 7.

57 P vz. Kubilius, Vytautas: Nuo „atlydžio“ iki Nepriklausomybės. In: Kubilius, Vytautas: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1995, p. 508–616.

58 P vz. Bukelienė, Elena: *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 286.

59 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 29.

60 Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 181.

Elena Bukelienė⁶¹, Jūratė Čerškutė⁶², Viktorija Daujotytė⁶³, Violeta Kelertienė⁶⁴, Vytautas Kubilius⁶⁵, Dalia Kuiziniene⁶⁶, Laura Laurušaitė⁶⁷, Marcelijus Martinaitis⁶⁸, Almantas Samalavičius⁶⁹, Jūratė Sprindytė⁷⁰, Rita Tūtlytė⁷¹ ir kt. Filosofas Arūnas Sverdiolas knygoje *Apie pamėklinę būtį* (2006) nagrinėdamas šiuolaikinius fenomenus kalba apie visuomenės ir kultūros lūžį ar net ištisią lūžių seriją.⁷² Taigi, *lūžio* sąvoka semantinė prasme implikuoja daugelį reikšmių – įtrūkimą, pokyčius, seno pabaigą ir naujo pradžia, ji atvira ir nevertinanti⁷³, todėl šiame darbe 1988–1991 m. įvykiams Lietuvoje įvardinti pasitelkiamas šis, plačiai šiuolaikiniėje lietuvių kalboje prigijęs, terminas. Pasirinkimą lėmė ir tai, kad *lūžio* sąvoka yra artimiausia prieš tai aptartam, tvirtai Vokietijoje įsitvirtinusi, darbe taip ir vėčiamam terminui *Wende*, turinčiam lemiamo momento, persilaužimo bei lūžio konotaciją⁷⁴.

61 Bukelienė, Elena: Vyresniųjų proza laisvės sąlygomis. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 31–67, čia p. 67.

62 Čerškutė, Jūratė: *Apie Juos ir tą fantasmagoriją: sovietmečio vaizdinija Ričardo Gavelio romanuose*. In: Satkauskytė, Dalia (sud.): *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 422–452, čia p. 424.

63 Daujotytė, Viktorija: Vyresniųjų poezija: tarp praeities ir dabarties. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 68–92, čia p. 69.

64 Kelertienė, Violeta: *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 245.

65 Kubilius, Vytautas: *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedis, 1997.

66 Kuiziniene Dalia: Egzilio patirtys naujausioje lietuvių prozoje. In: *Česlovo Milošo skaitymai* 2013, nr. 6, p. 16–24, čia p. 16.

67 Laurušaitė, Laura: Lietuvių emigracinės aksiologijos peizažas. In: *Colloquia* 2015 nr. 35, p. 177–183, čia p. 177.

68 Martinaitis, Marcelijus: Dešimtmečių sąvartoje. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 9–30, čia p. 9.

69 Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas*. Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 17, 19, 25.

70 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 9, 117, 163.

71 Tūtlytė, Rita: Nuo maištingos bohemos iki tylių meditacijų. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 103–128, čia p. 105.

72 Sverdiolas, Arūnas: *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 124.

73 Plg. Kersten, Sonja: Mauerfall-, Post-DDR-, Vereinigungs-, Nachwende- oder doch Wendeliteratur? Eine kleine Expedition durch einen großen Begriffsdschungel. In: *Literaturkritik.de*, Nr. 10, 2015. Prieiga internete: http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=21125 [žiūrėta 2016-06-11].

74 Plg. *Vokiečių – lietuvių kalbų žodyne* pateikiama žodžio *Wende* reikšmė – posūkis, persilaužimas, lūžis. In: Križinauskas, Juozas / Smagurauskas, Stasys (sud.): *Vokiečių – lietuvių kalbų žodynas. Deutsch – litauisches Wörterbuch*. 2 tomas. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 497.

Wende sąvoką kalbėdamas apie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą vartoja Sigitas Parulskis (Interviu su Matthias Hanselmann: Sigitas Parulskis: Vorbild des Ritterromans. Litauischer Schriftsteller wünscht sich Europa als Artusrunde. Sigitas Parulskis im Gespräch mit Mathias Hanselmann. In: *Deutschlandfunk Kultur*, 02.06.2009. Prieiga internete: https://www.deutschlandfunkkultur.de/sigitas-parulskis-vorbild-des-ritterromans.954.de.html?dram:article_id=144300 [žiūrėta 2018-01-10]. Laimantas Jonušys, aptardamas Lutz Seilerio *Wende* romaną *Kruzas / Kruso* (2014) kalba apie jį kaip apie *lūžio* romaną (Jonušys, Laimantas: Prieš pat griūvant Berlyno sienai. In: *Šiaurės Atenai*, 2014-11-25. Prieiga internete: <http://www.satnai.lt/2014/11/25/pries-pat-griuvant-berlyno-sienai/> [žiūrėta 2018-01-15]).

1.2. *Lūžio literatūros* samprata

Įvairialypis šiuolaikinės vokiečių ir lietuvių literatūros diskursas yra labai kompleksiškas, pasižymi stilijų ir temų įvairove. Tiek Vokietijos⁷⁵, tiek Lietuvos⁷⁶ literatūrologai pastebi, kad naujausią literatūrą, kurios pradžia, beje, abiejose šalyse datuojama *lūžio* laikotarpiu⁷⁷, veikia greitai naujo laikotarpio kultūriniai, socialiniai ir technologiniai pokyčiai visuomenėje. Tačiau privalu atkreipti dėmesį į kiek kitokią, lyginant su lietuvių, šiuolaikinės vokiečių literatūros situaciją – iki 1989–1990 m. VDR ir VFR gyveno skirtinguose pasauliuose ir sprendė skirtingas problemas. Po šalies suvienijimo susijungė ir Rytų bei Vakarų literatūros, viena vertus, tęsdamos savo literatūrinės tradicijas, bet tuo pačiu ir atsiverdamos naujoms temoms bei motyvams.

Trumpai apžvelgiant šiuolaikinę vokiečių prozą, galima pastebėti keletą pastaruoju metu išryškėjusių, paraleliai egzistuojančių tendencijų. Vokiečių literatūros tyrėjai išskiria postmoderniąją literatūrą, *naująjį pasakojimą*, „pop“ literatūrą, *lūžio literatūrą*, kalbama apie *das literarische Fräuleinwunder*⁷⁸ (*literatūrinis panelės stebuklas*) fenomeną ir kitus šiuolaikinės literatūros aspektus. Postmoderniajai literatūrai (Patrikas Sūskindas, Ulrichas Woelkas, Kurtas Drawertas ir kt.) būdinga tekstų ir diskursų dekonstrukcija, intertekstualumas, kalbos kritika. Tuo tarpu taip vadinamas *naujasis pasakojimas* (*Neues Erzählen*), siekdamas atsiriboti nuo pokario autorių, vėl grąžina prie klasikinių literatūrinių žanrų ir tradicijų, bando pasakojimu atskleisti žmogaus gyvenimo objektyvią ir subjektyvią patirtį (Marcelis Beyeris, Karen Duve ir kt.). Kaip opozicija pokario literatūrai ir 68-iesiems suprantama ir taip vadinamos „pop“ literatūros (*Popliteratur*) atstovų reakcija. Užaugę 80-aisiais–90-aisiais metais VFR jaunieji rašytojai tematizuoja savo kartos būsenas, kurias ženklina vartotojiškos visuomenės tuštuma ir nuobodulys (Benjamins von Stuckrad-Barre, Benjamins Lebertas ir kt.). Tačiau praeitis neišnyksta iš naujausių literatūrinių temų sąrašo – holokaustas, fašizmas, totalitarizmo ir suskaldytos Vokietijos patirtis gvildinama daugelio autorių kūryboje (Herta Müller, Günteris Grassas, Bernhardas Schlinkas, W. G. Sebaldas ir kt.). Nuo 1999 m. Vokietijoje egzistuoja kontraversišškai sutikta są-

75 Plg. Neuhaus, Stefan: *Grundriss der Literaturwissenschaft*. Tübingen: A. Francke Verlag, 2014, p. 180f.

76 Plg. Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 29.

77 1989–1990 m. yra esminė cezūra kalbant apie naujausią Vokietijos literatūrą, tačiau, šiuolaikinė vokiečių literatūra, jei ji traktuojama kaip vokiškai kalbančių šalių literatūra, dažnai datuojama 1945-aisiais arba 1968-aisiais metais. Plg. Richter, Sandra: Was ist Gegenwartsliteratur? In: *Literatur. Deutschsprachige Gegenwartsliteratur nach 1945*. Hamburg: Zeitverlaggerd Bucerius GmbH&Co. KG, 2013, p. 9–11.

78 Ši sąvoka naujosios kartos rašytojų kūrybai apibūdinti pirmą kartą pavartota 1999 m. savaitraštyje *Der Spiegel* (1999/12) literatūros kritiko Volkerio Hage straipsnyje *Ganz schön abgedreht* ir sulaukė griežtos feministinės kritikos.

voka *das literarische Fräuleinwunder* (literatūrinis panelės stebuklas), kuria bandoma apibendrintai įvardinti jaunų, populiarių moterų autorių kūrybą. Pa-grindinėmis šio „reiškinių“ atstovėmis laikomos rašytojos Judith Hermann, Felicitas Hoppe, Julia Franck, Mariana Leky, Alexa Henning von Lange ir kt. Po 1989 metų vokiečių grožinėje literatūroje greta čia minėtų kitų išsiskiria dar viena ryški tendencija – reflektuojamas *lūžio* motyvas. Tokių kūrinių gau-sa ir aktualumas sąlygojo naujo literatūrologinio termino – *lūžio literatūra* (*Wendeliteratur*) – atsiradimą Vokietijoje.

Lūžio literatūros sąvoka moksliniuose tyrimuose ir kitų žanrų tekstuose taikoma įvairioms estetinėms tekstų kategorijoms – eseistinėms ir dokumen-tinėms publikacijoms, autobiografiniams tekstams, tokiems kaip atsiminimai ar memuarai, interviu ir spaudos publikacijoms, grožiniams kūriniams, pasako-jantiems apie individualius, su *lūžiu* susijusius išgyvenimus ir kitas patirtis.

Kalbant apie grožinę literatūrą galima būtų vėlgi išskirti kelis teminius aspektus – autobiografinius tekstus apie individualią patirtį (čia pavyzdys būtų visi trys tyrimui pasirinkti vokiečių romanai); *lūžį*, kaip ekonomi-nę VDR kolonizaciją (pvz., Rytų Vokietijos autoriai Christophas Heinsas *Randow*, Stefanas Heymsas *Pastatyta ant smėlio / Auf Sand gebaut*; Vaka-rų vokiečių autoriai Rolfas Hochhuthas *Vesiai Veimare / Wessis in Weimar*, Christianas Delius *Ribbeko kriaušės / Die Birnen von Ribbek*); *Stasi*⁷⁹ temą (Wolfgangas Hilbigas *Aš / Ich*, Thomas Brussigas *Herojai kaip mes / Helden wie wir* ir kt.); daug tekstų tematizuoja žmogaus situaciją po *lūžio*, mentaliteto skirtumus (čia vėlgi galima paminėti visus tris pasirinktus romanus ir, pvz., Volkerio Brauno *Grąžiagalvė / Wendehals*)⁸⁰; praėjus keliems dešimtmečiams ir užaugus naujai kartai ši tema lieka aktuali ir mąstoma iš šios kartos pozicijų (pvz., Andrea Hanna Hünninger *Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*, Robertas Ide *Padalintos svajonės: mano tėvai, lūžis ir aš / Geteilte Träume: Meine Eltern, die Wende und ich* ir kt).

Panašios temos sutinkamos ir naujausioje lietuvių literatūroje. Pokyčius Lietuvos visuomenėje atliepia prasidėjęs naujas literatūrinio proceso etapas, kai, Viktorijos Daujotytės žodžiais tariant, „imama reflektuoti ir nauja patirtis, ieškoma ją išreiškiančios kalbos, bandoma tarsi stabilizuoti nepaprastai suin-tensyvintą laiką ir apibrėžti išsiplėtusią erdvę“⁸¹. Pasak Alberto Zalatoriaus, vieni pirmųjų „į tris sritis, sovietinėje sistemoje laikytas didžiausiais tabu: saugumo prigimties ir veiklos tamsiuosius labirintus, erotiką ir marksizmo nepripažintus dalykus [...]“⁸² braunasi Ričardas Gavelis (trilogija *Vilniaus po-keris* (1989), *Vilniaus džiazas* (1993), *Paskutiniai žemės žmonių karta* (1995)

79 Ministerium für Staatssicherheit / Valstybės saugumo ministerija, toliau tekste – *Stasi*.

80 Plg. Kormann, Julia: *Literatur und Wende. Ostdeutsche Autorinnen und Autoren nach 1989*. Wiesba-den: Deutscher Universitäts-Verlag GmbH, 1999, p. 107–110.

81 Daujotytė, Viktorija: Vyresniųjų poezija: tarp praeities ir dabarties. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 68–92, čia p. 79.

82 Zalatorius, Albertas: *Literatūra ir laisvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 100.

ir Jurgis Kunčinas (*Blanchisserie, arba Žvėrynas* – Užupis (1997). Minėti kūrybinių aspektai ypač ryškūs jaunesniųjų rašytojų (Sigitas Parulskis, Renata Šerelytė, Valdas Papievis ir kt.) kūryboje, kurią, pasak Mindaugo Kvietkausko, nuo „aktyvaus įsipareigojimo kultūros kaitai ir veiklaus politiško vadavimosi jau skiria distancijos ir kultūrinių verčių reliatyvumo pojūtis“.⁸³ Tai karta, kurią galima būtų pavadinti „atsparia“ kaip ir sovietinei praeičiai, taip ir atėjusios rinkos ekonomikos laikotarpiui, bandanti atrasti savo tapatybę per asmeninę patirtį. Šiame kontekste svarbūs Herkaus Kunčiaus romanai *Būta-sis dažninis kartas* (1998), *Lietuvis Vilniuje* (2011), taip pat galima paminėti Lauryno Katkaus romaną *Judantys šešėliai* (2012), kuriame tematizuojama kasdienybė, santykiai visuomenėje pokomunistinėje Lietuvoje ir su Vakarų Europa, ribinės situacijos, posovietinio laikotarpio kūrėjo problemos. Įtaigiai nepriklausomos Lietuvos gyvenimo aktualijas – socialinę atskirtį ir ją lydincią emigraciją – atveria naujas Jurgos Žąsinaitės romanas *Azuritijos kardinalai* (2017), kuriame posovietinė „lygiadienių“ visuomenė meniškai priešpa-statoma Azuritijai, t. y. vartotojiškam Vakarų pasauliui. Palankiai skaitytojų sutiktas, Metų knygos titulą pelnęs Rimanto Kmitos romanas *Pietinia kronikos* (2017), nukeliantis į XX a. pabaigos Šiaulius ir pasakojantis vieno vaikino istoriją pirmaisiais Nepriklausomybės metais. Susidomėjimo sulaukė ir 2018 m. išleistas prieš trisdešimt metų rašytas Valdo Papievio romanai *Brydė* apie pokarį ir Sąjūdžio laikais atgimstančią Lietuvą. Posovietinės kartos aktualijas tematizuoja jauniausieji rašytojai (pvz., Gabijos Grušaitės romanai *Neišsipildymas* (2010). *Lūžis* minėtuose kūrybiniuose tampa akstinu savianalizėi, praeities ir dabarties permąstymui.

Grįžtant prie *lūžio literatūros* sąvokos Vokietijoje, reikia pastebėti, kad nors ji šiuo metu yra plačiai vartojama įvairiuose kontekstuose, įsitvirtinusi publicistikoje, eseistikoje ir literatūrologijoje, bet bandymai ją apibrėžti nėra dažni. Frankas Thomas Grubas šį faktą aiškina tuo, kad dar trūksta istorinės distancijos ir, pažvelgus paviršutiniškai, terminas atrodo visiems suprantamas.⁸⁴ Diskusijos dėl šios sąvokos vis dar tęsiasi – pastaraisiais metais pasigirsta kalbų apie *sienos griūties ir susivienijimo literatūrą, post lūžio pasakojimą, post lūžio ir post VDR literatūrą*, jei kalbama apie pačius naujausius šia tema parašytus kūrybinius⁸⁵. Tačiau *lūžio literatūros* sąvoka iki šiol neužleidžia savo pozicijų nė vienam šių terminų.

83 Kvietkauskas, Mindaugas: Jaunesniųjų rašytojų pasaulėžiūros orientyrai. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 156–180, čia p. 159.

84 Plg. Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 68.

85 Plg. Kersten, Sonja: Mauerfall-, Post-DDR-, Vereinigungs-, Nachwende- oder doch Wendeliteratur? Eine kleine Expedition durch einen großen Begriffsdschungel. Nr. 10, 2015 spalio. In: *Literaturkritik.de*, Nr. 10, 2015. Prieiga internete: http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=21125 [žiūrėta: 2016-06-11].

Literatūrologės Astrid Herhoffer ir Birgit Liebold (1993) buvo pirmosios autorės, panaudojusios šią sąvoką straipsnyje *Padalintos šalies gulgės giesmė. 1989 ruduo ir jo poveikis literatūrai / Schwanengesang auf ein geteiltes Land. Der Herbst 1989 und seine Folgen in der Literatur*⁸⁶. *Lūžio literatūrai* jos priskiria tekstus, kuriuose tematizuojamas *lūžis* ir tekstus, kurie galėjo būti išleisti tik po cenzūros panaikinimo arba parašyti jau turint galimybę naudotis slaptais dokumentais, kaip VDR draudžiama medžiaga ar *Stasi* aktais. 1996 m. Jörgas Fröhlingas, Reinhildas Meinelis ir Karlas Riha savo bibliografiją pavadina *Lūžio literatūra / Wende-Literatur*⁸⁷, pasirinkimą pagrįsdami tuo, kad „[n]e tik knygų pardavimo srityje, bet ir tarp pačių autorių, literatūros kritikos bei literatūrologijos srityse ‚lūžio literatūros‘ terminas ryškėja kaip tvirtas terminus technicus“⁸⁸.

Gausiai ir įvairialypei *lūžio literatūrai* apibrėžti Frankas Thomas Grubas skiria trečią pirmojo monografijos *‚Lūžis‘ ir ‚vienybė‘ vokiškai kalbančios literatūros veidrodyje / ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur* (2003) tomo skyrių⁸⁹. Jis pabrėžia, kad *lūžio literatūros* sąvoka peržengia savo ribas, nes *lūžis* apima visas gyvenimo sritis ir tematizuojamas įvairių rūšių tekstuose – ne tik lyrikoje, epiniame pasakojime ir dramoje, bet ir gausiuose eseistiniuose bei filosofiniuose tekstuose, pokalbiuose, kalbose, laiškuose, dienoraščiuose ir t. t. Apibrėždamas sąvoką Grubas skiria penkis svarbiausius aspektus, kurie čia trumpai aptariami.

Pirmasis aspektas – temos ir medžiagos ryšys su *lūžiu* – jo manymu yra svarbiausias, tačiau nevienareikšmis, nes dažnai 1989 m., o taip pat ir 1990 m., įvykiai yra tik kūrinio parašymo prielaida. Tad prie *lūžio literatūros* jis priskiria ir tuos tekstus, kuriuose *lūžis* nėra tiesiogiai tematizuojamas, bet, pasirodo tarp eilučių, atverdamas naujas teksto prasmes⁹⁰. Šis aspektas disertacijoje yra vienas pagrindinių kriterijų vokiečių ir lietuvių romanų pasi-

---

86 Herhoffer, Astrid / Liebold, Birgit: Schwanengesang auf ein geteiltes Land. Der Herbst 1989 und seine Folgen in der Literatur. In: *Buch und Bibliothek* 45 (1993) 6/7, p. 587–604, p. 587f., Plg. Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 69.

87 Fröhling, Jörg / Meinel, Reinhild / Riha, Karl (Hrsg.): *Wende-Literatur. Bibliographie und Materialien zur Literatur der Deutschen Einheit*. Frankfurt a.M./Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien: Peter Lang, 1996 (Bibliographien zur Literatur- und Mediengeschichte, Band 6) [2. Auflage 1997, 3. Auflage 1999].

88 Fröhling, Jörg / Meinel, Reinhild / Riha, Karl (Hrsg.): *Wende-Literatur. Bibliographie und Materialien zur Literatur der Deutschen Einheit*. Frankfurt a.M./Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien: Peter Lang, 1996 (Bibliographien zur Literatur- und Mediengeschichte, Band 6) [3. Auflage 1999], Vorwort zur dritten Auflage, p. 7–12, čia p. 7: „Nicht nur im Buchhandel, sondern auch bei den Autoren selbst, in der Literaturkritik zeichnet sich der Begriff ‚Wende-Literatur‘ als ein fester terminus technicus ab.“ Plg. Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter 2003, p. 69f.

89 Plg. Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 68f.

90 Plg. ten pat, p. 72f.

rinkimui. Kaip pavyzdį būtų galima paminėti ir darbe plačiau nenagrinėjamą Sigito Parulskio romaną *Murmanti siena* (2008), kuriame istoriniam XX a. *lūžiui* iš pirmo žvilgsnio atrodytų neskiriamas ypatingas dėmesys, tačiau jau vienoje pirmųjų scenų rašoma:

„XX amžiuje apie sienas buvo daug kalbama: Kinijos siena, Berlyno siena, „Pink Floyd“ siena, valstybės siena, Raudų siena, pasaulis be ribų, atvira visuomenė, susvetimėjimo sienos ir kitokios nesąmonės. Kad ir ką žmonės būtų norėję pasakyti, vienokiu ar kitokiu pavidalu jų kalboje slypėjo arba sienos baimė, arba baimė, kad sienos nebėra, ir nebus į ką atsiremti, nebus kam suversti bėdos dėl savo nelaimių, neryžtingumo ir nesėkmių.“⁹¹

Tad, nors šiame romane svarbiausias yra žmogus, atskiras individas jis gyvena ir veikia istorinių įvykių kontekste.

Antrasis aspektas, kuris Grubui atrodo svarbus, liečia tuos tekstus, kurie iki *lūžio* nebuvo spausdinti VDR arba išleisti tik VFR ir po jo atėjo į buvusios Rytų Vokietijos rinką.⁹² Tokia būtų, pavyzdžiui, Rytų Vokietijoje nespausdinta Wolfgango Hilbigo kūryba, Monikos Maron romanai *Pelenų skrydis / Flugasche* (1981) ir kt. Šiam aspektui būtų galima priskirti lietuvių išėivijoje sukurtą ir to meto Lietuvoje sunkiai prieinamą literatūrą. Sovietų Lietuvoje atvirai kalbėti siekusiems autoriams teko rašyti „į stalčių“ (Juozas Aputis, Jonas Mikelinskas, Ričardas Gavelis) arba bandyti juos publikuoti išėivijos spaudoje (Mindaugas Tomonis, Juozas Glinskis, Juozas Keliuotis)⁹³. Kalbant apie tyrimui pasirinktus vokiečių romanus, galima būtų spekuliuoti, kad VDR cenzūra juos būtų uždraudusi, taip pat ir darbe aptariamai trys lietuvių romanai nebūtų buvę išleisti sovietiniais metais.

Trečiasis aspektas – *lūžio literatūra* kaip tekstai apie gyvenimą Vokietijoje prieš ir po *lūžio*, parašyti iš perspektyvos po 1990 m. Pats *lūžis* čia retai yra centrinė tema, tačiau dažnai tampa akstinu savęs dabar ir praeityje apmąstymams. Grubas pastebi, kad po *lūžio* pasirodė stebėtinai daug autobiografinių tekstų ir biografijų.⁹⁴ Šis aspektas yra itin svarbus aptariant visus tris šiame darbe analizuojamus vokiečių romanus. Pasirinktieji lietuvių autorių romanai, perkėlus Grubo apibrėžimą į Lietuvos kontekstą, taip pat netiesiogiai tematizuoja Nepriklausomybės atgavimą ir gyvenimą Lietuvoje prieš ir po *lūžio* iš kelerių metų distancijos.

Ketvirtuoju aspektu Grubas nurodo *lūžio literatūrą* kaip dokumentinius tekstus, įslaptintus *Stasi* aktus, kurie dėl cenzūros negalėjo būti publikuoti

91 Parulskis, Sigitas: *Murmanti siena*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 23.

92 Plg. Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 74f.

93 Plg. Kubilius, Vytautas: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1995, p. 518.

94 Plg. Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 79.

VDR, o taip pat įvairius iki 1989–1990 m. atliktus tyrimus apie VDR⁹⁵. Kaip ir Vokietijoje po *lūžio*, Lietuvoje jau nuo 1988 m. buvo publikuotas didelis skaičius istorinių, biografinių ir autobiografinių dokumentų, kurie negalėjo pasirodyti totalitarinio režimo sąlygomis, publikuojami tremtinių ir politinių kalinių tekstai, išėivijoje rašyti tekstai. Po 1991-ųjų rugpjūčio pučo visuomenei tapo prieinami kai kurie slapsti dokumentai, KGB aktai, atskleidę vykdytų nusikaltimų mastą. Tai daugiausia istoriniai ir politiniai dokumentai, tačiau jie svarbūs ir literatūros mokslui, nes atveria galimybę išsamiau susipažinti su to meto literatūrinio gyvenimo kontekstais.

Penktajam aspektui Grubas priskiria prieš 1989 m. parašytą literatūrą, eksplacitiškai arba implicitiškai tematizavusią totalitarinę VDR sistemą ir tuo prisidėjusią prie *lūžio*.⁹⁶ Nors ir Rytų Vokietijoje, ir sovietų valdomoje Lietuvoje literatūrinis žodis buvo stipriai varžomas cenzūros, daugelis rašytojų ir poetų savo kūryboje stengėsi ją apeiti, potekstėse meniškai įpindami paslėptas prasmes – taip vadinamąja Ezopo kalba buvo perduodama žinia skaitytojui. Pasak Marcelijaus Martinaičio, „[t]emų ir išraiškos ribojimas kalbą tarsi įvaro į vidų ir ji tampa ypač i n t e n s y v i, daugiasluoksne“⁹⁷. Tokiu būdu literatūrą galima laikyti tam tikra rezistencijos forma, padėjusia neprarasti vilties kelyje į laisvę.

Šie penki aspektai parodo didžiulę *lūžio literatūros* įvairovę, gausą ir aktualumą, ir atveria galimybes tolimesniems moksliniams tyrimams. Tačiau kalbant apie grožinę literatūrą, Grubo apibrėžimas nėra visiškai pakankamas, nes apsiriboja daugiau politinių tekstų skaitymu. Norint giliau atsakyti į klausimą, kokį poveikį grožinei literatūrai padarė *lūžis* galima tik analizuojant ir interpretuojant atskirus kūrinius bei atsižvelgiant į visus jiems įtaką padariusius faktorius – ne tik susijusius su politiniais įvykiais, bet ir atskirus, individualius, atsiveriančius tekstuose savitu tikrovės suvokimu. Čia svarbu pabrėžti, kad grožinė literatūra, skirtingai nei kitos medijos, nors ir svarsto aktualias dabarties ir istorines temas, nėra autentiškas tikrovės atvaizdavimas, bet toks, kuris peržengia jo ribas, kelia klausimus ir per kalbą atveria naujas prasmes. Todėl šiam tyrimui itin svarbus dar vienas aspektas – *lūžio literatūros* specifikos ir, būtent, jai būdingos *svetimybės* poetikos atvėrimas.

95 Plg. ten pat, p. 80.

96 Plg. ten pat, p. 81.

97 Martinaitis, Marcelijus: Dešimtmečių sąvartoje. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 9–30, čia p. 16.

2. TEMOS TYRIMŲ APŽVALGA

2.1. Temos ištirtumas Vokietijoje

Po Berlyno sienos griūties ir šalies suvienijimo Vokietijoje pasirodė ir iki šiol pasirodo didelis, beveik neaprėpiamas skaičius įvairove pasižyminčių publikacijų apie *lūžio literatūrą* – straipsnių, straipsnių rinktinių, monografijų ir pan. Jau 1993 m. vienoje pirmųjų publikacijų šia tema – literatūrologo Berndo Schirmerio straipsnyje *Literatūrai reikia laiko. Pastebėjimai apie lūžio laikotarpio knygas / Literatur braucht Zeit. Anmerkungen zu Büchern der Wendezeit*⁹⁸ – kalbama apie sudėtingumą susisteminti *lūžio literatūrą*, tada siekiančią keletą šimtų tomų. Šiuo metu didžiausiame vokiečių literatūros duomenų šia tema banke randama daugiau nei 53.000 įrašų⁹⁹ – palyginimui, 1999 m. rugsėjį jų buvo 17.800¹⁰⁰. Nuolatos pasirodančios naujos publikacijos patvirtina, kad šis klausimas neprarado aktualumo net ir praėjus daugiau nei 25-iesiems metams po minėtų įvykių. Tačiau, kaip pastebi *lūžio literatūros* tyrėja Kerstin E. Reimann, vokiečių literatūrologų publikacijose vengiama daryti apibendrinančias išvadas, nes tema vis dar atvira ir moksliniams tyrimams kol kas trūksta istorinės distancijos¹⁰¹.

Dėl didelio kiekio šia tema parašytų veikalų, juos visus disertacijoje apžvelgti ir išanalizuoti būtų pernelyg sudėtinga – tai turėtų būti atskiros studijos užduotis. Todėl šiame skyriuje dėmesys skiriamas disertacijoje keliamų klausimų aspektu svarbesniems teoriniams tekstams, nemažai publikacijų plačiau aptariama, cituojama ar minima pačiame tyrimo tekste, pvz., literatūrologų Markuso Hippo (1996), Carsteno Joppo (2000), Jenso Loesche-

98 Schirmer, Bernd: *Literatur braucht Zeit. Anmerkungen zu Büchern der Wendezeit*. In: *Berliner Lesezeichen* 1993, Heft 1, p. 7–12.

99 Plg. Wiedervereinigung.de. Prieiga internete: www.wiedervereinigung.de [žiūrėta 2018-03-11].

100 Plg. Förster, Peter: *Junge Ostdeutsche auf der Suche nach der Freiheit: Eine Längsschnittstudie zum politischen Mentalitätswandel bei jungen Ostdeutschen vor und nach der Wende*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2013, p. 7.

101 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 15.

Didelis skaičius publikacijų šia tema parašytas ir išleistas užsienio germanistų ir germanistų, pvz.: Arthur Williams, Stuart Parkes, Roland Smith (Hrsg.): *German Literature at a Time of Chance 1989–1990. German Unity and German Identity in Literary Perspective*. Bern, Berlin u.a. 1991; Derek Lewis, John R.P. McKenzie (Hrsg.): *The New Germany. Social, Political and Cultural Challenges of Unification*. Exeter 1995; Jost Hermand, Marc Silberman (Hrsg.): *Contentious Memories. Looking Back at the GDR*. New York, Washington (D.C.) u.a. 1998; Gerhard Fischer, David Roberts (Hrsg.): *Schreiben nach der Wende. Ein Jahrzehnt deutscher Literatur 1989–1999*. Tübingen 2001 ir daugelis kitų. Reimann šį faktą aiškina tuo, kad, kad užsienio germanistams iš distancijos lengviau tyrinėti šį klausimą, nei jų kolegoms, patiems įtrauktiems į įvykius ir visuomeninius pokyčius po sienos griūties. Svarbų vaidmenį, anot jos, čia vaidina ir tas faktas, kad JAV, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Didžiojoje Britanijoje taip vadinamos VDR studijos buvo pripažinta germanistikos sritis, kuri išliko svarbi ir po Vokietijos suvienijimo.

rio (2003), Katharinos Grätz (2006), Andrea's Rota (2011), Nico Lehmanno (2012) ir kt.

Kaip Elkė Brüns monografijoje *Po sienos griūtis / Nach dem Mauerfall* (2006)¹⁰² rašo, „literatūrologija, kai ji siejasi su naujausia vokiečių istorija, *volens nolens* dalyvauja susivienijimo mitų bei nesutarimų konstravimo procese.“¹⁰³ 1995 metais pasirodžiusioje literatūrologo, komparatyvisto Volkerio Wehedingo monografijoje *Vokietijos suvienijimas ir rašytojai. Literatūrinė lūžio refleksija po 1989 / Die deutsche Einheit und die Schriftsteller. Literarische Verarbeitung der Wende seit 1989*¹⁰⁴ siekiama „skaitant iš rytinių ir vakarinių federacinių žemių perspektyvų sudaryti galimybę geriau įsijausti į kito pasaulio suvokimą.“¹⁰⁵ Apžvelgdamas Rytų ir Vakarų vokiečių po 1989 m. parašytą literatūrą, autorius daro išvadą, kad abi pusės pradėjo viena kitą praturtinanti dialogą ir, kad šis procesas siekia 1980 m., kai literatūros „kultūrine prasme vėl ėmė artėti“¹⁰⁶. Tačiau 2000 m. pasirodžiusioje publikacijoje *Mentaliteto kaita vokiečių literatūroje po suvienijimo (1990–2000) / Mentalitätswandel in der deutschen Literatur zur Einheit (1990–2000)*¹⁰⁷ Wehdekingas jau skeptiškai konstatuoja, kad dar negalima tikėtis greito literatūrų susiliejimo¹⁰⁸ ir pastebi, kad apie mentaliteto kaitą galima kalbėti „tik su atsargiomis išlygomis“¹⁰⁹.

Vienas iš vokiečių literatūrologų keliamų klausimų, kaip jau minėta, yra *lūžio* sąvokos ir jos vartojimo greta su literatūra kaip *lūžio literatūros* termino apibrėžimas. 2008 m. pasirodžiusioje monografijoje *Rašymas po lūžio – lūžis rašyme? Literatūrinės refleksijos po 1989/90 / Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach der Wende*¹¹⁰ Kerstin E. Reimann pagrindžia, kodėl būtent šie terminai yra labiausiai tinkami kalbant apie šią specifinę literatūrą (apie tai plačiau kalbėta skyriuje 1.2.), ieško koreliacijos tarp literatūrinių ir visuomeninių fenomenų ir siekia atskleisti, koku būdu rašytojai iš buvusios Rytų Vokietijos sutinka VDR pabaigą, kaip suvokia juos ištikusius staigius pokyčius. Monografijoje Reimann parodo įvai-

102 Brühns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 16.

103 Ten pat: „[...] beteiligt sich auch Literaturwissenschaft, wo sie sich auf die jüngste deutsche Geschichte bezieht, *nolens volens* an der Konstruktion von Einheitsmythen bzw. -differenzen.“

104 Weheding, Volker: *Die deutsche Einheit und die Schriftsteller. Literarische Verarbeitung der Wende seit 1989*. Stuttgart, Berlin u. a.: Kohlhammer, 1995.

105 Ten pat, p. 15: „[...] durch die Lektüre von Perspektiven aus den östlichen und westlichen Bundesländern mehr Einfühlung in die Sehweise des anderen zu ermöglichen.“

106 Ten pat, p. 16f.: „[...] kulturellen Wiederannäherung [...]“

107 Wehdeking, Volker (Hrsg.): *Mentalitätswandel in der deutschen Literatur zur Einheit (1990–2000)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2000.

108 Plg. ten pat, p. 8.

109 Ten pat: „[...] nur unter vorsichtigen Einschränkungen [...]“

110 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008.

riomis formomis literatūroje atsiveriančią reakcijų į sienos griūtį įvairovę ir pabrėžia, kad *lūžio* tema dar jokių būdu nėra literatūrologų išsemta.

Itin svarbi literatūrologo Franko Tomo Grubo didelės apimties publikacija *„Lūžis“ ir „susivienijimas“ vokiškai kalbančios literatūros veidrodyje / „Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur* (2003),¹¹¹ kurios antrąjį tomą sudaro išskirtinai išsami bibliografija, apimanti grožinę *lūžio literatūrą* ir literatūrą apie ją. Kaip jau minėta 1.2. skyriuje, Grubo suformuluoti *penki lūžio literatūros aspektai* atveria galimybę pirmam žingsniui link *lūžio literatūros* susistemavimo. Grubas apžvelgia abiejų Vokietijos pusių pirmojo dešimtmečio po sienos griūties literatūrinius refleksijos bandymus. Pirmame šio didžiulio veikalo tome tyrinėjamas *lūžio* ir Vokietijos susivienijimo poveikis vokiečių literatūrai, įskaitant eseistiką, publicistiką, epiką, lyriką ir dramą. Dėmesys skiriamas estetiniams klausimams, konstantoms ir vystymosi tendencijoms, keliamas klausimas, ar *lūžio* laikotarpiu ir po jo literatūrinuose kūriniuose atsiranda nauji motyvai ir tai autorius patvirtina, bet daro išvadą, kad nepaisant šio fakto pats *lūžis* nereiškia esminio *lūžio* literatūroje, nes abiejų šalių literatūros jau buvo suartėjusios 80-ųjų pabaigoje ir literatūrine prasme (panašiai kaip Lietuvoje) *lūžiui* jau buvo pasiruošta.

Franko Tomo Grubo bibliografija laikytina ypač reikšminga *lūžio literatūros* tyrimų srityje, nes bendrose germanistinėse bibliografijose, tokiose kaip, pvz., Klemenso Cammlerio, Josto Kellerio, Reinhardo Wilczeko ir bendradarbiaujant Tanjai von Horn 2003 m. išleistoje *Šiuolaikinė vokiečių literatūra po 1989. Žanrai – temos – autoriai / Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Gattungen – Themen – Autoren*,¹¹² pateikiama tik nedidelė dalis *lūžio* temai skirtų tekstų. Nors 1996 m. pasirodžiusioje bibliografijoje *Lūžio literatūra. Vokietijos susivienijimo literatūros bibliografija ir medžiaga apie ją / Wende-Literatur. Bibliographie und Materialien zur Literatur der Deutschen Einheit*¹¹³ (sudarė Jörgas Fröhlingas, Reinhild Meinel ir Karlas Riha), greta grožinių tekstų pateikiami recenzijų, televizijos laidų, žurnalo *Der Spiegel* straipsnių apie *lūžio literatūrą* sąrašai, tačiau plačiausią tekstų lauką šia tema aprėpia jau minėta Franko Tomo Grubo sudaryta bibliografija. Taip pirmojo ir antrojo šios monografijos tomų apimtis ir turinys išryškina tiriamojo objekto kompleksiskumą ir yra vertingas šaltinis tolimesniems moksliniams tyrimams.

111 Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 2 tomai, Berlin, New York: de Gruyter, 2003.

112 Cammler, Klemens / Keller, Jost / Wilczek, Reinhard unter Mitarbeit von Tanja von Horn: *Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Gattungen – Themen – Autoren*. Heidelberg: Synchron, 2003.

113 Fröhling, Jörg / Meinel, Reinhild / Riha, Karl (Hrsg.): *Wende-Literatur. Bibliographie und Materialien zur Literatur der Deutschen Einheit*. (Bibliographien zur Literatur- und Mediengeschichte, Band 6). Frankfurt a.M./Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien: Peter Lang, 1996.

Kad *lūžio literatūra* pasižymi ypatinga temų ir motyvų įvairove, atskleidžia ne viena atskiriems autoriams, kūriniais ar *lūžio literatūros* aspektams, pvz., literatūros ir saugumo, cenzūros, tapatumo praradimo, *lūžio* įvykių ar gyvenimo prieš ir po *lūžio* temoms skirta monografija, straipsnių rinkiniai,¹¹⁴ straipsniai literatūrinuose ir germanistiniuose žurnaluose, tokiuose kaip *Prasmė ir forma / Sinn und Form*, *Naujoji vokiečių literatūra / Neue deutsche Literatur*, *Weimaro straipsniai / Weimarer Beiträge* ar *Colloquia Germanica* ir kt.¹¹⁵ Straipsnių rinkinyje *Šiuolaikinė vokiečių literatūra po 1989. Tarpinis balansas – analizės – sklaidos perspektyvos / Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Zwischenbilanzen – Analysen – Vermittlungsperspektiven*¹¹⁶ (2004) kalbama apie pagrindines literatūros tendencijas, temas, tekstų rūšis, autorius ir kūrinius po 1989 metų (taip pat ir *lūžio literatūros* tekstus) bei literatūros populiarinimą mokymo įstaigose ir per medijas. Keliamas klausimas, ar ir kaip pasikeitė vokiečių literatūros spektras, kokius padarinius jos recepcijai turi *lūžio* laikotarpis.¹¹⁷

Praėjus dešimčiai metų po Vokietiją pakeitusių įvykių literatūrologė Julia Kormann disertacijoje *Literatūra ir lūžis. Rytų Vokietijos autorės ir autoriai po 1989 / Literatur und Wende. Ostdeutsche Autorinnen und Autoren nach 1989* (1999)¹¹⁸ iš sociokultūrinių pozicijų apžvelgia VDR literatūros situaciją prieš ir po *lūžio* ir konstatuoja, kad *lūžio* tema yra „pradžia be pabaigos“,¹¹⁹ savo ištakas randanti 1989 metais, bet vis dar besivystanti ir tokia įvairialypė kaip ir patys autoriai. Tačiau, jos manymu, nors Rytų Vokietijos literatūra po 1990 m. ir sklandžiai įsijungė į bendrą Vokietijos literatūrinį kraštovaizdį, ji išlieka savita dėl specifinio naujųjų žemių konteksto, nes tol, kol bus gyvi

114 Pz.: Walthers, Joachim: *Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatssicherheit in der Deutschen Demokratischen Republik* (1999); Böthig, Peter/ Klaus, Michael (Hrsg.): *MachtSpiele. Literatur und Staatssicherheit im Fokus Prenzlauer Berg* (1993); Wiesner, Herbert: *Zensiert – Gefördert – Verhindert. Ausstellung „Zensur in der Deutschen Demokratischen Republik. Geschichte Praxis und ‚Ästhetik‘ der Behinderung von Literatur* (1991); Hoffmann, Frank (Hrsg.): *„Die Erfahrung der Freiheit“: Beiträge zu einer Kulturgeschichte der Europäischen Revolution 1989/91* (2012); Jopp, Carsten: *Spiegelbild der Unentrinnbarkeit. In: Schriften des Germanistischen Instituts der Universität Bergen* (2000); Besslich, Barbara / Grätz, Katharina / Hildebrand, Olaf (Hrsg.): *Wende des Erinnerns? Geschichtskonstruktionen in der deutschen Literatur nach 1989* (2006) ir daugelis kitų.

115 Apie tai plačiau rašo Frankas Thomas Grubas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 11.

116 Cammler, Klemens/ Pflugmacher, Torsten: *Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Zwischenbilanzen – Analysen – Vermittlungsperspektiven*. Heidelberg: Synchron, 2004.

117 Čia visų pirma reikia paminėti Achimo Geisenlücke straipsnį *Senos medijos – Naujos medijos / Altes Medium – Neue Medien. Zur Lyrik der neunziger Jahre apie lūžio* lyriką (p. 37–49) ir Hanneso Krauso *Pasakojimo sugrįžimas. Nauji lūžio literatūros pavyzdžiai / Die Wiederkehr des Erzählens. Neue Beispiele der Wendeliteratur* (p. 97–108), kuris *lūžio literatūroje* išvelgia naujo pasakojimo galimybes.

118 Kormann, Julia: *Literatur und Wende. Ostdeutsche Autorinnen und Autoren nach 1989*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag GmbH, 1999.

119 Ten pat, p. 391.

prisiminimai apie VDR šis skirtumas išliks ir vyresnių, ir jaunesnių rašytojų kūryboje – kaip ir tematikos, taip ir estetinė prasme¹²⁰.

Literatūrologų darbuose keliamas ir klausimas, kaip *lūžio literatūra* prisideda prie istorinės tikrovės konstravimo. Elke Brühns jau minėtoje monografijoje *Po sienos griūtis / Nach dem Mauerfall* (2006)¹²¹ siekia išsiaiškinti abipusį *lūžio* patirties ir literatūros ryšį. Ji pastebi, kad „abipusiai ryšiai tarp literatūros ir visuomenės šiuo metu gali būti laikomi *in actu* kaip steigiantys kultūrą, kai, dažniausiai tik *post festum*, kultūros poetika per į tekstus įėjusius diskursus ir ritualus vėl išpreparuojama kaip socialinė energija.“¹²² Remdamasi literatūriniais tektais, autorė klausia, kaip abiejų Vokietijos dalių rašytojai reaguoja į įvykusius pokyčius. Fokusuodamasi į tris svarbiausius istorinius *lūžio* momentus – sienos griūtį, Vokietijos suvienijimą ir valiutos pakeitimą buvusioje VDR – monografijoje ji atveria estetines ir simbolines naujausios vokiečių istorijos dimensijas.

Lūžio literatūros procesas, kaip jau ne kartą buvo pastebėta, yra gyvas ir vis dar itin aktualus – kiekvienais metais pasirodo naujos publikacijos šia tema tiek grožinės literatūros srityje (pvz., 2014 m. rudenį garbingą Vokietijos literatūrinę premiją *Buchpreis* pelnę *lūžio* romanas – Lutz Seilerio *Krusas / Kruso*¹²³ apie VDR pabaigą Hiddensee saloje, 2015 m. tai pačiai premijai nominuotas Peterio Richterio romanas *89/90*¹²⁴, 2016 m. André Kubiczeko *Vienos vasaros eskizas / Skizze eines Sommers*¹²⁵, o 2017 m. Vokietijos suvienijimo temą pertęsiantis Ingo Schulze romanas *Peter Holz*¹²⁶), tiek ir esė, publicistikos, literatūros kritikos ar mokslinių tyrimų erdvėje.¹²⁷

---

120 Plg. ten pat, p. 394–395.

121 Brühns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 16.

122 Ten pat, p. 18: „*In actu* können zur Zeit die Wechselbeziehungen zwischen Literatur und Gesellschaft als kulturkonstitutive verfolgt werden, die eine Poetik der Kultur zumeist erst *post festum* als soziale Energie wieder über die in die Texte eingegangenen Diskurse und Rituale herauspräparieren kann.“

123 Seiler, Lutz: *Kruso*. Berlin: Suhrkamp, 2004.

124 Richter, Peter: *89/90*. München: Luchterhand, 2015.

125 Kubiczek, André: *Skizze eines Sommers*. Berlin: Rowohlt, 2016.

126 Schulze, Ingo: *Peter Holz*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2017.

127 Pz.: Fabian Thomas *Neue Leben, neues Schreiben?: Die Wende 1989/90 bei Jana Hensel, Ingo Schulze und Christoph Hein* (2009); Steffen Amling *Grenzüberschreitungen: Dimensionen der Fremdheit in Emine Sevgi Özdamars „Die Brücke vom Goldenen Horn“ und Wolfgang Hilbigs „Das Provisorium“* (2010); Stephan Krause (Hrsg.), Friederike Partzsch (Hrsg.) „*Die Mauer wurde wie nebenbei eingerrissen*“: *Zur Literatur in Deutschland und Mitteleuropa nach 1989/90* (2011); Frank Hoffmann „*Die Erfahrung der Freiheit*“: *Beiträge zu einer Kulturgeschichte der Europäischen Revolution 1989/91* (2012); Katharina Grabbe *Deutschland – Image und Imaginäres: Zur Dynamik der nationalen Identifizierung nach 1990* (2014); Gunhild Keuler *Literatur zur Wende im Deutschunterricht* (2017) ir kt.

2.2. Temos ištirtumas Lietuvoje

Laikotarpyje nuo 1988 m. iki šių dienų Lietuvoje parašyta daug eseistikos, straipsnių moksliniuose ir kituose leidiniuose, straipsnių rinkinių, ne viena (jungtinė) monografija, kuriuose aptariami pokyčiai, tendencijos, atskiri aspektai literatūroje praeito tūkstantmečio pabaigoje ir šio amžiaus pradžioje. Šiame skyriuje, kaip ir praeitame, skirtame teoriniam *lūžio literatūros* diskursui Vokietijoje¹²⁸, trumpai pristatomos didesnės publikacijos, kurios yra svarbios šioje disertacijoje nagrinėjamiems klausimams. Daugelis lietuvių literatūrologinių straipsnių šia tema taip pat yra cituojami ir nurodomi disertacijos tekste ir literatūros sąrašė.

Kaip vieną pirmųjų lietuvių tautos, literatų ir literatūros situaciją po *lūžio* tematizuojančių publikacijų, reikėtų paminėti Marcelijaus Martinaičio literatūrologinių bruožų turinčią eseistinę knygą *Papirusai iš mirusių kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991* (1992)¹²⁹. Šioje, kaip ir vėliau pasirodžiusioje knygoje *Prilenktas prie savo gyvenimo* (1998)¹³⁰, autorius reflektuoja XX a. pabaigos pokyčių laikotarpio šalyje aktualijas – kelia klausimus, ką reiškia laisvė, kalba, kokį vaidmenį lietuvių pasaulėvokoje vaidina tautosaka, apmąsto totalitarinės sistemos padarinius: „Nėra paprastas dalykas būti laisvam: paleistas laisvėn gali likti amžinas vergas. Taip netikėtai ir naujai iškilo laisvės klausimas: kas ji ir kam ji? Kiek jos yra ir gali būti? Laisvė ir apsisprendimas. Laisvė ir valia. Iš kokių džiuuglių į ją mes turime išeiti?“¹³¹ – klausia autorius, skatindamas skaitytoją mąstyti apie šiandieninės Lietuvos situaciją.

Lietuvių literatūros ypatumai ir autoriaus vaidmuo kultūriniame gyvenime nagrinėjami filosofo, poeto, kultūros teoretiko Vytautas Rubavičiaus knygoje *Neįvardijamos laisvės ženklas: straipsniai, esė, recenzijos* (1997). Pasitelkdamas dabartinės Vakarų kultūros kontekstą autorius siekia atverti „įvairialypį kalbėjimą apie literatūros gyvenimo reiškinius“¹³², gvildena kūrejo būsenas, naujai permąsto šalies istoriją.

Reikia pastebėti, kad Nepriklausomybės pradžioje ir vėliau reikšminga literatūros vertinimo aspektais lietuvių eseistika ir publicistika buvo ir liko gausi, pilietiškai aktyvi, kelianti aktualius klausimus apie praeitį ir dabartį. Šio žanro ėmėsi ne vienas literatūros istorikas ir kritikas (pvz., Donatas Sauka

128 Kaip buvo pastebėta skyriuje 1.1., šiuo metu moksliniuose, kritiniuose, eseistiniuose ir publicistiniuose tekstuose naujausia lietuvių literatūra yra vadinama įvairiai.

129 Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992

130 Martinaitis, Marcelijus: *Prilenktas prie savo gyvenimo*. Vilnius: Vyturys, 1998.

131 Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 3.

132 Rubavičius, Vytautas: *Neįvardijamos laisvės ženklas*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 7.

Noriu suprasti (1990), Vytautas Kubilius *Literatūra istorijos lūžyje* (1997)¹³³, Albertas Zalatorius *Literatūra ir laisvė* (1998), Vanda Zaborskaitė *Tarp istorijos ir dabarties* (2002) ir kt.)¹³⁴. Paminėti galima būtų ir Aido Marčėno kritinės eseistikos knygą *Būtieji kartiniai. Apžvalgos, įžvalgos, peržvalgos* (2008), kurios pirmoje dalyje pateikiamos literatūros apžvalgos, rašytos ištisą dešimtmetį ir fiksuojančios permainingą laikotarpio Lietuvos kultūroje istoriją.

Jau minėtoje Alberto Zalatoriaus knygoje *Literatūra ir laisvė* autorius žvelgia į literatūrą iš perspektyvos po Nepriklausomybės atgavimo. Jo žodžiais tariant, ši „[k]nyga yra pasikeitimo laikų liudininkė, kurioje, [...], atsispindi ne mano vieno, literato, pagalvojimai, interesai, abejonės: ir graži euforija, ir apatija, ir neviltis, ir, žinoma, tikėjimas, kad net juodžiausiame tunelyje yra išėjimas į šviesą, – ne tik politinę, bet ir dvasinę“¹³⁵. Kalbėdamas apie šiuolaikinę ir anksčiau parašytą lietuvių literatūrą jis atveria naujas tekstų prasmes atgautos laisvės kontekste.

Vytauto Martinkaus knyga *Literatūra ir paraliteratūra* (2003)¹³⁶ – tarpdisciplininė studija, tyrinėjanti pokyčius literatūroje ir jai „artimų kontekstų reiškinius“¹³⁷, kurie yra vadinami paraliteratūra. Tokia laikysena yra dažna ir vokiečių literatūrologų tarpe. Jūratė Sprindytė pastebi, kad „paraliteratūrinė dimensija“ yra „ypač būdingas pereinamojo laikotarpio bruožas“¹³⁸, nes „intensyvių socialinių permainų metu ypač aktualūs gyvenimo ir meno sąlyčiai, sankabos, prasilenkimai, koreguojantys įprastą meno vietą ir reikšmę.“¹³⁹ Šias mintis autorius pratęsia ir monografijoje *Estetinė literatūros gyvybė* (2010)¹⁴⁰, kurioje analizuodamas ir interpretuodamas šiuolaikinių lietuvių autorių prozos kūrinius, jis kelia literatūros kūrinio vertinimo klausimus.

Itin svarbiu laikytinas 2003 m. išleistas veikalas *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*¹⁴¹, kuriame išsamiai aptariami svarbiausi naujausios

---

133 Šiam darbui svarbūs ir kiti Vytauto Kubiliaus veikalai (*XX amžiaus literatūra* (1995), *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje* (2003)).

134 Plg. Viliūnas, Giedrius: *Literatūros mokslas ir kritika*. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 364–391, čia p. 370.

Plačiau apie lietuvių literatūrinę ir kritinę lietuvių eseistiką po Nepriklausomybės atkūrimo rašo Dalia Čiočytė straipsnyje „Literatūrinė ir kritinė eseistika“. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 346–363.

135 Zalatorius, Albertas: *Literatūra ir laisvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. x.

136 Martinkus, Vytautas: *Literatūra ir paraliteratūra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

137 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 18.

138 Ten pat, p. 19.

139 Ten pat, p. 18.

140 Martinkus, Vytautas: *Estetinė literatūros gyvybė. Aksiologinis šiuolaikinės lietuvių prozos spektras*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.

141 Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003.

lietuvių literatūros reiškiniai.¹⁴² Rašytojų kartas, literatūros rūšis (prozą, poeziją, dramaturgiją, vaikų ir populiariąją literatūrą, dokumentiką, literatūrinę ir kritinę eseistiką) pristato tyrėjai Marcelijus Martinaitis, Elena Bukelienė, Viktorija Daujotytė, Rita Tūtlytė, Audinga Peluritytė, Regimantas Tamošaitis, Mindaugas Kvietkauskas, Brigita Speičytė, Aušra Martišiūtė, Kęstutis Urba, Giedrius Viliūnas, Saulė Matulevičienė, Dalia Čiočytė. Sociologinę literatūrinių pokyčių analizę pabaigoje pateikia Loreta Jakonytė. Autoriai kelia klausimus apie šiuolaikinės literatūros statusą, tradicijų vietą joje, po cenzūros panaikinimo ir Nepriklausomybės atkūrimo įvykusius ir vykstančius pokyčius.

Dar ilgesnį laikotarpį tiria Jūratė Sprindytė monografijoje *Prozos būsenos 1988–2005* (2006), kurioje siekiant aprėpti pokyčių visumą, svarstant kas įgyjama ir ko globalizacijos akivaizdoje netenkama, klausama kaip lietuvių literatūra po istorinio *lūžio* reagavo į naują situaciją, apibrėžiamos dabartinės lietuvių prozos tendencijos¹⁴³. Šioje knygoje autorė pastebi, kad [panašiai kaip Vokietijoje – V. K.] šiandieninis literatūros diskursas labiau apibūdinamas kaip „subjektyvizuotas ir labiau dialogiškos kritikos, o ne griežčiau mokslinis diskursas, nes pasirinktą tyrinėti objektą ženklina per menka istorinė distancija ir pernelyg akivaizdus procesualumas“¹⁴⁴ (plg. 2.1. skyriuje). Tai parodo, kad ši tema ir Lietuvoje yra dar neišsemta, aktuali, reikalaujanti tolimesnių tyrimų.

Lietuvių literatūros tyrinėtoji svarbūs Elenos Bukelienės darbai, pavyzdžiui straipsnių ir recenzijų rinkinys *Prozos keliai, keleliai... Literatūros istorijos ir kritikos etiudai* (1999)¹⁴⁵, kuriame aptariama prieškarinio, karo ir pokario bei dabartinių rašytojų proza. 2006 m. pasirodžiusioje autorės literatūros kritikos knygoje *Tarp rašytojo ir skaitytojo*¹⁴⁶ tarpininkaujant tarp rašytojo ir skaitytojo komentuojamos šiuolaikinės lietuvių literatūros tendencijos, literatūros srovių įvairovė, aiškinamiesi vyriško ir moteriško literatūrinio diskurso panašumai ir skirtumai. Visai moterų parašyti literatūrai (pirmoje dalyje – iki 1940 m., antroje nuo 1940 iki 2000) dėmesys skiriamas Viktorijos Daujotytės¹⁴⁷ monografijoje *Parašyta moterų* (2001)¹⁴⁸, kurioje autorė įžval-

142 Knygoje pristatoma apie 200 autorių ir aptariama apie 1000 naujausių knygų.

143 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 37–38: „[...] karnavališkumas, / kaimo-miesto priešpriešos nykimas, miestiškojo mentaliteto stiprėjimas, / autobiografiškumas, / feministinės žiūros susiformavimas, / žanrų irimas, difuzija, / intertekstualumas, kultūros klodai, / kūniškumo prioritetas, kūnas kaip sąmonės užribis, / erdvės fenomeno kitimas, vieša / intymų distinkcijos išblukimas, / masinės kultūros invazija, / tapatybės labilumas, / desakralizacija.“

144 Ten pat, p. 16.

145 Bukelienė, Elena: *Prozos keliai, keleliai... Literatūros istorijos ir kritikos etiudai*. Šiauliai: Saulės delta, 1999.

146 Bukelienė, Elena: *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2006.

147 Reikia paminėti ir gausias Viktorijos Daujotytės fenomenologines literatūros studijas.

148 Daujotytė, Viktorija: *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001.

giai interpretuoja autorių kūrybą nuo pirmųjų lietuvių rašytojų iki šių dienų autorių naujausiųjų kūrinių. Moterų rašomą literatūrą tyrinėja ir Solveiga Daugirdaitė monografijoje *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai* (2000)¹⁴⁹. Autorė analizuoja, kaip moteriškumas reprezentuojamas naujausioje lietuvių moterų prozoje (Vandos Juknaitės, Jurgos Ivanauskaitės, Zitos Čepaitės, Jolitos Skablauskaitės ir kt.).

2006 m. išleistame Audingos Peluritytės mokslinių, eseistinių tekstų, recenzijų bei pokalbių rinkinyje *Senieji mitai, naujieji pasakojimai. Apie naujausią lietuvių literatūrą*¹⁵⁰ apžvelgiama po Nepriklausomybės atkūrimo parašyta lietuvių literatūra. Visų kartų kūriniuose išryškėjusią neoklasicizmo tendenciją autorė sieja su lietuviškomis literatūrinėmis tradicijomis ir klasikinų vertybių ilgesiu permainingame laikotarpyje. Naujausioje knygoje *Ribos architektonika: Šiuolaikinė lietuvių literatūra ir kontekstai* (2016)¹⁵¹, susitelkdama ties šiuolaikine lietuvių literatūra, Peluritytė svarsto Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos literatūrų komparatyvistikos galimybes, siekia šalies literatūrą pamatyti platesniame kontekste.

Pastarųjų dešimtmečių prozai dėmesys skiriamas Violetos Kelertienės straipsnių rinkinyje *Kita vertus...* (2006)¹⁵². Į literatūrą žvelgdama iš feministinės kritikos ir postkolonializmo studijų pozicijos, vis atsigręždama į praeitį, autorė siekia apčiuopti po istorinio *lūžio* įvykusius pasikeitimus šiuolaikinėje literatūroje.

Dalios Cidzikaitės monografija *Kitas lietuvių prozoje* (2007)¹⁵³ pratęsia lietuvišką postkolonijinių studijų diskursą (jau minėta Violeta Kelertienė, Almantas Samalavičius, Christina Parnell, Danas Lapkus, Jūra Aviženis ir kt.). Pasitelkdama vieną pagrindinių postkolonializmo teorijos kategorijų *kitas vs savas* literatūrologė siekia „pagrįsti tokios opozicijos reikšmę formuojant lietuvių nacionalinį identitetą ir apskritai kultūrą“¹⁵⁴. Ji renkasi tyrinėti vidinės kolonizacijos reiškinius – etninių mažumų situaciją šalyje. Taip Cidzikaitė naujai skaitydama lietuvių autorių daugiau (pvz., Vinco Krėvės *Silkės*, Ričardo Gavelio *Vilniaus Pokeris* ir kt.) ar mažiau (pvz., Arvydo Juozaičio ar Birutės Baltrušaitytės novelės) žinomus kūrinius, kelia klausimą, kaip lietuviai suvokia save praeityje ir dabartyje, ir kaip tai atsispindi pasakojimuose.¹⁵⁵

149 Daugirdaitė, Solveiga: *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

150 Peluritytė, Audinga: *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.

151 Peluritytė, Audinga: *Ribos architektonika: Šiuolaikinė lietuvių literatūra ir kontekstai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

152 Kelertienė, Violeta: *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

153 Cidzikaitė, Dalia: *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

154 Ten pat, p. 18.

155 Plg. Laurušaitė, Laura: Postamentas postkolonializmui. In: *Literatūra* 2010, 52 (1), p. 123–129, čia p. 125.

Galima paminėti ir Rimos Pociūtės publikacijas *Modernizmas lietaus šalyje* (2006)¹⁵⁶ bei *Psichės istorijos* (2009)¹⁵⁷, kuriose į šiandieninę literatūrą žvelgiama taikant feminizmo ir psichoanalizės principus. Šios knygos skatina skaitytoją naujai pažvelgti į literatūrą, o tuo pačiu ir į savo šalies kultūrą, praeitį ir dabartį, į save ir kitus.

Svarbi Mindaugo Kvietkausko sudaryta straipsnių rinktinė *Transitions of Lithuanian Postmodernism: Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period* (2011). Šešiolikoje straipsnių (Mindaugo Kvietkausko, Aušros Jurgutienės, Dalios Satkauskytės, Loretos Jakonytės, Jūratės Sprindytės, Algio Kalėdos, Regimanto Tamošaičio, Loretos Mačianskaitės, Solveigos Daugirdaitės, Saulės Matulevičienės, Elenos Baliutytės, Dalios Čiočytės, Donatos Mitaitės, Audingos Peluritytės-Tikuišienės, Ritos Tūtlytės ir Brigitos Speičytės) atsiveria Lietuvos istorinis ir sociokultūrinis kontekstas, reflektuojami kiekybiniai, konceptualūs ir struktūriniai įvairių literatūros žanrų pokyčiai po Nepriklausomybės atgavimo.

Po istorinio *lūžio* pasikeitus situacijai, atsivėrus geležinei uždangai atsirado poreikis permąstyti ir (e)migracinės literatūros statusą. Šio sudėtingo uždavinio ėmėsi jungtinės monografijos *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje* (2013)¹⁵⁸ autoriai Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, Vanda Juknaitė, Žydronė Kolevinskienė, Vytautas Martinkus, Dainius Vaitiekūnas ir Gitana Vanagaitė. Knygos tikslas, kaip rašoma įvade, yra „atskleisti pamatinių tautinės valstybės vertybių (kraštovaizdžio, kalbos, tikėjimo, moralės ir t. t.) integruojantį vaidmenį lietuvių išeivijos / emigrantinėje literatūroje“¹⁵⁹. Reikia pastebėti, kad monografijos tyrimo imtis aprėpia lietuvių literatūrą nuo 1990-ųjų iki 2009-ųjų metų, tad į ją nepateko vėliau sukuri svarbūs emigrantų tekstai (Valdo Papiervio romanai *Eiti* (2010) ir *Odilė, arba Oro uostų vienatvė* (2015), Antano Šileikos apsakymai *Pirkiniai išsimokėtinai* (2014) ir kt.).

Šiame skyriuje išvardintos knygos kaip atspirties taškas yra svarbios tolimesniems šiuolaikinės literatūros tyrimams, autorių keliami klausimai, įžvalgos parodo, kad lietuvių literatūra pastaruoju laikotarpiu yra dinamiška, besikeičianti ir reaguojanti, o jos analizė ir interpretacija, komparatyvistinė prieiga gali vėl ir vėl atverti naujus aspektus.

156 Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šalyje*. Vilnius: Homo liber, 2006.

157 Pociūtė, Rima: *Psichės istorijos. Šiuolaikiniai lietuvių rašytojai psichoanalizės kontekste*. Vilnius: Homo liber, 2009.

158 Balsevičiūtė-Šlekienė, Virginija / Juknaitė, Vanda / Kolevinskienė, Žydronė / Martinkus, Vytautas / Vaitiekūnas, Dainius / Vanagaitė, Gitana: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013.

159 Ten pat, p. 16.

3. SVETIMYBĖS PATIRTIS. PAGRINDINIAI BERNHARDO WALDENFELSO SVETIMYBĖS TOPOGRAFIJOS PRINCIPAI

Lūžio fenomenas priklauso ribiniams fenomenams, kai gyvenimo formos susiduria ar atsiskiria, nei vienai iš jų neįgyjant pirmenybės¹⁶⁰ ir turi savyje susidūrimo su *svetimybe* momentą. Tarpkultūriniuose tyrimuose *svetimybės* / *svetimo* klausimą kultūrine prasme kelia ne vienas literatūrologas (Aloisas Wierlacheris, Dietrichas Krusche, Horstas Steinmetzas, Norbertas Mecklenburgas ir kt.), *kito* / *savo* binarinę opoziciją tiria postkolonializmo teoretikai (Violeta Kelertienė, Almantas Samalavičius, Christina Parnell, Dalia Cidzikaitė ir kt.), *savo* / *svetimo* klausimas svarbus aiškinantis emigracinę tapatybę (Dainius Vaitiekūnas, Žydronė Kolevinskienė ir kt.). Nors šių autorių teorinis indėlis literatūrologijoje, atveriantis tarpkultūrinius (teminius ir formalius, istorinių, visuomeninių ir kultūrinių kontekstų ir pan.) literatūros aspektus, yra neabejotinai svarbus, tačiau pasirinktiems *lūžio* romanams, kuriuose keliami ne tik skirtingų kultūrų susidūrimo klausimai, bet ir inscenizuojami egzistencinio svetimumo momentai, atverti naudinga pasitelkti ir kitą teorinę prieigą.

Svetimybės patirtis neatskiriama žmogaus prigimties dalis – ar tai būtų daugumai gerai pažįstamas savo paties svetimumo jausmas, ar nesuprantamas terminas, svetima kalba, istoriniai lūžiai, karai, ar, pagaliau, dabartinė pabėgėlių krizė Europoje. Vis labiau tobulėjančios informacinės priemonės atveria langą į svetimus pasaulius, užlieja vaizdais, tampančiais kasdienybės dalimi. Tačiau, kodėl dažnai susidūrimas su *svetimu* / *svetimybe* kelia tokius prieštarīgus jausmus – ir traukia, ir atstumia, ir žavi, ir gąsdina? Kartais atrodo suprantamas, o tada ir vėl išsprūsta, glumindamas ir stebindamas nesileidžia kategorizuojamas, įspraudžiamas į tam tikras schemas? Kaip kalbėti apie tai, kas atima žadą ir nerandama žodžių patirčiai išreikšti? Bandydami rasti atsakymus į šiuos klausimus aptarsime pagrindinius Bernhardo Waldenfelso *svetimybės* fenomenologijos koncepcijos principus, kurie leidžia atsižvelgti į skirtingas *svetimo* formas ir, kaip vėliau bus parodyta, yra produktyvūs dirbant su literatūriniais tekstais, tematizuojančiais tarpkultūrinės problemas. Savo apmąstymams ištakas rasdamas Edmundo Husserlio, Martino Heideggerio, Maurice Merleau-Ponty, Michailo Bachtino, Emanuelio Levino, Gastono Bachelardo, Michelio Foucault, Jacques Derrida ir daugelio kitų darbuose, kartu su jais ir toliau pratęsdamas, fenomenologas interpretuoja šiuolaikinius fenomenus ir siekia juos atverti įvairiausiose patirties srityse.

160 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 37.

3.1. *Svetimybės* samprata

„Nėra pasaulio, kuriame mes jaustumėmės visiškai namuose ir nėra subjekto, kuris būtų visiškai savo namų šeimininkas,¹⁶¹ teigia Bernhardas Waldenfelsas ir kitoje vietoje pradžiai: „Svetimybę, kuri apibrėžiama per jos priešnamumo būdą ir suponuoja garantuotą savasties teritoriją, „savitumo sferą“, mes sutinkame ne tik kituose, ji prasideda savuose namuose *kaip mano paties svetimybė ar mūsų pačių svetimybė*.“¹⁶² Tai reiškia, kad kalbant apie *svetimybę* yra svarbus vietas, iš kurios ji kreipiasi, aspektas ir, kad ji, kaip intrasubjektyvi ir intersubjektyvi (atitinkamai intrakultūrinė ir tarpkultūrinė) neatsiejama nuo *savasties*.

Svarbus *savasties* steigimosi momentas yra atsakas į *svetimo* kreipimąsi. Taigi, *aš* pradėdu ne nuo savęs, bet nuo kito iškelto reikalavimo – prieš suvokimo aktą turi kažkas pasirodyti. Tai implikuoja tam tikrą pasyvumo aspektą – išpūdziai kreipiasi iš išorės, t. y. iš ne-savumo sferos, kartais jie tiesiog užklumpa, užvaldo, nepriklauso nuo mūsų norų. Jeigu kalbame apie intrasubjektyvią *svetimybę*, tai ši patirtis prasideda jau pirmosiomis gyvenimo akimirkomis – į pasaulį mes ateiname ne savo noru, mums suteikiamas vardas, prieš mums pradėdant kalbėti, į mus buvo kreipiamasi. Prieš pradėdamas suvokti save, naujagimis tampa kitų norų ir įsivaizdavimų dalyviu – „[s]avo tapatumas įgyjamas per identifikaciją su kitais, todėl jis lieka paženklintas ne-tapatumo momentais.“¹⁶³ Jei *mes* būtume tiesiog *mes*, neišgąsdintų netikėtą žvilgsnis į veidrodį, kai save ir atpažįstame, ir savęs neatpažįstame, „nes matantysis ir matomasis niekada nėra tas pats.“¹⁶⁴

Kalbėdamas apie intersubjektyvią *svetimybę* Waldenfelsas vėlgi ypatingą dėmesį skiria *svetimybės* ir *savasties* tarpusavio ryšiui – *aš* galiu kažką apibrėžti kaip *svetimą*, jei jį atskiriu nuo *savasties* / *savumo* sferos ribų ir galiu tai padaryti tik tuomet, jei pats su savimi identifikuojusi ir atvirkščiai – *aš* galiu su savimi identifikuotis tik tada, jei turiu nuo ko, t. y. nuo *svetimo*, atsiriboti. Nėra tokios *svetimybės*, kuri būtų pati savaime ir lauktų, kada galės į mus kreiptis. Ji patiriama tada, kai mes nubrėžiame liniją tarp *svetimo* ir *savo*, tačiau nereikia pamiršti, kad *svetimas* ir *savas* visada yra „daugiau ar ma-

161 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 11: „Es gibt keine Welt, in der wir je völlig zu Hause sind, und es gibt kein Subjekt, das je Herr im eigenen Hause wäre.“

162 Ten pat, p. 27: „Fremdheit, die durch die Art ihres Zugangs bestimmt ist und nicht vorweg ein gesichertes Terrain des Eigenen, eine ‚Eigenheitsspäre‘ voraussetzt, begegnet uns nicht nur in Anderen, sie beginnt im eigenen Haus als *Fremdheit meiner selbst* oder als *Fremdheit unserer selbst*.“

163 Ten pat, p. 69: „Die eigene Identität wird gewonnen durch eine Identifizierung mit Anderen, sie bleibt deshalb stets mit Momenten der Nicht-Identität durchsetzt.“

164 Ten pat, p. 30: „[...] da Sehender und Gesehener nie zusammenfallen.“

žiau“ persipynę ir todėl šiuo atveju galima kalbėti tik apie „neryškias ribas“¹⁶⁵ tarp jų. Taigi, *savastis*¹⁶⁶ negali steigtis be *svetimbės*, taip kaip ir *svetimbė* – be *savasties*, tad, *svetimas* yra *savęs* suvokimo impulsas. Jei nebūtų *svetimo*, iškiltų pavojus ir *savasčiai*.

Waldenfelsas mato skirtumą tarp reliatyvios (kasdienės ir struktūrinės) ir radiklios *svetimbės* formų.¹⁶⁷ Reliatyvia jis laiko *svetimbę*, kuri priklauso nuo mūsų riboto žinojimo ir galimybių. Ji yra laikino pobūdžio ir, esant palankioms aplinkybėms, per tam tikrą laiką gali būti įveikta, nes vadovaujama bendrais tam tikros tvarkos įstatymais, bendru protu – pavyzdžiui, užsienio kalba, kurią galima išmokti, arba bandymas atsistoti kito vietoje ir jį suprasti. Reikia pastebėti, kad yra būdinga *svetimą* bandyti įvardinti ir suklasifikuoti (tam tikra prasme čia galima paminėti ir integraciją). *Svetimbė* čia tarsi nusavinama, paverčiama sava, tačiau taip kėsinama į pačią jos esmę, o tuo pačiu ir į *savasties* esmę. Pasak Waldenfelso, „svetimbė taip stipriai apkabinama, kad jai užgniaužia kvapą“, bet toks jos „neįvertinimas niekada nepavyksta be trikdžių“,¹⁶⁸ nes tam tikras *svetimbės* aspektas lieka neprieinamas, pvz., užsienio kalba niekada netaps gimtąja, ar – mėgiamas Waldenfelso pavyzdys – vyras niekada iki galo nesupras, ką reiškia būti moterimi ir atvirkščiai. Būtent šiam neprieinamumo momentui savo studijose Waldenfelsas skiria ypatingą dėmesį ir bando prakalbinti *svetimbę* iš jos pačios, „neatimant jos svetimumo“¹⁶⁹.

Skirtingai nei reliatyvi *svetimbė*, radikali *svetimbės* forma, anot Waldenfelso, siekia paties dalyko šaknis, t. y. nepriklauso nuo mūsų ribotų galimybių prie jos priartėti. Čia jis priskiria tokius ribinius fenomenus kaip erosas, apsvaigimas, miegas, atsibudimas, gamtos katastrofos, lūžio fenomenus – revoliucijas, emigraciją, karus ir pan. Ji apima visa, „kas yra už bet kurios tvarkos ir verčia mus konfrontuoti su tokiais įvykiais, kurie kvestionuoja ne tik tam tikrą interpretaciją, bet ir pačią „interpretacijos galimybę“,“¹⁷⁰ nes, ar galima interpre-

165 Plg. ten pat, p. 67.

166 *Savastis* čia suprantama platesne prasme kaip priklausymas ar artimumas kažkam (šeimai, tautai ar pan.), disponavimas kažkuo (savo kūnu, šeima, tėvyne, profesija, daiktais ar pan.). Plg. Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 59.

167 Plg.: Waldenfels, Bernhard: *Fremdheit, Gastfreundschaft und Feindschaft*. In: *Information Philosophie. Die Zeitschrift, die über Philosophie informiert* 2006, Heft 5, p. 7–18 Prieiga internete: <http://www.information-philosophie.de/?a=1&t=219&n=2&y=1&c=1#>. [žiūrėta: 2016-01-14].

168 Waldenfels, Bernhard: *Das Fremde denken*, in: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, Online-Ausgabe, 4 (2007), H. 3, Prieiga internete: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/3-2007/id=4743>, Druckausgabe: p. 361–368 [žiūrėta: 2016-02-04]: „Man umarmt das Fremde, bis ihm der Atem ausgeht. [...] Die Verknennung des Fremden gelingt niemals lückenlos“.

169 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 50: „[...] ohne ihm seine Fremdheit zu rauben.“

170 Ten pat, p. 36–37: „[...] was außerhalb jeder Ordnung bleibt und uns mit Ereignissen konfrontiert, die nicht nur eine bestimmte Interpretation, sondern die bloße ‚Interpretationsmöglichkeit‘ in Frage stellen.“

tuoti tai, kas yra radikaliai svetima? Tad Waldenfelsas charakterizuoja radikalią *svetimybę* kaip ribos fenomeną – ji visada kreipiasi iš išorės, iš kažkur, iš ten, kas nesu aš, iš vietos, kuri mums neprieinama. Dėmesio centru tampa ne *svetimbės* turinys, ne interpretacija to, kas ji yra, bet vieta, iš kurios ji kreipiasi.

3.2. *Svetimbės* topografijos samprata

Waldenfelsas nurodo tris, vienas su kitu persipinančius *svetimbės* patirties aspektus: pirma – vietos, t. y. to, kas vyksta už *savasties* ribų, antra – nuosavybės, t. y. to, kas priklauso *kitam*, trečia – būdo, t. y. to, kas yra kitoks ar kitaip. Kaip svarbiausią jis išskiria vietos aspektą – visų pirma, kaip svetimumo sąjaučios atskaitos taškas svarbus kūniškas buvimas čia ir dabar, nes *svetimbė* yra ne šiaip sau kažkur, „ji, panašiai kaip miegas nuo atsibudimo, sveikata nuo ligos, senatvė nuo jaunystės, kiekvieną kartą slenksčiu atskirta nuo savasties.“¹⁷¹ Kita vertus, jis bando mąstyti *svetimybę* iš jos pačios, iš ten, iš kur ji kreipiasi. Taigi, viena pagrindinių Waldenfelso *Svetimbės studijų* prielaidų yra, kad *svetimas* turi būti mąstomas būtent iš vietos, ne kaip kažkas esantis kažkur kitur, bet kaip *kažkur kitur*, kaip esantis už tvarkos, kuris negali būti lokalizuojamas ir nesileidžia klasifikuojamas.¹⁷² *Svetimbės* aprašymui jis pasitelkia topografijos sąvoką, pasirinkimą pagrįsdamas tuo, kad topografija, kuri visų pirma siejasi su toposu, t. y. su erdvine vieta, kaip metodas aprašo vietas (kelius, sienų linijas, kryžkeles ir kt.) taip, kaip jie duoti ir tuo yra artima fenomenologinio tyrimo būdai.¹⁷³

Anot Bernhardo Waldenfelso, *svetimbės* vieta išsiskiria savo specifiniu pobūdžiu, nes nesileidžia įpinama į kitų erdvinių vietovių tinklą, kuriame mes galime laisvai judėti. Ji, kaip jau minėta, visada yra už slenksčio, taigi iki galo neprieinama, kita vertus – tam tikru būdu pasiekiamas,¹⁷⁴ nes jei ji būtų kažkas „absoliučiai svetima“, tai mūsų visai nepaliestų,¹⁷⁵ pvz., svetima

171 Ten pat, p. 21: „[...] es ist ähnlich wie Schlafen vom Wachen, Gesundheit von der Krankheit, Alter von der Jugend durch eine Schwelle vom jeweils Eigenen getrennt.“

Ten pat išnašoje Bernhards Waldenfelsas rašo: „ ‚Liminalumas‘ taip pat yra probleminė socialinių mokslų sritis, tirianti ‚ribų brėžimo fleksibilumą ir variatyvumą‘ ir atitinkamas ‚pilkasias zonas‘; tačiau čia reikėtų skirti tarp *svetimbės* patirčių su atvirų horizontų ir nebuvimo prielaida aprašymų bei aiškinimų ir *svetimbės* konstruktų su galima ‚savo-svetimo transformacija‘.“

„Die ‚Liminalität‘ ist auch Problemtitel der Sozialwissenschaften, sofern diese sich mit der ‚Flexibilität und Variabilität von Grenzziehungen‘ und mit entsprechenden ‚Grauzonen‘ befassen; dabei wäre aber zu unterscheiden zwischen einer Beschreibung und Auslegung von Fremderfahrungen, die mit offenen Horizonten und Abwesenheiten rechnet, und Fremdheitskonstrukten, die eine ‚Fremd-Eigen-Transformation‘ zulassen.“

172 Plg. ten pat, p. 12.

173 Plg. ten pat.

174 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 30.

175 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Idiome des Denkens. Deutsch-Französische Gedankengänge II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005, p. 215: „[...] ‚etwas absolut Fremdem‘ [...]“

kalba, jei mes nesuvoktume, kad tai kalba, skambėtų tik kaip padrikas garsų tarškėjimas.

Bandydamas nustatyti *svetimybės* vietą patirtyje, Waldenfelsas grįžta prie fenomenologijos ištakų, kritiškai permąsto ir plėtoja Edmundo Husserlio *svetimybės* patirties kaip „patikimo originaliai neprieinamų dalykų prieinamumo“¹⁷⁶ sampratą. Jis pastebi, kad Husserlis visų pirma kelia klausimą ne apie tai, *kas* yra *svetimybė*, nes tokiu būdu ji jau būtų įtraukta į tam tikrą tvarką. Pagrindinis klausimas nėra ir *kaip* mes atpažįstame *svetimą*, nes tai leistų daryti prielaidą, kad egzistuoja toks *svetimas*, kurį galima arba negalima atpažinti. Ypatingą Waldenfelso dėmesį patraukia Husserlio teiginys, kad *svetimybė* apibrėžiama per jos *prieinamumą*, taigi tam tikrą vietą. Kalbant apie fenomenus, klausimai Kas, Kaip ir Kur visada yra kartu, visuomet nurodoma tam tikra vieta, todėl, kaip pagrindžia Waldenfelsas, galima kalbėti apie *svetimybės* topologiją.¹⁷⁷

Svarbus momentas Waldenfelso apmąstymuose yra Husserlio teiginio paradoksališkumas – prieinamumas pasirodo kaip neprieinamo prieinamumas. Taigi, *svetimybės* vietą patirtyje Waldenfelsas apibrėžia ne kaip vietą, bet kaip ne-vietą (Nicht-Ort). Svetimas *nėra* kažkur, jis pats yra tas *kažkur*. *Svetimybė* nėra kažkas, ko mes dar nesuvokiame, tačiau turi potencialą būti suvoktu. Tai greičiau tam tikras realus / gyvas nebuvimas (leibhaftige Abwesenheit), kurį Waldenfelsas lygina su praeitimi, kuri niekur kitur nei jos pasekmė ar prisiminimuose nesutinkama.¹⁷⁸

„Neprieinamo prieinamumas“ pasižymi daugeliu niuansų – kas kartą priklauso nuo tam tikrų prieinamumo sąlygų, taigi nuo „tam tikrų tvarkų, kurios atitinkamai vieną *atveria*, kitą *užsklendžia*.“¹⁷⁹ Nėra visoms tvarkoms bendro matmens, tad, anot Waldenfelso, kalbama ne apie vieną *svetimybę*, bet apie jos daugiskaitą – *svetimybių* yra tiek, kiek ir tvarkų, ir *svetimybės* kinta tvarkoms keičiantis. Gyvenamasis pasaulis susideda iš savo (Heim-) ir svetimmo (Fremd-) pasaulių, panašiai kaip socialinėje srityje skiriasi sava ir svetima grupės – *svetimybė* rodosi ne kažkaip epizodiškai, tai yra nuolatinė būseną, kuri varijuoja priklausomai nuo atitinkamų specifinių, socialinių, istorinių ar kultūrinių, dažnai viena su kita persidengiančių, *svetimybės*, o tuo pačiu *savasties*, prieinamumo ir neprieinamumo sąlygų.¹⁸⁰

176 Husserl, Edmund: *Kartezietiškosios meditacijos*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Aidai, 2005, p. 142. Cituota iš Gutauskas, Mintautas: *Svetimybės patirtis*: B. Waldenfelso fenomenologija ties fenomenologijos riba. In: *Žmogus ir žodis* 2004, nr. 4, 10–18, čia p. 10.

177 Plg. Bernhard, Waldenfels: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 25–26.

178 Plg. ten pat, p. 26.

179 Ten pat, p. 33: „[...] von bestimmten Ordnungen, die jeweils diese *erschließen*, jenes *verschießen*.“

180 Plg. ten pat, p. 33–34.

3.3. *Svetimybės* pasisavinimo mechanizmai

Svetimybės patirtis nėra mums patiems priskiriamas aktas – ji pranoksta mūsų sąmonės intencionalumą, pasirodo nepasirodydama, keldama nerimą ir tuo pačiu viliodama. Pavojinga ji atrodo todėl, kad pažeidžia mūsų savumo sferą, sukelia nesaugumo jausmą, gąsdina ir tai neretai priveda prie *svetimo* sutapatinimo su priešu, patraukli – nes atveria naujus horizontus, galimybes, kurias užsklendžia įprasta tvarka.

Svetimo kaip *priešo* samprata nors ir dažnai sutinkama, tačiau nėra savai-
me suprantama ir, kad ji pavojinga, įrodė ne tik ne vienas istorinis pavyzdys, kaip karai, holokaustas, totalitarizmas, tai aktualiai išgyvenama ir šiandien – „šventasis karas“ prieš netikinčius Vakarus ir atvirksčiai, „kryžiaus karas“ prieš terorizmą. *Svetimą* stengiamasi nugalėti jėga, prievarta, politinėmis priemonėmis ir išlikti jis turi šansą tik nepavykus tokiam susidorojimui. Tai niekur nevedantis užburtas ratas, kai kiekviena pusė kitoje mato *svetimą* priešą pavidalu ir siekia jį sunaikinti, o tai reiškia, kad siekia sunaikinti ir pačią save.¹⁸¹

Griežtos Waldenfelso kritikos susilaukia ir ne tokios ekstremalios *svetimo* pasisavinimo (Aneignung) formos, kai „žadama išsaugoti *svetimą* jį perdirbant ir absorbuojant“¹⁸² taip pašalinant jo skleidžiamą nerimą, bet iš tiesų *svetimybę* eliminuojant. Waldenfelsas rašo, kad santykiai su *svetimu* yra taip glaudžiai susiję su tikslu jį pasisavinti, kad „pasisavinimas“ dažnai vartojamas sinonimiškai kaip ‚suvokimas‘, ‚išmokimas‘ arba ‚išlaisvinimas‘,¹⁸³ tarsi *svetimybė* turėtų trūkumą, kurį reiktų pašalinti taip ją nukreipiant „teisingu“ logoso ir laisvės keliu. Netikėtumo, neprieinamumo aspektai lieka nuošalyje, apie *svetimybę* kalbama kaip apie kažką, kas yra, gali būti aptariama ir tam tikra prasme suklasifikuota. Kaip pavyzdys čia galėtų būti emigrantų skirstymas į „gerus“ ir „blogus“, kai „gerieji“ yra tie, kurie arba pilnai integruojasi, arba atveža į šalį kapitalą bei kuria darbo vietas, o „blogieji“ tuo tarpu jas „atima“ iš tos šalies „savų piliečių“.

Waldenfelsas skiria tris siekio pasisavinti (ar greičiau nusavinti) *svetimybę* formas: egocentrizmą, kylantį iš individualios savasties, etnocentrizmą – iš kolektyvinės savasties ir logocentrizmą, ieškančią *savastį* ir *svetimybę* peržengiančio bendrumo. Viso šito fone glūdi specifinė eurocentrizmo forma, kuri, kaip Waldenfelsas sako, „stebuklingu būdu *savastyje* atranda bendrumą, o bendrume – *savastį*“¹⁸⁴. Ir čia neapsieinama be prievartos, nors ir gerai maskuojamos. Kalbant apie egocentrizmą pastebima, kad vakarietiška tradi-

181 Plg. ten pat, p. 45–48.

182 Ten pat, p. 49: „[...] die das Fremde zu wahren verspricht, indem sie es verarbeitet und absorbiert.“

183 Ten pat.: „[...] daß ‚Aneignung‘ vielfach als Synonym für ‚Erkennen‘, ‚Erlernen‘ oder ‚Befreiung‘ gebraucht wird“.

184 Ten pat, p. 49.: „[...] das Wunder bewerkstelligt, im Eigenen das Allgemeine und im Allgemeinen das Eigene wiederzufinden.“

cija priešinasi pripažinti *svetimo* ir *savo* persipynimą, jam priešpastatydama modernų individualizmą, „kuris savą ir svetimą kalbą, savą ir svetimą veiks-
mą ar poelgį išdalina skirtingiems ‚subjektams,‘“ kurių kiekvienas teikia pir-
menybę sau – AŠ, rašomam didžiosiomis raidėmis.¹⁸⁵ Etnologijai, tiriančiai
bendruosius tautų raidos dėsnius, Waldenfelsas prikiša bandymą išaiškinti
svetimybę, nepaliekant jai galimybės išlikti. Logocentrizmas susilaukia kri-
tikos dėl siekio dialogo tarp *svetimo* ir *savo* „dia“, t. y. tarpą tarp jų, monolo-
giškai užpildyti vienu „logoso balsu,“¹⁸⁶ nes *svetimybė* yra ribinis fenomenas,
kuris kaip ir *savastis* steigiasi būtent ribinėse zonose tarp tvarkų ir už jų.

Visais išvardintais atvejais yra remiamasi *savo* ir *svetimo* palyginimu, bet
jei *svetimybė* yra apibrėžiama per jos neprieinamumą, tai *svetimas* negali būti
nei palyginamas, nei nepalyginamas – jis nėra kažkas, kas gali būti lyginamas
su kitu, nes kaip *kažkur* jis nuo bet kokio palyginimo atskirtas slenksčiu.¹⁸⁷

3.4. Atsakas kaip alternatyva *svetimybės* pasisavinimui

Kaip išeitį iš *svetimybę* naikinančių bandymų ją įveikti jėga ar pasisavinimu,
Waldenfelsas siūlo keisti nuostatą jos atžvilgiu. *Svetimybė* kreipiasi į mus ir,
jei mes pradėdame nuo lyginimo su tuo, kas *sava*, juo labiau, jei *savasčiai*
suteikiame teigiamą, o *svetimybei* neigiamą ženklą, nepriartėjame prie jos es-
mės. Žinoma, palyginimas irgi yra tam tikras atsakas, tačiau visada lieka tas
svetimybės „daugiau“, nepasiekiamas tokiu keliu. „Pasisavinimo [Aneignung]
kelias gali būti nutrauktas, jei mes pradėsime kitaip ir kitur nei nuo mūsų
pačių“, nes kalbėti apie *svetimybę*, reiškia kalbėti apie *daugiau*, nei tai, kas
mums sava ir įprasta. Taigi, „[v]ietoj to, kad tiesiai [nuo savęs – V. K.] eitume
prie svetimybės ir klaustume, *kas* tai yra ir *kam* tai reikalinga, patartina pradėti
nuo *svetimybės* keliamo nerimo.“¹⁸⁸ Šis nerimas yra kreipimasis į mus, ir,
kaip kiekvienas kreipimasis, reikalauja atsakymo, net jei tas atsakymas būtų
ignoravimas. *Svetimybė*, ragindama ir provokuodama, būtų tai, *į ką (worauf)*
mes atsakome, ji pasirodo netiesiogiai – būtent per mūsų atsakymą, savyje tu-
rintį ir reakcijos, ir dialogiškumo aspektus. Bet, kaip pabrėžia Waldenfelsas,
svetimybė nėra tai, į ką mes sąmoningai taikomės kalbėdami ar veikdami, o
būtent tai *iš kur* mūsų kalbėjimas ar veiksmai kyla. Ji įsiveržia, ištinka, su-
žeidžia mūsų neatsiklausdama ir tik vėliau, kaip minėtas praeities pavyzdys,
suvokiama vien prisiminimuose ar ilgalaikiame poveikyje – taigi niekuomet

185 Plg. ten pat, p. 70: „[...] der eigene und fremde Rede, eigene und fremde Handlung auf verschiede-
ne ‚Subjekte‘ aufteilt, [...]“

186 Ten pat, p. 86: „[...] durch die Stimme des einen Logos [...]“

187 Plg. ten pat, p. 50.

188 Ten pat, p. 51: „Der Bann der Aneignung läßt sich nur brechen, wenn wir anders beginnen und an-
derswo als bei uns selbst. Statt direkt *auf das Fremde* zuzugehen und zu fragen, *was* es ist und *wozu*
es gut ist, empfiehlt es sich, von der Beunruhigung *durch das Fremde* auszugehen.“

iki galo. Čia galima paminėti XX a. pabaigos įvykius – sienų, geležinės uždangos griūtį – Europoje, į kuriuos atsakymų (tai atsispindi ir grožinėje literatūroje) ieškoma iki šiol. Arba, *kaip* ir *ar* įmanoma pilnai suvokti holokaustą? Žinoma, galima apie tai kalbėti, ieškoti priežasčių, bandyti paaiškinti, tačiau, ar šie bandymai susigaudyti yra adekvati forma to, kas įvyko? Tačiau ir šis nepajėgumas atsakyti jau yra atsakymas, kaip ir nutylėjimas yra kalbėjimo forma.¹⁸⁹

Waldenfelsas pastebi, kad panašiais susidūrimo su *svetimybe* atvejais apie save praneša savita *atsakumo (Responsität)* forma – atsakymo logika, kuri *svetimybei* palieka jos atstumą. *Svetimbės* kreipimasis ir reikalavimas yra daugiau nei nuoroda į kažkokią reikšmę, jis, savyje neturėdamas jokios reikšmės ir nesilaikydamas jokių taisyklių, trikdydamas esančią ir įprastą tvarką išprovokuoja reikšmę atsakyme. Taigi, „[s]vetimas tampa tuo, kas yra niekur kitur nei atsakymo įvykyje, tai reiškia, kad jo niekuomet negalima pilnai ir vienareikšmiškai apibrėžti.“¹⁹⁰ Waldenfelsas atkreipia dėmesį, kad atsakydami į *svetimbės* iššūkį mes ne reprodukuojame kažkokią jau esančią reikšmę, bet reikšmė pati atsiranda atsakymo metu – taigi atsakymas yra kūrybiškas ir atsakydami mes surandame tai, ko neturėjome.¹⁹¹

3.5. *Patirties ir ištikties* samprata

Waldenfelsas, užklaudamas galimybes suvokti, sugriebti *svetimybę* kaip „neprieinamo prieinamumą“, pirmiausia atkreipia dėmesį į mūsų patirtį: „Svetimas perskverbia mus kaip oras, kuriuo mes kvėpuojame, kurį mes įkvepiame ir iškvepiame, bet negalime sugriebti, suvokti, suskaičiuoti.“¹⁹² *Svetimbės topografijoje / Topographie des Fremden* (1997) pabrėžęs *svetimbės* keliamą nerimą (Beunruhigung) arba sutrikdymą (Störung), kuriais *svetimbė* įsiveržia į įprastą tvarką ir kaip *atsakymą į ką* jis bandė sugriebti tai, kas išsprūsta iš reikšmių tinklo. Veikale *Patirties lūžių linijos. Fenomenologija. Psichoanalizė. Fenomenotechnika / Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomenteknik* (2002), siekdamas aiškiau aprašyti *svetimbės* vietą, jis pradeda nuo jausmų srities – *pathos* sferos.

Šioje studijoje Waldenfelsas aprašo paradoksią *svetimbės* patirties struktūrą – du vienas kitą veikiančius ir įtrūkimais (diastazėmis) atskirtus patirties polius – *pathos*, kurį jis verčia kaip *ištikį (Widerfahrnis)* – tai, kas

189 Plg. ten pat, p. 52.

190 Ten pat, p. 52: „Das Fremde wird zu dem, was es ist, nirgendwo anders als im Ereignis des Antwortens, daß heißt, es läßt sich niemals vollständig und eindeutig bestimmen.“

191 Plg. ten pat, p. 53.

192 Ten pat, p. 84: „[...] Fremdes durchdringt uns wie die Luft, die wir atmen, die wir ein- und ausatmen, aber nicht fassen, begreifen, abzählen können.“

ateina priešais, vieta iš kurios kreipiamasi, tuo pabrėždamas vietos svarbą) ir *response*, verčiamą kaip *atsakas*, kuris ateina anksčiau nei supratimas ir *atsakymas* (*Antwort*). Graikiškas žodis *pathos* nurodo į reikšmių tinklą nuo neutralaus išgyvenimo iki skausmingos kančios ar netgi traumos ir siekia klinikinę sritį: pirma, jis reiškia ištikti, tai kas mus ištinka, paliečia, ne be mūsų dalyvavimo, bet peržengia to dalyvavimo ribas. Čia gimininga pasyvo forma, tik nereikėtų jos suprasti tiesiogiai kaip aktyvo antonimo, nes tai mus paliečia ir palieka žymę patirtyje. Antra, *pathos* reiškia kažką nemalonaus, besipriešinančio, prieštaraujančio (Widriges), besisiejančio su kančia, bet, kaip pabrėžia Waldenfelsas, implikuoja ir mokymąsi per kančią (*pathei mathos*). Ir trečia, *pathos* reiškia nuostabą, aistrą, kuri mus išplėšia iš įprastos tvarkos, taip kaip platoniskasis erosas – jėga, veržimasis link grožio, tiesos ir gėrio.¹⁹³

„Patiškų jausmų vieta nėra nei daiktai, nei siela ar dvasia; jų vieta yra gyvenamasis kūnas, kuris kažką patirdamas patiria save ir priklausydamas pasauliui yra pažeidžiamas“.¹⁹⁴ Kūniško *pathos* pavidalai sutinkami visuose mūsų patirties registruose – net paprasčiausia juslinė patirtis peržengia vien tik duomenų registravimą ir jų apdorojimą. Pavyzdžiui, į spalvas mes reaguojame – raudona šviesoforo šviesa verčia sustoti, mes skiriame šaltas ir šiltas spalvas, paraustame iš pykčio, pagelstame iš pavydo ir tai, kaip rašo Waldenfelsas, nėra vien tik vaizdingi posakiai.¹⁹⁵

Patirtis prasideda ne nuo subjekto intencionalaus žvilgsnio, bet tada, kai kažkas (*svetima*) mus paliečia, ištinka, skatina reaguoti, kelia įtampą. „Kiekvienas naujas dalykas iki pat smegenų procesų turi afektinę vertę – tai nėra vien informacija. Kiekvienas pastebėjimas, kurio metu *neįprasta* įgauna pavidalą, yra tam tikras būdas atsakyti.“¹⁹⁶ Skirtumas tarp *pathos* ir atsako (*response*) nurodo įtrūkimą (diastazę) patirtyje, nes patirtis visada vėluoja ištikties atžvilgiu, – *slenkstį*, vietą tarp savo ir svetimo, tarp vienos ir kitos tvarkos, tarp skirtingų kultūrų. Tačiau *pathos* ir *response* mąstymas reikalauja kitokios logikos – tai nėra du įvykiai, einantys vienas po kito, tai bendrai nėra įvykiai, bet viena įtrūkusi patirtis.¹⁹⁷

193 Plg.: Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomenteknik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 14–19; Waldenfels, Bernhard: Das Fremde im Eigenen. Der Ursprung der Gefühle. In: *e-Journal Philosophie der Psychologie*, Oktober 2006. Prieiga internete: <http://www.jp.philo.at/texte/WaldenfelsB1.pdf>, p. 3 [žiūrėta: 2016-02-05].

194 Plg. Waldenfels, Bernhard: Das Fremde im Eigenen. Der Ursprung der Gefühle. In: *e-Journal Philosophie der Psychologie*, Oktober 2006. Prieiga internete: <http://www.jp.philo.at/texte/WaldenfelsB1.pdf>, p. 3 [žiūrėta: 2016-02-05]: „Ort der pathischen Gefühle sind weder die Dinge noch die Seele oder der Geist; ihr Ort ist der Leib, der sich spürt, indem er etwas spürt, und in seiner Weltzugehörigkeit verletzlich ist“.

195 Plg. ten pat, p. 1.

196 Plg. ten pat, p. 4: „Jedes Neue hat bis in die Prozesse des Gehirns hinein einen Affektionswert, keinen bloßen Informationswert. Das Aufmerken, in dem das Auffällige Gestalt annimmt, ist selbst wiederum eine Art des Antwortens“.

197 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, p. 49–50.

Slenkstis, teigia Waldenfelsas, yra perėjimo, tarpinis fenomenas (Übergangsphänomen). Būdami ant slenksčio mes nesame nei šioje, nei kitoje pusėje ir kuriam laikui sustojame, nes už jo nebegalioja tie patys dėsniai – iš už jo kreipiasi *svetimybė*. „Būsena, kurioje mes esame peržengdami *slenksti* nėra nei tikslas, kuriam galime užbėgti už akių, nei gali būti suvesta į priežastį, kurią iš anksto galima apibrėžti.“¹⁹⁸ *Slenksčio* negalima sutapatinti ir su kliūtimi, kurią mes, pasitelkdami savo patirtį ir gebėjimus galime įveikti. Waldenfelsas lygina slenkstį su akmeniu, už kurio užkliuvę mes sulėtiname žingsnį.¹⁹⁹ Šis *slenkstis* yra būdingas visai patirčiai, nes visa patirtis yra *savo* ir *svetimo* santykio patirtis, kaip, pavyzdžiui, įsijautimas į vaidmenį ar svetimos kalbos mokymasis. Ir išmokus svetimą kalbą ji lieka tam tikra prasme svetimą, nesileidžia visiškai pasisavinama. Visgi tai rodo, kad patirties *slenksčiai* gali pasislinkti – tai, kas buvo svetimą, kaip kad kalba, jau yra iš dalies sava, atverianti naują patirtį ir tai pakeičia patį patiriantįjį. *Slenksčio* peržengimas, tarsi „peržengiant savo paties šešėlį“²⁰⁰, perstumia patirties ribas, atverdama visiškai naują, iki tol nepažintą teritoriją, nes „[r]ibos ne tik skiria, bet ir sieja, jos peržengiamos ir vėl iš naujo atsitraukia, jos apriboja, limituoja ir tuo pačiu nurodo į tai, kas nepasiekiamą. Jos uždaro priėjimus ir tuo pačiu skatina juos atverti. Kaip slenksčiai jos žymi perėjimą į naujas gyvenimo fazes, kaip tabu uždaro nepriimtinas kultūrinėje tvarkoje sritis“.²⁰¹ Tai rodo, kad patirtis neišsisemia intencionaliame akte, bet kaip *ištiktis*, susidurdama su *svetimybė* kaip iššūkiu, reikalaujančiu atsako, vis randa kažką naują ir tokiu būdu priverčia judėti pirmyn. Taigi konkreti *svetimybės* patirtis negali likti amžinai *svetimo* patirtimi, bet vėl ir vėl susiduriama su nauja *svetimybės* patirtimi. Nauja, kultūros vystymasis, asmeninis tobulėjimas turi galimybę vykti tik per konfrontaciją su *svetimu*, todėl, kaip pabrėžia Waldenfelsas, *svetimybė* reikalauja adekvataus priėjimo, kuris jai paliktų jos savitą charakterį.

Kaip jau minėta skyriuje 3.4., pati *svetimybė* kreipdamasi į mus neturi savyje kažkokios išankstinės reikšmės. Tai „berekšmis ir betikslis reikšmės

198 Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomen-technik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 274: „Der Zustand, den wir erreichen, wenn wir die Schwelle überqueren, ist weder ein Ziel, das wir vorwegnehmen können, noch eine Kausalwirkung, die sich vorausberechnen läßt.“

199 Plg. ten pat, p. 274.

200 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 31: „[...] über seine eigenen Schatten springt.“

201 „Grenzen trennen und verbinden, sie werden überschritten und entziehen sich stets aufs Neue, sie begrenzen und limitieren und verweisen zugleich auf Uneinholbares. Sie versperren Zugänge und fordern zugleich ihre Öffnung heraus. Als Schwellen markieren sie Übergänge in neue Lebensphasen, als tabu schließen sie Bereiche des Unannehmbaren aus der kulturellen Ordnung aus.“ Ehlers, Monika: *Grenzwahrnehmungen – Poetiken der Grenze*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2015, p. 12. Šioje studijoje autorė remiasi Bernhardo Waldenfelo mintimis.

ir siekių perteklius²⁰², į kurį mes reaguojame, t. y. atsakome, ir kuri būtent per tą atsakymą pasirodo. Waldenfelsas skiria atsaką ir atsakymą – pirmasis yra suprantamas kaip reakcija į ištiktį, į kreipimąsi dar prieš suformuluojant žodinį atsakymą. Tarp to *iš kur* yra kreipiamasi, taigi *pathos* arba *ištikties* ir atsako *į ką* yra tarpas arba slenkstis, tad atsakas, atsakymas ir patirtis (tai, kas po ištikties įtraukiama į savumo sferą), visada vėluoja ištikties atžvilgiu. Atsakas „*neturi nei apibrėžtos prasmės, nei vadovaujasi tam tikra taisykle*”²⁰³, nes niekas negali nurodyti, kaip reikėtų atsakyti. Po *ištikties* atsakas yra neišvengiamas, nes mes esame paliesti, įtraukti į tam tikrą situaciją ir, būtent, jis nulemia tolimesnį mūsų atsakymą.

Patirtis yra išgyvenama ir patirties intensyvumas priklauso nuo to, kokių mastu susidūrimo su *svetimybe* metu pranokstamas individualus lūkesčių horizontas²⁰⁴. *Pathos* arba *ištikties* reikšmė tampa nemaloni, kai kas nors įvyksta ne tik be mūsų tiesioginio dalyvavimo ir mums visiškai to nesitikint, bet ir prieš mūsų valią tokiose situacijose, kai prarandama kontrolė – iš to gimsta kančia, pažeidžiamumas.²⁰⁵ Kaip jau minėta, *savastis* steigiasi per *svetimybę* – mes visada esame santykiyje su *svetimu*, jo žvilgsnyje. „Kūnas nėra tiek individualizuotas, kad galima būtų sakyti, jog priklauso tik man ir dėl to yra tik netiesioginiame santykiyje su svetimu kūnu”²⁰⁶, todėl socialinės normos glūdi giliai mumyse, pasikeitimai aplinkoje mus tiesiogiai veikia. Šioje vietoje vėlgi galima pacituoti Bernhardą Waldenfelsą: „Kito žvilgsnis neatsiranda kažkaip atsitiktinai, bet būti kūnišku reiškia būti matomu, matyti reiškia būti matomu, liesti reiškia galimybę būti paliestam ir tuo pačiu pažeidžiamam.”²⁰⁷

Ištiktis, anot Waldenfelo, savyje turėdama sužeidimo, prievartos, skausmingos kančios ir traumos (iki patologijos) aspektą, kontrastuoja su taikesniu žodžiu *patirtis*²⁰⁸. Waldenfelsas pabrėžia, kad būtų per paprasta tiesiog

202 Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomentechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 98.: „[...] bedeutungslose[r] und ziellose[r] Überschuß allen Bedeutens und Strebens [...]“

203 Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2012, p. 58: „[...] der weder einen Sinn hat noch einer Regel folgt“.

204 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomentechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 33.

205 Plg. ten pat, p. 15.

206 Waldenfels, Bernhard: *Das leibliche Selbst*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000, p. 240: „Der Körper ist nicht derart individuiert, dass er mir allein gehört und infolgedessen bloß indirekt mit dem fremden Körper in Beziehung tritt.“

207 Ten pat, p. 122: „Der Blick der Anderen kommt nicht irgendwann zufällig hinzu, sondern Leiblich-sein heißt Sichtbar-sein, Sehen heißt Sichtbar-sein, Tasten heißt Tastbar-sein, auch Verletzbar-sein.“

208 Tačiau negalima atskirti patirties nuo ištikties, nes „pati ištiktis priklauso nuo patirties, o patirtis nuo ištikties.“ Gutasukas, Mintautas: *Dialogo erdvė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 257.

nubrėžti liniją tarp normalaus ir patologiško, taip pastarąją pusę atribojant, tačiau negalima traumatiško išgyvenimo laikyti kasdieniu įvykiu, tokiu kaip danties skausmas. Traumatiškų išgyvenimų aukos turi teisę, kad jų patirtis nebūtų tiesiog užtušuota ir pranyktų bendražmogiškame ir bendrakultūriniam kontekste.²⁰⁹

Ištiktis sužeidžia, nes įtrūksta įprasta tvarka, kvestionuojamas įprastas elgesys. Tai prasideda jusliniais ir motoriniais trikdžiais ir tęsiasi verbalinėje bei komunikacinėje plotmėje. Išgyventų krizių, lūžių momentais kūnas gali atsisakyti atlikti tam tikrus judesius ir tai dažnai reiškiasi ligos simptomais, pvz., pasyvumu ar kalbos praradimu. Sakoma „neturiu žodžių“, „netekau amo“.²¹⁰ Hille Haker straipsnyje *Identiteto krizė / Krise der Identität*, plėtodama Waldenfelso mintis, rašo, kad „[a]ktualių, bet ne habitualių kalbos [ar kitų juslinių, motorinių – V. K.] gebėjimų praradimas yra dramatiškas priminimas apie kūną kaip savęs buvimo būdą, yra komunikacijos kūnu praradimo veiksmas.“²¹¹ Tai, kas mus paliečia netikėtai ir nepasirengusius yra ambivalentiška ir pasirodo kūno reakcijomis. Pats kūnas tokiais atvejais pažįstamas kaip svetimas.

Baigiant galima apibendrinti, kad Waldenfelsas, kalbėdamas apie *svetimybę*, įžvelgia didelį iššūkį – viena vertus ji laikoma iki galo neprieinama, kita vertus – tam tikru būdu pasiekiamą,²¹² nes jei ji būtų kažkas „absoliučiai svetimą“, tai mūsų visai nepaliestų.²¹³ *Svetimas / svetimybė* visada yra santykiyje su tuo, kas *sava*, ir nesvarbu, ar kalbama apie *svetimybę* savyje ar išorėje. *Svetimybės* patirtis yra specifinė – tai nėra patirties objekto pasisavinimas, padarymas savu, bet nuoroda į kitus horizontus, į kito teritoriją. *Svetimas* „nėra pažįstamas, suprantamas kaip turinys, jis netampa nuosavybe, tačiau jis patiriamas kaip slenkstis, kaip tai, kas nesiduoda pasisavinamas, bet reikalauja atsako.“²¹⁴ Taigi patiriama ne kažkas, *kas* neprieinama, bet kažkas *iš kur* neprieinama, nepasiekiamą.

209 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomenteknik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 60–61.

210 Plg. Haker, Hille. Krise der Identität? Leiblichkeit, Körper und erzählte Identität in der Informations- und Wissensgesellschaft. In: *Informationsgesellschaft: Geschichten und Wirklichkeit*. Hrsg. v. Gérald Berthoud et al. Freiburg: Academic Press Fribourg/Paulusverlag, 2005, S. 323–340.

211 Ten pat, p. 326: „Der Verlust der aktuellen, nicht aber habituellen Sprachfähigkeit etwa ist eine dramatische Erinnerung an den Leib als Modus des Selbstseins, er ist Vollzug eines Kommunikationsverlusts im Medium des Körpers.“

212 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 30.

213 Waldenfels, Bernhard: *Idiome des Denkens. Deutsch-Französische Gedankengänge II*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005, p. 215.

214 Gutauskas, Mintautas. *Svetimybės patirtis*: B. Waldenfelso fenomenologija ties fenomenologijos riba. In: *Žmogus ir žodis* 2004, nr. 4, 10–18, čia p. 13.

Svetimybės fenomenologijos išeities taškas nėra nei visa apimantis logosas, nei subjektas, kuris suteikia prasmę, bet tai, kas mus ištinca. *Svetimybė* įgauna pavidalą į mus kreipdamasi. Čia svarbiausia ne svetimumo supratimas ir ne susikalbėjimas su juo ieškant bendrumo, bet neišvengiami ir mūsų pačių nepasirenkami atsakymai į jos pretenzijas.

3.6. *Svetimybės* samprata tarpkultūrinėje literatūrologijoje

Šiame skyriuje trumpai pristatoma literatūrologės Andrea'os Leskovec studija *Svetimybė ir literatūra / Fremdheit und Literatur* (2009), kuri savo nauju požiūriu įneša svarų indėlį į tarpkultūrinių tyrimų lauką. Plėtodama BernharDO Waldenfelso svetimybės fenomenologijos koncepciją, autorė parodo, kaip jo stebėti fenomenai gali prisidėti prie gilesnio literatūrinių tekstų supratimo

Tarpkultūrinė literatūrologija²¹⁵ literatūrą traktuoja iš vienos pusės kaip tam tikros visuomeninės realybės produktą, iš kitos – kaip savitomis esteti-nėmis savybėmis pasižymintį konstruktą. Leskovec pabrėžia, kad literatūra negali būti tiesiog traktuojama kaip kultūriniai dokumentai ar istoriniai šaltiniai, nes tada būtų pamiršamas jos specifiškumas, būtent, literatūriškumas. Literatūra yra ne vien tik tikrovės atvaizdavimas, ji suteikia galimybę pamatyti tai, kas nematoma, nes į pirmą vietą iškelia kalbos retoriškumą, o ne gramatinę ar loginę jos funkciją.²¹⁶ Visgi, literatūriniai tekstai, būdami autonomiškais estetiniais kūriniais yra, kaip pastebi autorė, „dalis aplinkos diskurso, kultūrinės, visuomeninės, socialinės, istorinės formacijos.“²¹⁷ Tad žvelgiant į tekstą iš estетinių pozicijų ir taikant tekstui imanentinius metodus, neturėtų būti pamirštami įvairūs kontekstai, kūrinio įsipynimas į kitas, už teksto esančias gyvenimo sritis. Leskovec formuluoja tai taip:

„Literatūriniai tekstai yra autonomiškai dėl pirmenybės teikiamos poetinei [...] arba estetinei funkcijai, kuri kreipia dėmesį į pačius ženklus, bet tuo pačiu jie yra socialinis faktas [...], besisiejantis su už kalbos esančiais dalykais ir dėl to yra komunikacinis, į komunikacijos procesą [...] įpintas aktas.“²¹⁸

215 Tarpkultūrinė vadinama tokia literatūrologija, „kai literatūrologai savo tyrimuose atsižvelgia į kultūrinius skirtumus ir mąsto peržengdami kultūrinės ribas.“ Meclenburg, Norbert. *Interkulturelle Literaturwissenschaft*. In: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (Hrsg.): *Handbuch interkultureller Germanistik*. Stuttgart, Weimar: Metzler, 2003, p. 433–439, čia p. 433: „[...] wo Literaturwissenschaftler bei ihrer Arbeit Kulturunterschiede bedenken und über Kulturgrenzen hinausdenken.“

216 Plg. Leskovec, Andrea: *Fremdheit und Literatur*. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 183.

217 Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 38–39. Citata: p. 39: „[...] Teil eines diskursivenn Umfelds, einer kulturellen, gesellschaftlichen, sozialen, historischen Formation.“

218 Ten pat, p. 39: „Literarische Texte sind aufgrund der Vorrangigkeit der poetischen [...] oder ästhetischen Funktion [...], die die Aufmerksamkeit auf die Zeichen selbst lenkt, autonom, gleichzeitig

Kitais žodžiais tariant, literatūra yra susijusi su pasauliu (todėl šiame darbe skiriamas dėmesys ir romanų parašymo kontekstui – istoriniams įvykiams, sociokultūriniais pokyčiams, psichosocialiniams padariniais ir pan.), bet tuo pačiu ji atveria įvairias galimybes, žaidimo erdves, leidžia pamatyti tai, kas nematoma.

Disertacijos tyrimo objektą – *lūžio* fenomeno tyrimą vokiečių ir lietuvių romanuose – vienija *svetimybės* tema, o tai yra tarpkultūrinės literatūrologijos, kurios viena iš tyrimo sričių yra ir komparatyvistika, tyrimo objektas. Apie *svetimybę*, pasak Leskovec, teminiu aspektu kalbama tada, kai, pvz., literatūrinuose kūriniuose vaizduojami kultūriniai kontaktai platesne prasme – ne tik kaip migracinė patirtis ar kelionių aprašymai, bet ir skirtingų tvarkų susidūrimas kaip *svetimybė* tarp lyčių, kartų, socialinių sluoksnių ar tarp atskiro individo ir visuomenės, savęs kaip svetimio patirtis. *Svetimybė* gali pasirodyti ir radikalia forma kaip ribiniai fenomenai – karai, revoliucijos, kaip dvasinė patirtis, kaip tai, kas nesuvokiama, nepasiekiamo ir pan., su *svetimybe*, pasirodančia įvairiais pavidalais, susiduriama skaitant ir savos, ir svetimios kultūros tekstus, todėl ši sąvoka negali būti apibrėžiama vien tik kaip kultūrinė, nes tai tik viena iš galimų jos formų.²¹⁹

Andrea Leskovec rašo, kad tarpkultūriniais tyrimams itin svarbus dėmesys santykiui su *svetimu*, siekis įveikti apatiją ir indiferentiškumą jo atžvilgiu. Tai įgyvendinti padeda literatūrinių tekstų skaitymas ir, būtent, dėl specifinės ženklų sistemos juose, kuri kvestionuoja tai, kas dažnai atrodo savaime suprantama, vyraujančias pažiūras ar požiūrį į pasaulį.²²⁰

Literatūrinė pasaulio refleksija pasirinktuose romanuose tematizuoja įvairias *svetimybės* formas – pradedant reliatyvia, tokia kaip skirtingos kultūros ar kalba ir baigiant radikalia *svetimybe*, pasirodančia nepasirodant kaip ambivalentiška *tarpinė* būseną. *Svetimas*, *svetimybė*, kaip jau minėta, yra viena iš svarbiausių tarpkultūrinės literatūrologijos sąvokų ir dėl jos specifiškumo – dimensijų įvairovės – teorinėje literatūroje skirtingai aiškinamas. Visgi daugiausia jis suprantamas iš kultūrologinių pozicijų²²¹ – kaip kultūri-

---

jedoch sind sie ein soziales Faktum [...], das auf außersprachliche Sachverhalte bezogen bleibt und insofern kommunikative Akte, die in Kommunikationsprozesse [...] eingebunden sind“.

219 Plg. ten pat, p. 13.

220 Ten pat, p. 14.

221 Plg. Leskovec, Andrea: Fremdheit und Literatur. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 52f. Autorė kaip vieną pavyzdžių nurodo Aloiso Wierlacherio apibrėžimą: „Visgi centrinis kultūrologinės ksenologijos objektas nėra klausimai apie gyvenimo ar mirties nesuvokiamumą ir mūsų pačių ar artimo svetimybę, bet apie kultūrinės svetimybės pasirodymo formas.“

„Doch den zentralen Gegenstand kulturwissenschaftlicher Xenologie bilden nicht die Fragen nach der Unverständlichkeit von Leben oder Tod und der Fremdheit unseres Selbst und des Nächsten, sondern die Erscheinungsformen kultureller Andersheit als Fremdheit“ (Wierlacher, Alois:

nė *svetimybė* – radikaliai *svetimybėi* neskiriant pakankamai dėmesio. Andrea Leskovec kelia klausimą, „ar tokia samprata iš tiesų atitinka policentriškos, tvarkų pliuralizmu pasižyminčios dabarties kompleksiskumą, ir ar ji apima visus *svetimybės* aspektus“²²². Ji atskleidžia, kad redukcija vien į kultūrinę *svetimybę* dažnai yra ne tik paviršutiniška, bet ir neteisinga tekstų atžvilgiu, nes neatveriamas jų estetiškas turinys, ir kvestionuoja stebėtojo poziciją, atkreipdama dėmesį į tai, kad *savastis* steigiasi per *svetimybę* ir atvirkščiai, kad nėra kažkokio trečio iš distancijos stebinčio ir vertinančio, tuo pritardama Bernhardo Waldenfelo mintims, kad „[k]omparatyvistika yra dažnai galima, ji yra tam tikra prasme tikslinga, tačiau ji nepasiekia savo tikslo ir prievartauja Kito *svetimybę*, jeigu teikdama pirmenybę sau, užima visą žinančiojo apie pasaulius, kultūras ir kalbas poziciją.“²²³ Toliau remdamasi Bernhardo Waldenfelo *svetimybės* koncepcija Leskovec parodo, kad jo aprašyti reliatyvūs (t. y. kasdienės ir struktūrinės) bei radikali *svetimybės* fenomenai gali praturtinti literatūrinių tekstų interpretaciją – šioms mintims pritariama ir jomis remiamasi tolimesniame romanų tyrime. Taip pat laikomasi nuomonės, kad tarpkultūriškumas yra tarpinė sfera, „kurios intermedialus charakteris neleidžia nei kalbėti apie savumą, nei apie visumą, nei paklūsta universaliems dėsniams,“²²⁴ nes tarpkultūrinis mąstymas – tai komunikacinis visų dalyvių procesas, ir tai, kas vyksta nepriklauso nei kažkam vienam, nei visiems kartu.

Literatūra, kaip jau minėta, atveria plačias tarpkultūrinių patirčių galiomybes, nes joje atsiskleidžia įvairiausios *svetimybės* formos ir dimensijos. *Svetimybė*, būdama reliatyvia sąvoka, kadangi visada priklauso nuo santykio tarp *savo* ir *svetimo*, siekiant išvengti įvairių centrizmų verčia nepamiršti *savasties* kaip išeities taško. Tad vartojant *svetimybės* sąvoką, kalbama ne apie vieną, bet apie daug *svetimybių*, kurių yra tiek, kiek ir tvarkų. Dėl tos pačios priežasties, tyrinėjant literatūrinius tekstus svarbus santykis tarp teksto ir

---

Kulturwissenschaftliche Xenologie. Ausgangslage, Leitbegriffe und Problemfelder. In: Wierlacher, Alois (Hrsg): *Kulturthema Fremdheit. Leitbegriffe und Problemfelder kulturwissenschaftlicher Fremdeitsforschung*. München: Iudicium, 1993, p. 19–112, čia p. 87. Cituota iš Leskovec, Andrea: *Fremdheit und Literatur. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft*. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 57).

222 Leskovec, Andrea: *Fremdheit und Literatur. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft*. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 54: „[...] ob dieser Fremdeitsbegriff der Komplexität einer polyzentrischen Gegenwart, die von einer Pluralität von Ordnungen geprägt ist, wirklich gerecht wird und ob er die unterschiedlichen Facetten von Fremdheit umfasst.“

223 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 77: „Komparatistik ist stets möglich, sie ist auch im begrenzten Maße zweckdienlich, doch verfehlt und vergewaltigt sie die Fremdheit der Anderen, wenn sie sich in der Rolle eines Überschauers von Welten, Kulturen und Sprachen festsetzt und dabei den ersten Rang beansprucht.“

224 Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, p. 110: „[...] deren intermedialer Charakter weder auf eigenes zurückgeführt noch in ein Ganzes integriert, noch universalen Gesetzen unterworfen werden kann.“

skaitytojo, kuris aktualizuoja prasmę recepcijoje, tad ir *svetimybės* samprata atskirame tekste gali būti skirtinga, priklausomai nuo skaitančiojo patirties, kita vertus ji yra imanentiškai įrašyta tekste kaip struktūrinis elementas.

Remiantis Bernhardu Waldensu ir Andrea Leskovec yra prasminga išskirti tris *svetimybės* formas – kasdienę, struktūrinę kaip *reliatyvią svetimybę* ir *radikalią*. Kasdieniui *svetimybei* priskiriami tokie literatūroje sutinkami už teksto esantys *svetimybės* aspektai kaip situatyvus kontekstas (autorius, erdvė ir laikas, kultūra ir pan.), teksto skaitymo įgūdžiai ir patirtis, filologinės žinios ir pačiame tekste įrašyti – konteksto ir faktų žinios (geografiniai pavadinimai, istorinių asmenybių vardai, istorinės sąsajos, kultūriniai kodai) bei intersubjektyvi *svetimybė* vienos tvarkos ribose. Struktūrinei *svetimybei* priskiriami tokie aspektai kaip diskursyvi *svetimybė* (kita ženklų sistema (užsienio kalba, literatūra)), intersubjektyvi *svetimybė* tarp tvarkų ir priklausymas kitai komunikacinei grupei (kultūrinė *svetimybė*, lyčių ir socialiniai skirtumai, kartų, individo ir visuomenės konfliktai). Šios *svetimybės* formos, remiantis Waldensu, yra, kaip jau minėta, reliatyvios, tai yra (iš dalies) įveikiamos pasitelkus papildomą informaciją nesuprantamoms vietoms, pvz., paminėtų nežinomų istorinių faktų, tradicijų ar geografinių vietovių aprašymams išsiaiškinti. Skirtingai pasirodo radikali *svetimybė*, kuri nepriklauso nuo mūsų gebėjimų ir galimybių ją įveikti – reikalaujama atsako, kreipiasi iš išorės, iš neprieinamos mums vietos. Apie radikalią *svetimybę* tekstuose galima kalbėti tada, kai juose tematizuojama savęs praradimas kaip kažkas *daugiau*, perteklius, perviršis, neparafrazuojamumas (*Überschuss*), nukrypimas, kitoks kalbėjimas, elgesys, mąstymas (*Abweichung*), kitokios formos, deformuotas įprasto vaizdavimas (*Verformung*), perstūmimas ar išstūmimas (*Verschiebung*), egzistencinis perstūmimas (*existenzielle Verschiebung*), savasties paieškos, savęs nepasiekiamumo, svetimumo sau jausmas (*Uneinholbarkeit des Ich*).²²⁵

Taigi, kasdienė ir struktūrinė *svetimybė*, būdama reliatyvi, gali būti iš dalies įveikiama pasitelkiant konteksto bei kitas žinias ir taip ją padarant sava. Tačiau ypač produktyvus pasirinktų tekstų prasmėms atverti yra radikali *svetimybės* kreipimasis. Ji pasirodo tekstuose per kalbą specifiniu pavidalu – kaip kažkas *daugiau*. Tobias'as Jentschas teigia, kad apie radikalią *svetimybę* negalima kalbėti niekaip kitaip nei metaforiškai²²⁶, nes patiriama ne kažkas, ką galima įvardinti, *kas* neprieinama, bet kažkas *iš kur* neprieinama, nepasiekiamą. Studijoje *Tarp. Radikalios svetimybės tipologija / Da/zwischen. Eine*

225 Plg.: Leskovec, Andrea: Fremdheit und Literatur, Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 198–199.

226 Plg. Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006, p. 18.

Typologie radikaler Fremdheit (2006), prie kurios šiame darbe ne kartą bus grįžtama, jis pateikia radiklios *svetimybės* metaforų, t. y. *tarpinės būsenos* metaforų tipologiją (ar veikia, kaip pats pastebi, radiklios *svetimybės* mąstymo figūrų katalogą²²⁷), kurioje išskiria radiklios *svetimybės* erdves – metaforiškas vietas tarp vidaus ir išorės, kurios gali reikšti „nei nei“ arba „ir ir“, pvz., balkonai ir tiltai, įtrūkimai ir slenksčiai, laiptai ir liftai, tarpinės būsenos kaip kritimas, sklendimas, apsvaigimas, sužeidimas (ir dvasinis, ir kūniškas), pvz., traumuojantys įvykiai, skeveldra, svetimkūniai ar garsai ir kvapai; tokias laiko metaforas, kaip būsena tarp miego ir atsibudimo, orientacijos laike praradimas, gyvi mirusieji / mirę gyvieji ir pan.; radiklios *svetimybės* figūras – ribines asmenybes, būtybes tarp žmogaus ir gyvūno, vyro ir moters, ambivalentišką kūno ribą (pvz., atviros žaizdos), įsiveržimą į vidinį pasaulį ir kt.²²⁸

Susidūrimas su radikalia *svetimybe*, kaip jau minėta skyriuje 3.1., kvestionuoja tradicinės hermeneutikos prielaidą, kad viskas gali būti interpretuojama, nes sukuria tokias mąstymo figūras, kurios prakalbina *svetimybę* jos pačios nepatalpindamos kalboje²²⁹ ir leidžia kalbėti apie *svetimybę* jos nenusavinant. Taigi, pasak Leskovec, teksto analizė turi prasidėti nuo *svetimybės* kreipimosi ir yra galima tik kaip dialogas su tekstu bei turi vykti laikantis kūrybiško atsakymo principo, tad *svetimas* kaip fenomenas pirmiausia turi tapti matomu – reikia atskleisti, kaip jis pasirodo tekste ir kodėl jis skaitytoją paliečia. Kūrybiškas atsakymas reiškia, kad atveriamos naujos teksto supratimo galimybės – tematizuojamas *svetimybės* fenomeno pasirodymo „būdas, kuriuo jis kaip toks, sąryšyje su kitu, pasirodo man ir mums.“²³⁰ Leskovec rašo, kad toks šio fenomeno parodymas atskleidžia, kad literatūra nėra vien pasaulio atspindys, bet joje egzistuoja elementai, gyvenantys savo gyvenimą, kuris nesileidžia iki galo priskiriamas daiktų ir įrankių savybėms ar tikslams²³¹. „Taip literatūra prisideda prie nuolatos besikeičiančio pasaulio steigimo ir nurodo galimybių perteklių, kuris yra būtent šio kismo pagrindas.“ Autorė daro išvadą, „kad ne tik literatūra kuria pasaulį kaip naują matymą ir todėl nėra vien reprodukcinė, bet ir kalbėjimas apie ją tampa veiksmu, įkūnijančiu tam tikras būties galimybes kalboje“.²³² Tai toks hermeneutinis meto-

227 Plg. ten pat, p. 30.

228 Plg. ten pat, p. 191–192.

229 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Sinneschwellen. Studien zur Phänomenologie des Fremden* 3. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, p. 12.

230 Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 205.

„[...] die Art und Weise thematisiert wird, in der er als solches, in Zusammenhang mit anderem, für mich und für uns zum Vorschein kommt.“

231 Plg. ten pat, p. 207.

232 Plg. Leskovec, Andrea: *Fremdheit und Literatur, Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft*. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation*

das, kuris padeda priartėti prie *svetimybės kitokiu (schräg) žvilgsniu*²³³, suvokiančiu daiktų daugiasluoksniškumą ir atveriančiu, kad yra kažkas *daugiau*, kas pasirodo tam tikru būdu ir negali būti iki galo išaiškinama.

Radikali *svetimybė* tarpinės būsenos metaforomis literatūroje nurodo į tai, kas išsprūsta ir nesileidžia kategorizuojama, į tai, „kas nepriklauso jokiame kitame pasaulyje, bet yra „šio pasaulio“ nematoma.“²³⁴ Taip literatūra, suteikdama erdvę radikaliai *svetimybei* pasirodyti kaip kažkam *daugiau* nei matoma, provokuoja kitokį matymą, kuris kelia klausimą apie gyvenamojo pasaulio savaime suprantamumą. Andrea Leskovec rašo: „Tokiu atveju radikali *svetimybė* nėra tik literatūros dalis, bet pati literatūra tampa radikalia *svetimybė*, kuri trikdo ir kvestionuoja esamą tvarką.“²³⁵ Taigi, literatūra gali pati būti suprasta kaip atsakas į *svetimybę*, bet tuo pačiu ji kreipiasi ir jos recepcija vėlgi yra atsakas ir naujų atsakymų paieškos.

---

und Kulturen. Cultures and Communication, Band 8, 2009, p. 247–248: „Von daher trägt Literatur zur Konstitution einer Welt bei, die sich stets verwandelt und auf den Überschuss an Möglichkeiten verweist, der dieser Wandlungsfähigkeit zu Grunde liegt. [...], dass nicht nur Literatur als neues Sehen eine Welt hervorbringt und von daher nicht als Reproduktion, sondern als Tun und Handlung zu verstehen ist, sondern auch das Sprechen darüber wird zu einer Handlung, die bestimmte Seinsmöglichkeiten im Sprechen verwirklicht.“

233 Bernharde Waldenfels terminas. Plg. Waldenfels: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 65: „Pasaulis su savo galimybų pertekliumi atsiveria tik *kitokiam žvilgsniui* ir *kitokiai kalbai* [...]“ / „Die Welt mit ihren überschüssigen Möglichkeiten erschließt sich nur einem *schrägen Blick* und einer *schrägen Rede* [...]“

234 Waldenfels, Bernhard: *Vielstimmigkeit der Rede*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, p. 218.

235 Leskovec, Andrea: Fremdheit und Literatur, Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft. In: Roche, Jörg / van Peer, Willi: *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication*, Band 8, 2009, p. 220: „Dann ist das radikal Fremde nicht nur Bestandteil von Literatur, sondern Literatur wird zum radikalen Fremden, das Bestehendes stört und in Frage stellt“.

Toliau Leskovec cituoja Bernhardą Waldenfelsą (ten pat, p. 220): „Tol, kol filosofija kaip ir menas bei literatūra rimtai žiūri į savo trikdančią funkciją, jie nukreipia nuo normos ir taip trukdo neišvengiamam ir būtinam normalizavimo procesui *vieną tvarką paversti ta tvarka*.“ / „Solange Philosophie ebenso wie Kunst und Literatur ihre Störfunktion ernst nehmen, geht von ihnen eine *Anomalisierung* aus, die die unvermeidlichen und unentbehrlichen Normalisierungsprozesse daran hindert, *eine Ordnung in die Ordnung umzuwandeln*.“ (Waldenfels, Bernhard: *Vielstimmigkeit der Rede*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, p. 169).

4. LŪŽIO PATIRTIS VOKIEČIŲ IR LIETUVIŲ ROMANUOSE

„Nes mąstymo objektas buvo tėvų pasaulis, apie jį reikėjo kalbėti, ir kaip jis klaidino, ir koks buvo paklydęs – kaip valdanti tvarka, kaip kalba, kaip sužalotas gyvenimas.“

Kurtas Dravertas, *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegelland. Ein deutscher Monolog (1992)*²³⁶

4.1. Kurtas Drawertas: *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegelland. Ein deutscher Monolog*

1992 metais pasirodęs Kurto Drawerto prozos debiutas (prieš tai autorius buvo žinomas kaip poetas) *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas*²³⁷ yra, Elke's Brühns žodžiais tariant, meditacija revoliucijos tema.²³⁸ Bevardis protagonistas pasakoja apie savo išgyvenimus, atsiminimus ir patirtį nuo vaikystės, praleistos Rytų Vokietijoje iki suaugusio žmogaus amžiaus – 1990 metų spalio 3 dienos (Vokietijos suvienijimo). Šiai patirčiai atskleisti pasitelkiama šeimos romano forma, steigianti pasakojimą ne chronologine tvarka, vis pasikartojančiais motyvais, sąsajomis su socialistinės valstybės istorija, kuri pasirodo „kaip gyvas antifašistinės VDR įkūrimo melas“²³⁹. 19-oje romano skyrių rekonstruojamos trijų kartų istorijos centras yra protagonisto santykiai su tėvu, Rytų Vokietijos funkcionieriumi, po *lūžio* patyrusiu infarktą ir seneliu, buvusiu nacistu. Galima būtų teigti, kad šiame kūrinyje atsiveria ypatinga monologinė²⁴⁰ protagonisto būseną – svyravimai, abejonės, paieškos, egzistencinė vienvė. Tai labai tirštas, kompleksiškas tekstas, iš daugelio perspektyvų atskleidžiantis žmogaus, atsidūrusio ribinėje situacijoje – *lūžio* akivaizdoje – patirtį, kuri į skaitytoją intencionaliai kreipiasi per kalbą ir reikalauja atsako.

236 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 156: „Denn der Gegenstand des Denkens ist die Welt der Väter gewesen, von ihr sollte berichtet werden, und wie verloren sie machte und wie verloren sie war – als herrschende Ordnung, als Sprache, als beschädigtes Leben.“

237 Už šį, kritikų manymu, vieną pirmųjų reikšmingų romanų apie VDR pabaigą Kurtas Dravertas buvo apdovanotas Uwe-Johnson premija. Be šio apdovanojimo autorius yra gavęs Léonce und Lena, Ingeborg Bachmann, Rainer Malkowski, Werner Bergengruen ir kt. premijas. Paskutinis apdovanojimas – 2017 m. gauta Lesingo premija.

238 Plg. Brühns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 135.

239 Plg. ten pat, p. 136: „[...] als lebende Lüge des antifaschistischen Gründungsmythos der DDR.“

240 Plg. Galinis, Vytautas / Kubilius, Vytautas / Lietuvių kalbos ir literatūros institutas (Lietuvos TSR Mokslų akademija): *Literatūros teorijos apybraiža*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 307.

Tuo pačiu tai yra ir reakcija į *ištiktį*, turinti savyje dialogiškumo aspektą. Toku būdu šis monologas skaitymo proceso metu virsta dialogu, nes jis nėra, ne tik Michailo Bachtino žodžiais kalbant, uždaras ir kurčias kito atsakymui²⁴¹, bet pasirodo kaip vidinis dialogas, kaip skirtingų vienos literatūrinės figūros balsų sąmonėje naratyvas,²⁴² „kreipimosi į pasaulį būdas.“²⁴³

Šis romanas galėtų būti priskirtas prie dokumentiniais faktais grįstos literatūros, tokios kaip autobiografiniai pasakojimai, dienoraščiai, atsiminimai. Elsbeth Pulver rašo, kad jame „[b]esisukančiais ir nerimastingais, besitvenkiančiais ir veržliais sakiniais, patetiški ir reflektuojant vėl ir vėl grįžtama prie biografinės medžiagos. Nuostabą kelia tai, kad šie prisiminimų fragmentai neišnyksta meniškuose sakiniuose, bet refleksijoje įgyja nepaprastą permatomumą.“²⁴⁴ Tai tokia asmens tapsmo istorija, „kuri autoriaus intencija bei valios pastangomis iš realaus gyvenimo yra pervedama į literatūrinę išmonės plotmę,“ nurodo ir atveria patirtį.²⁴⁵

Romanas prasideda dedikacija-paaiškinimu autoriaus sūnams Larsui ir Tilmanui²⁴⁶ ir eilėraščiu, kuris yra nuoroda į atsimenantį *aš* kaip į *svetimą* savo namuose, kai *aš* nutolsta nuo savęs paties ir virsta *tu*²⁴⁷:

*...tačiau
taip pat turėtų būti palikimas,
kuris istoriją,
į kurią aš pats kada, nes užmarštis
valdys prisiminimą,
galėčiau kreiptis lyg į kolekciją
pojūčių nuotraukų, ir kuris istoriją,
nes vidinė šalis*

241 Plg. Todorov, Cvetan; Mikhail Bakhtin: *The Dialogical Principle*, vertė Wladas Godzichas. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984, p. 107.

242 Plg. Hawthorn, Jeremy: *Grundbegriffe moderner Literaturtheorie*, iš anglų kalbos vertė Waltraud Kolb. München: Wilhelm Fink, 1994, p. 136.

243 Iser, Wolfgang: *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys. Aidai, 2002, p. 18.

244 Pulver, Elsbeth: Ein deutscher Monolog. Zum ersten Prosabuch von Kurt Drawert. In: *Neue Zürcher Zeitung*, 11.1.1993. Prieiga internete: <http://www.kurtdrawert.de/prosa/spiegelland/pressestimmen.php> [žiūrėta 2016-04-27]:

„In kreisenden und bohrenden, aufgestauten und weiterdrängenden Sätzen, pathetisch und reflektierend, werden die Materialien einer Biographie um und um gewendet. Dabei ereignet sich das Erstaunliche, daß diese Erinnerungsfragmente durch die kunstvollen Sätze nicht etwa zerrieben werden; sie gewinnen in der Reflexion eine seltsame Transparenz...“

245 Plg. Vanagaitė, Gitana: *Prasmių raiška Vandos Juknaitės kūryboje*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 178.

246 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, priešlapis: „Kaip paaiškinimas mano sūnams Larsui ir Tilmanui“ / „Meinen Söhnen Lars und Tilman im Sinne einer Erklärung.“

247 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 27–28.

*bus pilies griuvėsiai
jau be vardo ir žengsi į ją
tu kaip svetimas
su svetima kalba, paaiškintų.*²⁴⁸
(Pažodinis vertimas – V. K.)

Šiame eilėraštyje jau įvardijamos pagrindinės romano temos – atmintis ir užmiršimas, kalba, svetimybė. Jis ir *post scriptum* romano pabaigoje tarsi įrėmina pasakojimą.²⁴⁹ Pastarajame, pažymėtame kaip „nachträglich“²⁵⁰ (liet. papildomas, vėlesnis, po to – V. K.) ir datuojamame 1990 metų spalio 3 diena, reziumuojama, kad šiais monologais siekta atverti ideologinės kalbos galią, „valdančios tvarkos“ griuanamąją jėgą, melu grįstą „tėvų pasaulį“²⁵¹ kaip komunikatyviai patirtą pasaulį, nes prieš ką nors identifikuojant kaip savo individualius išgyvenimus, suvokiant savo monologiškumą ir pradėdant pokalbį su savimi, visada yra dialogas, pokalbis su kitais²⁵². Protagonistas, bandydamas suvokti save, savo istoriją ir dėl to atsigręžęs į praeitį susitinka kitą, tačiau sau pačiam priklausantį asmenį, tarsi ateinantį iš ateities, pastūmėjusį suskilusį protagonistą priimti kitokią tikrovę, ištrinančią anksčiau patirtąją. „Kūnu patiriamas sunkumas, suskilęs juslinis suvokimas, nuolatiniai dviejų vienas į kitą besikreipiančių figūrų nesusipratimai, nes tai, ką viena kalbėjo, kitai atrodė neįtikima arba nesuprantama, arba abu kartu“²⁵³ – visa tai tariamai žinomą pavertė niekiu, privertė patirti *svetimybę* savyje, nes ne-

248 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, priešlapis:

...doch
es muß auch eine Hinterlassenschaft geben,
die die Geschichte,
auf die ich selbst einmal, denn das Vergessen
wird über die Erinnerung herrschen,
zurückgreifen kann wie auf eine Sammlung
fotografierten Empfindens, und die die Geschichte,
denn das innere Land
wird eine verfallene Burg sein
und keinen Namen mehr haben und betreten sein
von dir als einem Fremden
mit anderer Sprache, erklärt.

249 Plg. Brüns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 136.

250 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 156–157.

251 Ten pat, p. 156: „[...] herrschende Ordnung [...]“; „[...] die Welt der Väter [...]“.

252 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Das leibliche Selbst*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000, p. 285; plg. Gutauskas, Mintautas: *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 101–102.

253 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 156–157: „Eine Notlage des Körpers, ein gespaltener Empfindungszustand, ein dauerndes Mißverstehen zweier gegengerichteter sprechender Figuren, denn was die eine sagte, war der anderen unglauwbüdig oder unverstündlich oder beides gewesen, [...]“.

beliko atramos, kurią būtų galima laikyti tikrovės patirties atskaitos tašku. Taigi *sava* ir *svetima* susitikimas ir persipynimas, santykis su kitu čia virsta atvirumu ateinančiai prasmei.

Ištiktis šiame romane – tai 1989-ųjų lūžis, anot protagonisto, „[a]rogantiškai revoliucija pavadintas ruduo [...] kaip neišvengiamas akmens smūgis į veidrodį,“²⁵⁴ paliekantis įtrūkimą patirtyje ir 1990 m. Vokietijos suvienijimas – *lūžio* laikotarpis. Revoliucija pasirodo kaip pavojus, sąmonę temdantis, sunkiai patirčiai prieinamas fenomenas. Tai momentas, „kai jie šaukė, „mes esame tauta““ ir „formavo sąmonę, tačiau kai jie šitą šūkį lipdukų pavidalu užsiklijavo ant savo automobilių, taip iliustruota sąmonė vėl išnyko.“²⁵⁵ Čia iškyla identifikacijos fenomeno problema Waldenfelso prasme – tas, kas sako *mes* ir *mes* mąsto, niekuomet iki galo tame *mes* neatsiveria. Tai procesas, kuriame *aš* galima sakyti yra beveik niekas, o *socialinė savastis* beveik viskas. Tokia identifikacija veda prie to, kad *svetimybė* įgauna kolektyvinę formą. Visa, kas yra už kolektyvinės savasties ir egzistencijos sferos tampa svetimumu, t. y. kaip mūsų protagonisto atveju, nepriklausymu *mes*.²⁵⁶

Priešingai nei plačiai paplitusiame, kliše virtusiame Vokietijos suvienijimo mite²⁵⁷, džiūgaujanti revoliucijos vaizdą šiame romane pakeičia atsi-veriantis patirties ambivalentiškumas – skausmingas dešimtmečiais išstumto traumatiško išgyvenimo prasiveržimas, kolektyvinės euforijos akivaizdoje pasakojama atskiro individo subjektyviai išgyvenama drama. Kas palietė, kreipėsi ir ištiko, nebuvo iš karto suvokta ir gali būti reflektuojama tik pavėluotai. Tai momentas lyg pažvelgus į veidrodį, išgąstis, kai save atpažįsti ir neatpažįsti tuo pačiu metu, nes tas, kuris mato ir tas, kuris yra pamatomas nesutampa²⁵⁸. Tokia veidrodžių šalimi monologu kalbančiam protagonistui pasirodo visa Vokietija, per kurią jis žvelgia į save. Arūnas Sverdiolas pastebi, kad „veidrodis yra kaip tik refleksijos metafora,“ leidžianti „pamatyti save ne čia, o *ten*“.²⁵⁹ Refleksija kaip atsakas į ištiktį romane – retoriškas monologas ar veikiau monologai, nes, nors pačiame tekste taip neskirstoma, romano

254 Ten pat. p. 67: „Der arrogant als Revolution vermerkte Herbst [...] als der unvermeidliche Steinschlag in den Spiegel [...]“

255 Ten pat. p. 36: „[...] als sie riefen, „Wir sind das Volk!“, haben sie ein Bewußtsein produziert, und als sie den Ausruf als Abziehbild auf ihre Autos geklebt haben, war das Bewußtsein als abgebildetes Bewußtsein wieder verlorengegangen.“ (Apie šūkį „Wir sind das Volk!“ plačiau žr. priedo skyriuose 1. ir 3.)

256 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 22.

257 Plg. Leskovec, Andrea: Vermittlung literarischer Texte unter Einbeziehung interkultureller Aspekte. In: *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht. Didaktik und Methodik im Bereich Deutsch als Fremdsprache*. Jahrgang 15, Nummer 2 (Oktober 2010), p. 237–255, čia p. 246.

258 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 30.

259 Sverdiolas, Arūnas: Paulio Ricoeuro užuolankos. In Ricoeur, Paul: *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, sudarė, iš prancūzų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. vii-lxxxix, čia p. liii.

pabaigoje pridedamas turinys su 19-os skyrių pavadinimais²⁶⁰ ir, kaip jau minėta, atskiru *post scriptum* („nachträglich“) – tarsi atsigręžus atgal bandoma įvardinti, kas įvyko.

Veidrodžių šalis ekstremaliai prisotintu tekstu, sudėtingais sudėtiniais, dažnai panišką bėgimą primenančiais sakiniais pasakoja apie daugiasluoksne ir skausmingą *svetimybės* patirtį, nes nors nebeegzistuoja mirtį nešanti mūro ir spygliuotos vielos siena,²⁶¹ „su šalimi neišnyksta sąvokos, kurias ji sukūrė.“²⁶² Drawerto protagonistas rašydamas nori palikti savo kilmę, kuri nepaisant išorinės distancijos dar gyva vaizduose ir žodžiuose²⁶³:

„Ir ją paliekame, ją išstardami, mes viską pirmiausia turime išstarti, kad tada paliktume, mes tariame savo vardą, ir mes palikome savo vardą, [...] mes turime kalbą, kad kalbą paliktume, ir taip mes paliekame patys save, kad save pasiektume, [...] [aš galiu] viską visam laikui palikti, nes nėra tėvynės, jei jos nėra mumyse.“²⁶⁴

Bandyamas atrasti save visada yra ir savęs praradimas, kuris nurodo, kad *savastis* yra paženklinta *svetimybės*. Protagonisto intrasubjektyvi *svetimybės* patirtis prasideda jau nuo pirmųjų jo gyvenimo momentų – dar VDR laikais jis išgyvena tėvynės neturėjimo ir svetimumo jausmą. Nerasdamas adekvačios kalbos tikrovei išreikšti, negebėdamas autoritarinės kalbos ženklus susieti su subjektyvia patirtimi jis atsisako kalbėti:

---

260 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1992, p. 158:

1. Bet juk tėvynės neturime mes visi. / Aber heimatlos sind wir doch alle. 2. Vieną vakarą. / An einem Abend. 3. Skambutis. Atsisakymas. / Anruf. Absage. 4. Balso sužalojimo akimirka. / Der Augenblick der Beschädigung der Stimme. 5. Paštas per pietus. / Mittags die Post. 6. Pakartotinis nuotraukos aprašymas. (I) / Die wiederholte Beschreibung einer Fotografie. (I) 7. Ties praraja. / Am Abgrund. 8. Pakartotinis nuotraukos aprašymas. (II) / Die wiederholte Beschreibung einer Fotografie. (II) 9. Vienas. / Allein. 10. Pakartotinis nuotraukos aprašymas. (III) / Die wiederholte Beschreibung einer Fotografie. (III) 11. Viena, tam tikra, bendra situacija. / Eine sehr bestimmte, allgemeine Situation. 12. Tėvas. Žvilgsnis. / Der Vater. Der Blick. 13. Išsemtos temos. / Am Ende der Themen. 14. Mirties išgyvenimas. / Ein Erlebnis des Sterbens. 15. Įkūnijimo pabaiga. Kritimas. / Das Ende einer Verkörperung. Sturz. 16. J. / J. 17. Erdvės. Sergančios erdvės. / Räume. Die Krankheit der Räume. 18. Šis susitarimas turėjo žlugti. / Diese Verabredung mußte scheitern. 19. Jokios pabaigos. Jokios pradžios. / Kein Ende. Kein Anfang.

261 Plg. Hipp, Markus: Über den Umgang mit Schuld in Kurt Drawerts deutschem Monolog *Spiegelland*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada R, germanistická. 1996, vol. 45, p. 69–83, čia p. 70.

262 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 12: „[...] mit dem Land sterben die Begriffe noch nicht, die es hervorgebracht hat, [...]“

263 Plg. Hipp, Markus: Über den Umgang mit Schuld in Kurt Drawerts deutschem Monolog *Spiegelland*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada R, germanistická. 1996, vol. 45, p. 69–83, čia p. 70.

264 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 11f: „Und man verläßt sie, indem man sie ausspricht, wir müssen alles erst einmal sprechen, um es dann zu verlassen, wir sagen unseren Namen, und wir haben unseren Namen verlassen, [...] wir haben eine Sprache, um die Sprache zu verlassen, und so verlassen wir uns selbst, um uns selbst zu erreichen, [...] [ich kann] alles und für immer verlassen, denn es gibt keine Heimat, wenn es sie in uns selbst nicht gibt.“

„[...] ir aš buvau vaikas, kuris staiga nutilo, kuris taip gerai mokėjo kalbėti ir vėl prarado šį gebėjimą. Vaikas nekalbėjo. Vaikas turėjo kartoti, labai lėtai, skiemuo po skiemens, bet vaikas nekartojo, ir nekartojo labai lėtai, skiemuo po skiemens.“²⁶⁵

Didelę dalį pasakojimo užima tėvo ir sūnaus santykiai (motinos vaidmuo nėra pabrėžiamas), kaip sūnaus atsisakymas priimti oportunistinę tėvo (VDR funkcionieriaus) kalbą. Antinacistinės VDR įkūrimo mitą romane įkūnija senelio figūra. Protagonistas randa seną nuotrauką, kurioje senelis vilki SS uniformą, ir supranta, kad visa, ką šis pasakojo, ar kuo dėjosi esąs (tariamai teisingoje pusėje stovėjusiu, neprisidėjusiu prie nacių propagandos), buvo grynas melas. Paašškėja, kad iki šio įvykio taip mylimo senelio parašyta šeimos istorija „buvo iš viso jokia šeimos kronika, bet pilnai pramanyta istorija, kurios figūros gavo mūsų vardus [...]“.²⁶⁶ SS uniforma ir užrašas ant nuotraukos „Fiureriui, tautai ir tėvynei – Kalėdos 1941“²⁶⁷ anūkui atveria, kad visa jo per senelį matyta tikrovė buvo fiktyvi ir tai liečia ne tik vieną kurį atskirą asmenį, bet ir visą šalies istoriją: „[š]ioje šalyje, [...], kiekvienas galėjo nusipirkti nekaltumą, jeigu tik savo sąmonę pardavė ideologinei tvarkai, [...] kiekvienas galėjo, [...], beveik per naktį virsti pasipriešinimo dalyviu ir antifasistu, [...]“.²⁶⁸ Nuotrauka kaip nuoroda į tikrovę verčia protagonistą abejoti, ar „jo senelis iš viso egzistuoja“²⁶⁹ ir skatina rekonstruoti savo ir šalies istoriją, tuo pačiu ir naujausius įvykius 1989 m. rudenį. Pasakotojas jaučia, kad ir tėvas, ir senelis yra tik sistemų reprezentantai,²⁷⁰ kad tai ne jų kalba:

„Aš jaučiau, kai tik tėvas (arba, pavyzdžiui, senelis) kalbėjo, kad iš tiesų ne tėvas kalbėjo (arba, pavyzdžiui, senelis), bet kalbėjo kažkas tolimo, svetimo, išorinio, kažkas, kas tik naudojo jo (arba jų) balsą. [...] Kalba, nes niekuomet nepatyrčiau sakymo ir pasakymo kaip identiško..., juk kalba yra niekas kita, tik bjaurus tėvo (arba, pavyzdžiui, senelio) niekšiškumas.“²⁷¹

265 Ten pat, p. 28: „[...] und ich war das Kind, das plötzlich verstummte, das schon so gut sprechen konnte und das Sprechen wieder verlernte. Das Kind sprach nicht. Das Kind sollte nachsprechen, ganz langsam, Silbe für Silbe, aber das Kind sprach nicht nach, auch nicht ganz langsam und Silbe für Silbe.“

266 Ten pat, p. 45: „Es war überhaupt keine Familienchronik, sondern eine vollkommen erfundene Geschichte, deren Figuren unsere Namen bekamen [...]“

267 Ten pat, p. 59: „Für Führer, Volk und Vaterland – Weihnachten 1941.“

268 Ten pat, p. 69: „In diesem Land, [...] konnte sich jeder seine Unschuld erkaufen, wenn er nur sein Bewußtsein der ideologischen Ordnung überließ, [...] konnte sich jeder, [...], fast über Nacht in einen Widerstandskämpfer und Antifaschisten verwandeln, [...]“

269 Ten pat, p. 60: „[...] [ob] mein Großvater überhaupt existiert [...]“

270 Plg. ten pat, p. 70.

271 Ten pat, p. 26: „Ich spürte, sobald Vater (oder Großvater, beispielweise) sprach, daß nicht tatsächlich Vater (oder beispielweise Großvater) sprach, sondern daß etwas Fernes, Fremdes, Äußeres gesprochen hatte, etwas, das sich lediglich seiner (oder ihrer) Stimme bediente. [...] Die Sprache, denn niemals habe ich das Mitgeteilte und die Mitteilung als identisch erlebt..., die Sprache ist doch nichts als eine üble Gemeinheit des Vaters (oder des Großvaters, beispielweise).“

Protagonistas ironiškai stebi medijų valdomą vartotojų šurmulį suvienytos Vokietijos gatvėse: „[...] siena turbūt buvo tik tam pastatyta, kad suteiktų platesnių galimybių menininkams tapyti ant mūro paveikslus, kurie šiandien aukščiausiomis kainomis parduodami visame pasaulyje ir praturtina žymiausias galerijas, [...]“²⁷² Šiame vartotojiškame pasaulyje jis jaučiasi svetimas, neturintis tėvynės, tačiau šis jausmas nėra naujas – lydi nuo pat vaikystės, praleistos šalyje, kurios nebėra ir kaip tokios nebuvo, nes tikrovei suvokti nebuvo žodžių, tik nutylėjimai. Įdomu, kad ir po *lūžio*, visiškai naujose sąlygose bandymas rasti savo tėvynę ir kalbą kaip išraišką susiduria su ta pačia problema, tik ideologinę kalbą čia „pagal tą pačią mechaniką“²⁷³ pakeičia medijų kalba. Protagonisto bandymai mintis ir jausmus perteikti literatūriniais žodžiais, žlunga²⁷⁴:

„[...] iš tiesų aš nesupratau nė vieno žodžio, jau nekalbant apie sakinį ar dalykinį ryšį, aš viską supratau neteisingai ir viską pildžiau neteisingai, ir stovėjau prie neteisingų langelių ir kalbėjau ne su tais žmonėmis, ir uždavinėjau neteisingus klausimus, ir neteisingai atsakinėjau [...], kadangi tu viską darai neteisingai, ir nieko, nė vieno žodžio šios kalbos nesupranti, kalbos, kuri taip mažai turi bendro su kalba, kurios aš ieškojau, kurios aš laukiau [...], ir kuri yra visiškai priešingybė kalbai, reikalaujamai iš manęs dabar ir jau iracionaliu būdu besisiejiančiai su madingais kostiumais ir portfeliais, pinigų investavimu ir dezodorantais, ir t. t.“²⁷⁵

Tai skatina protagonistą mąstyti apie kalbos galimybes po Vokietijos suvienijimo: „bendra kalba žodžiui tėvynė [suteikia] reikšmę, bet bendra kalba yra tik išoriškai bendra kalba, ir, giliau pažvelgus, susikalbėjimui gali būti visiškai nesuprantama, nes tėvynės nėra.“²⁷⁶ Nors abiejose Vokietijos dalyse kalbama viena kalba, tačiau bendri „žodžiai“ čia sudaro tik „neišverčiamas garsų kombinacijas“, negalintias perteikti identiškų turinių.²⁷⁷ Viso to rezultatas, pasak Andrea'os Rota, yra „gilus kalbančiojo monologu abejojimas kal-

272 Ten pat, p. 77: „[...] die Mauer wurde vielleicht nur errichtet, um Malern die geräumige Gelegenheit der Kunst am Bau zu geben, die heute zu Höchstpreisen in alle Welt verkauft worden ist und die angesehensten Galerien bereichert, [...]“

273 Ten pat, p. 23: „[...] nach einer Mechanik, die gleich blieb, [...]“

274 Plg. ten pat, p. 128–130.

275 Ten pat, p. 137–138: „[...] ich verstand tatsächlich nicht ein einziges Wort, geschweige denn einen Satz oder gar sachlichen Zusammenhang, ich verstand alles falsch und füllte alles falsch aus und stand an den falschen Schaltern und sprach mit den falschen Leuten und stellte falsche Fragen und gab falsche Antworten, [...] da du alles falsch machst und nichts, kein Wort dieser Sprache verstehst, die so wenig wie irgendetwas mit der Sprache zu tun hat, die ich suchte, auf die ich wartete [...] und die das ganze Gegenteil war einer Sprache, die mir stündlich abverlangt wurde und auf schon irrationale Weise mit Modeanzügen und Aktenkoffern, Geldanleihen und Unterarmsprays usw. in Verbindung zu bringen war.“

276 Ten pat, p. 9: „[...] die gemeinsame Sprache [verleiht] dem Wort Heimat eine Bedeutung, aber die gemeinsame Sprache ist auch nur äußerlich eine gemeinsame Sprache und kann tieferen Sinn einer Verständigung eine ganz und gar unverständliche Sprache sein, denn es gibt keine Heimat, [...]“

277 Ten pat, p. 27: „[...] die Wörter waren unübersetzbare Kombinationen von Lauten [...]“

bos galimybėmis kaip grynai paviršutiniška išraiškos priemonė, per kurią kū-
rėjui pasaulis neatsiskleidžia, o tik yra apvelkamas tuščiomis sąvokomis²⁷⁸,
nesteigiančiomis bendrumo. Jis pesimistiškai konstatuoja:

„Taip nuo pat pradžių šita revoliucija buvo žlugimui pasmerkta revoliuci-
ja, nes ji neatsisakė sistemos kalbos, o tik bandė ją apversti, taip, kad nuversta
sistema tapo ne nuversta, bet tik apversta. Geras politikas dabar buvo blogas
politikas, revoliucionierius tapo opozicionieriumi, prožektoriai pakeitė sceną,
kurioje nežinomi tapo žinomais, o neturintys gabumų – gabiais, nubaustieji
buvo apdovanoti, pamirštieji buvo šlovinami, o šlovinantieji pamiršti, [...] po
denacifikacijos prasidėjo destalinizacija [...].“²⁷⁹

Protagonistas, nerasdamas naujoje situacijoje kalbos savo patirčiai iš-
reikšti, reaguoja radikaliu atmetimu, kaip ir prieš tai į autoritarinę korumpuo-
tą totalitarinės sistemos kalbą. Vaikystėje atsisakęs kalbėti, dabar jis atsisako
priimti vartotojiškos visuomenės kalbos sistemą ją neigdamas²⁸⁰:

„Reikėtų palikti paveikslą, kurį kiti apie tave sukūrė ir kuriam iš įpro-
čio atitinkama. Savo vardą ir savo žodžius kartas nuo karto reiktų ryžtingai
palikti. Romanus mintyse reikėtų palikti ir kūno istoriją. Kalbos semantiką
reikėtų palikti, pamiršti ir palikti.“²⁸¹

Kalbos praradimą kaip reakciją į radikalią *ištiktį* lydi ir kiti simptomai –
kūnas reaguoja liga: „Aš neperdedu, jei aš sakau, kad serga beveik kiekvienas
organas, nes suserga beveik kiekvienas organas, jeigu minčių centras serga
[...]“²⁸² Andrea Rota rašo, kad jeigu šitą subjektyvią, ekstremalią troškimo
palikti kalbą ir istoriją reakciją interpretuotume kaip atsitraukimą nuo kanki-
nančios Rytų Vokietijos praeities, tai galima teigti, jog šis savo vardo ir tapa-
tumo neigimas atspindi psichologinę daugelio buvusios VDR piliečių būseną,

278 Plg. Rota, Andrea: „*Mein Standort [ist] in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt [...], um ihn in Worte fassen zu können.*“ Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawer. In: *Studia theodisca*, Elektronische Edition, 2011, p. 9–26, čia p. 20: „[...] das Resultat ist das tiefste Misstrauen gegenüber Sprache als rein oberflächliches Ausdrucksmittel, das für den Dichter die Wirklichkeit überhaupt nicht enthält, sondern mit leeren Begriffen verkleidet, [...]“

279 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 23: „So ist diese Revolution eine von Anfang an zum Scheitern verurteilte Revolution gewesen, da sie die Sprache des Systems nicht verließ und lediglich versuchte, sie umzukehren, so daß das System kein gestürztes System, sondern ein lediglich umgekehrtes System geworden ist. Der gute Politiker war nunmehr der schlechte Politiker, der Revolutionär der Oppositionelle, der Scheinwerfer wechselte die Bühne, auf der die Unbekannten bekannt und die Unbegabten begabt und die bestraften belohnt wurden, die Vergessenen wurden gefeiert und die Gefeierten wurden vergessen, [...] der Entnazifizierung folgte die Entstalinisierung, [...]“

280 Plg. Rota, Andrea: „*Mein Standort [ist] in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt [...], um ihn in Worte fassen zu können.*“ Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawer. In: *Studia theodisca*, Elektronische Edition, 2011, p. 9–26, čia p. 21–22.

281 Ten pat, p. 10: „Man müßte das Bild verlassen, das sich die anderen von einem machen und dem man aus Gewohnheit entspricht. Seinen Namen und seine Worte müßte man entschieden verlassen von Zeit zu Zeit. Die Romane im Kopf müßte man verlassen und die Geschichte des Körpers. Die Semantik der Sprache müßte man verlassen, vergessen und verlassen [...]“

282 Ten pat, p. 138: „Ich übertreibe nicht, wenn ich sage, daß ich an fast jedem Organ erkrankt war, denn man erkrankt an fast jedem Organ, wenn das Zentrum der Gedanken erkrankt ist, [...]“

kurie (naiviai) vildamiesi pradėti iš naujo stengėsi išbraukti savo istoriją ir kilmę. Tačiau Drawerto protagonisto kalbos galimybių kvestionavimas atmeta galimybę iš karto rasti naują tėvynę ir tapatumą, ir kompensuoti atsivėrusią tuštumą.²⁸³

Lūžio, romane vadinamo revoliucija, išgyvenimas pagal Waldenfelsą priiskiriamas prie ribinių fenomenų, kuriuose pasirodo radikali *svetimybė*, kai „gyvenimo formos susikerta arba atsiskiria nė vienai tvarkai neturint pirmenybės,²⁸⁴ romane atsiveria kaip persiorientavimo ir to, kas buvo iki šiol permąstymo momentas, kuris, protagonisto interpretacijos galimybes privesdamas iki ribos, reikalauja neišvengiamų atsakymų ir veiksmų. Čia, pasak Waldenfelso, „savos kultūros savastyje [atsiveria] ‚laukinis regionas‘, nepriklausantis sava kultūrai ir per kurį mes esame susieti su kitomis kultūromis,²⁸⁵ taigi, istorinis perversmas peržengia vienos kultūros ribas. Atsiranda tam tikras perteklius, apie kurį negalima kalbėti institucine kalba, ką sunku parafrazuoti, kas nesileidžia tiesiog pamatomas. Todėl nesėkmingas bandymas romane revoliucijai suteikti kūną, gali būti suprastas kaip siekis priartėti prie to, kas yra daugiau nei suvokiama:

„Ir kaip mylimoji, kuri staiga apsirengia ir palieka visam laikui, taip pro mus praėjo ir revoliucija, leidusi mums ją trumpai pamatyti ir paliesti, ir pažinti, [...] ir aš manau, kad tai buvo iliuzija šiai utopijai tikėtis suteikti kūną ir dar šios nutryptos ir apgriuvusios mažos vokiečių šalies rytuose formos.“²⁸⁶

Revoliucijos patirtis, jei ją suprasime kaip *ištiktį* Waldenfelso prasmę, nesileidžia įvietinama, kaip *svetimybės* kreipimasis, kaip „neprieinamo prieinamumas,“ kaip kažkas daugiau ji lieka už slenksčio, ant kurio stovi tarp buvusio ir dabartinio savęs besiblašantis protagonistas. Šis susidūrimas, viena vertus, yra traumuojantis ir patiriamas kūnu kaip kalbos praradimas ir liga, kita vertus, jis atveria naujus horizontus, galimybę buvusią ir esamą tvarką pamatyti ir permąstyti naujai.

Jürgenas Schmittas rašo, kad šis tekstas yra susitikimas su kalba ir kalbos procesas su išniekintais žodžiais ir sąvokomis, praeitimi ir atmintimi,

283 Rota, Andrea. „*Mein Standort [ist] in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt [...], um ihn in Worte fassen zu können.*“ Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawert. In: *Studia theodisca*, Elektronic Edition, 2011, p. 9–26, čia p. 22.

284 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 37: „[...] wo Lebensformen aufeinanderprallen oder sich abspalten, ohne daß eine Ordnung den Übergang regelt [...]“

285 Plg. ten pat, p. 82: „[...] im Eigenen der eigenen Kultur [öffnet sich] eine ‚wilde Region‘, die nicht in die eigene Kultur eingeschlossen ist und über die wir mit anderen Kulturen in Verbindung stehen.“

286 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 19: „Und wie die Geliebte sich ganz plötzlich anzieht und einen für immer verläßt, so war die Revolution an uns vorübergegangen, gerade daß wir sie für kurze Zeit sehen und berühren und erfahren konnten [...], und ich denke, es war Illusion, für diese Utopie einen Körper und noch dazu in Form dieses abgestandenen und heruntergekommenen, kleinen deutschen Landes im Osten zu erwarten“.

susiskaidžiusios asmenybės dialogas su pačiu savimi²⁸⁷. Galima būtų pasakyti, kad tai yra ir romanas apie *svetimybės* patirtį – nors protagonistas, jau gyvenantis buvusios Vakarų Vokietijos teritorijoje, teigia, kad jo monologų tikslas buvo į visa, kas įvyko, pažvelgti iš atstumo, romano pabaigoje jis suvokia, kad tai, kas ištiko, *svetimybė* nesugaunama niekaip kitaip, nei savo patirtyje. Kelionė į gimtąsias vietas jam atveria neįmanomumą ištrinti praeitį, nuo kurios jis stengėsi pabėgti. *Savastis* steigiasi per *svetimą*, tad ir kalba kaip kūno gestas, kaip *savasties* išraiška yra polifoniška – joje nepaliaujamai pinasi *sava* ir *svetima* ir niekuomet negalima tiksliai atsakyti į klausimą, kas kalba, atsiriboti nuo kitų²⁸⁸. Ir visgi kalboje jis randa išsivadavimą – susidūrimo su *svetimybė* patirtis reikalauja neišvengiamo atsako ir, protagonisto žodžiais „nesileidžia pamatoma iš distancijos“²⁸⁹ – ji patiriama, įgauna pavidalą kreipdamasi. Šis romanas – tai atsakymas į būtent tokį kreipimąsi, kalbos praradimo įveikimas.

---

287 Schmitt, Hans-Jürgen: „Nicht sprachlos, heimatlos. Kurt Drawerts deutscher Monolog Spiegelland“. In: *Süddeutsche Zeitung*, 10.11.1992. Prieiga internete: <http://www.kurtdrawert.de/prosa/spiegelland/pressestimmen.php> [žiūrėta 2016-04-07].

288 Pfg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 69.

289 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 149.: „[...] der Fremdheit war nicht mehr jener distanzierte Blick abzugewinnen [...]“.

„Ir aš pradėjau šitą tylintį pragarą pildyti žodžiais... su mažulyčiu arbatiniu šaukšteliu, šaukšteliu iš vaikiško servizo, tik perpus tokiu kaip tikras, pradėjau kasti žodžius į baisiai tuščią tylėjimo salę...“

Wolfgangas Hilbigas, *Laikinumas / Das Provisorium* (2008)²⁹⁰

4.2. Wolfgangas Hilbigas: *Laikinumas / Das Provisorium*

„Skaityti Wolfgangą Hilbigą,“ rašo Jensas Loescheris monografijoje *Mitas, valdžia ir rūsio kalba / Mythos, Macht und Kellersprache* (2003), „reiškia įžengti į naują žemę. Viena vertus, mažai dabar jau istorinės VDR rašytojų daro tokį įspūdį išskirtinėmis kalbos galimybėmis – poetinio grožio ir barokinio vaizdingumo kombinacija, kita vertus, reta šios, dar aprėpiamos epochos autorių, kurie taip aštriai ir su tokiu įniršiu vykdytų paskutinį teismą kažkada labai pretenzingam projektui, pavadintam VDR.“²⁹¹ Galima būtų šią mintį pratęsti, kad reta ir taip tirštai radikalios *svetimbės* metaforomis prisotintų tekstų, tokių kaip Wolfgango Hilbigio, ne veltui jo kūryba lyginama su Franzo Kafkos ir E. T. A. Hoffmanno kūriniais²⁹². Hilbigio kūriniai atveria tai, kas yra *daugiau*, kas tiesiogiai realybėje nėra prieinama.

Wolfgango Hilbigio romano *Laikinumas* dabartis yra 1989 metų rugsėjis, tačiau pasakojimas apima laikotarpį nuo 1985 iki 1990 metų, ir keletas intarpų siekia dar ankstesnius laikus. Protagonistas C. tuo pačiu metu yra dabartyje ir praecityje bei nujaučiamoje ateityje. Išorėje vykstančio veiksmo romane labai nedaug – C., dvigubos egzistencijos kamuojamas Rytų Vokietijos rašytojas ir darbininkas²⁹³, gavęs kūrybinę stipendiją ir vizą į Vakarų

290 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 270–271: „Und ich begann diese schweigende Hölle mit Wörtern zu füllen ... mit einem winzigen Teelöffel, dem Löffelchen eines Kindergeschirrs, halb so groß wie normal, begann ich Wörter in eine ungeheure leere Halle des Schweigens zu schaufeln ...“

291 Loescher, Jens: *Mythos, Macht und Kellersprache*. Wolfgang Hilbigs Prosa im Spiegel der Nachwendes. In: Minis, Cola/Quak, Arend (Hrsg.): *Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur*. T. 151. Amsterdam-New York, NY: Rodopi, 2003, p. 11: „Wolfgang Hilbig lesen, bedeutet Neuland betreten. Kaum ein Autor der nunmehr historischen DDR beeindruckt so durch Kombination von poetischer Schönheit, barocker Bildlichkeit, fulminantem Sprachvermögen auf der einen Seite; rar sind die Autoren dieser zunächst überschaubaren Epoche, die andererseits mit einer solchen Schärfe und Wut ein jüngstes Gericht über das einstmals mit hohen Ansprüchen gestartete Projekt namens DDR abhalten.“

292 Plg. Lohse, Karen: *Wolfgang Hilbig. Eine motivische Biografie*. Leipzig: Plötnner Verlag, 2008, p. 7.

293 Plg. Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 183: „Darbininkai buvo tokie patys pasenę ekonominiai modeliai kaip rašytojai, bent jau tiek jie turėjo bendro. Ilgai jis dėl to skundėsi, kad iš tiesų yra priverstas gyventi dvi skirtingas gyvenimo formas – ir nė vienos iš jų tikrai –, darbininko ir rašytojo...“ / „Die Arbeiter waren genau solche ökonomischen Auslaufmodelle wie die Schriftsteller, wenigstens das hatten sie gemeinsam. Lange hatte er sich darüber beklagt, daß er eigentlich zwei verschiedene Lebensformen leben müsse – und nichts davon richtig –, die eines Arbeiters und die eines Schriftstellers...“

Vokietiją, leidžiančią kirsti sieną daug kartų, ir neapsisprendžiantis, ar likti VDR, ar VFR, klajoja pirmyn – atgal. Vietovės – Hanau, Miunchenas, Niurnbergas, Berlynas, Leipcigas, Viena ir Paryžius – pasirodo tik stočių pavidalais, besisiejiančiais per visą tekstą išsiraizgiusiu geležinkelių tinklu, kuriuo juda protagonistas. Būdamas rašytoju jis neranda galimybės asmeniniam ir kūrybiniam atsiskleidimui nei Rytuose, nei Vakaruose. Dar prieš išvykstant iš VDR, dirbdamas kūriku, jis jautėsi esąs svetimas darbininkų klasei, nes rašė; kita vertus, jis nėra tikras, ar yra rašytojas, todėl lygina save su didžiųjų poetų paveikslais ir sunkiai randa panašumo²⁹⁴:

„Aš esu poetas! Kartais jis drįsdavo pats sau teigti. – Iš karto po to jis išsigąsdavo šios minties, nes tam reikėjo įrodymo, kurio nebuvo. Jam netgi reikėjo dviejų įrodymų: vieno pasauliui, ir vieno sau pačiam... [...]“²⁹⁵

Socialistinis realizmas, estetiką siejantis ne su tikrovės suvokimu, bet su doktrinomis, neatitiko C., teigiančio, kad nėra vienos tiesos, ir rašančio apie savo pojūčius, požiūrio į literatūrą – tokie VDR kultūros funkcionieriai buvo laikomi įtartinais. O tai, ką rašytojas C. suvokė ir rašė, yra purve ir agonijoje sustingęs kraštovaizdis, žmones paverčiantis vaiduokliais.²⁹⁶ Dėl tokios kritiškos pozicijos sistemos atžvilgiu C. kūriniai nespausdino nė viena VDR leidykla, o pats autorius buvo žinomas ir pripažintas tik autonominėje sferoje iš Vakaruose leistų knygų (beje, kaip ir Wolfgangas Hilbigas). Tad gauta viza iš pradžių jam atrodo netikėta laimė – C. išvyksta į Vakarų Vokietiją tikėdamasis ten galėsiąs laisvai reikšti mintis ir rasti išsvajotą skaitytoją, be to, šis įvykis padeda nutraukti (ar veikia pabėgti) nebetenkinančius santykius su gyvenimo partnere Mona, taip pat suteikia ateities su nauja mylimąją Heda viltį. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Mona tarsi reprezentuoja stagnaciją VDR, o Heda įkūnija kūrybinės laisvės VFR galimybę. Tačiau tai, kas ištin-ka C., pranoksta jo lūkesčių horizontą – sąlygas rašyti ir būti spausdinamas jis turi, bet susiduria su kita – kalbos – problema, tik jau nebe ideologinės,

294 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 277.

295 Ten pat, p. 279: „Ich bin ein Dichter! Zu dieser Behauptung hatte er sich manchmal vor sich selbst verstiegen. – Gleich darauf erschrak er vor dem Gedanken, denn dafür brauchte es einen Beweis, den es nicht gab. Er hätte sogar zwei Beweise gebraucht: einen vor der Welt und einen vor sich selber... [...]“.

296 Plg. Lohse, Karen: *Wolfgang Hilbig. Eine motivische Biografie*. Leipzig: Plöttner Verlag, 2008, p. 41.

o „medijų kalbos platesne prasme.“²⁹⁷ Šalyje, kurioje tyli Dievas²⁹⁸, o kalba medijos, C. negali būti rašytoju:

„Kai kuriomis dienomis jis pamiršdavo, kodėl jam davė šitą vizą. Jis jos prašė kaip rašytojas, ir gavo. [...]; Dabar, per pastaruosius metus jo rašytojo gebėjimai, kaip jis bereikalingai sunkiai formulavo, taip pasitraukė į foną, kad buvo galima juos laikyti prarastais. – Šalyje, kurioje dabar buvo, jis netiko būti rašytoju.“²⁹⁹

„Dievas“ Hilbigo prozoje, pasak Walterio Schmitzo, yra paradoksalaus (nes tiršto) nebuvimo metafora, apie kurio atributus – tapatumą, išsilaisvinimą ir atgimimą, kūrėją ir autorystę – nuolat sukasi rašytojo tekstai. Kuriantysis yra vienišas, nes „Dievas“ šioje šalyje negyvena – jį pakeičia valdančios kalbos, ribojančios, determinuojančios ir žeminančios³⁰⁰, tai metafora, kurią galima skaityti kaip kultūrinio ir kalbinio tapatumo, tėvynės nebuvimą.

Ištiktis tokia radikali ir traumuojanči, kad C. jaučiasi tarsi paralyžiuotas ir neranda žodžių savo būsenai išreikšti. Jo atsakas yra nieko nebedaryti, o rašytojui tai reiškia neberašyti, tačiau tas nieko neveikimas kelia gilų gėdos – iki neapykantos sau – jausmą.³⁰¹ C. pamažu praranda ne tik galėjimą rašyti, bet ir gebėjimą kalbėti: „[...] jo balsas priešinosi, tik pradėjus skaityti, kažkas gerklėje imdavo protestuoti, atsirasdavo keistas pasipriešinimas, [...]. Atrodė, tarsi jo žodžiai, kartu su kvėpavimu besiveržiantys iš krūtinės, turėjo kovoti su

---

297 Apie tai autorius sako: „Kalba ėjo apie negebėjimą apseiti su visomis viešomis kalbomis, neturėjimą savos ir nuolatinį suvokimą, kad valdančios kalbos nieko bendro su tikrove neturi. [...] Šiandien aš tai perkelčiau į kitą sferą. Žinoma, tai irgi siejasi su kalba, bet ne su ideologine – ši nebeegzistuoja –, o su medijų kalba platesne prasme.“ / „Es ging um die Unfähigkeit, mit allen öffentlichen Sprachen umzugehen, keine eigene zu haben und dauernd zu erkennen, daß die herrschenden Sprachen mit der Wirklichkeit nichts zu tun haben. [...] Heute würde ich den Begriff auf anderen Gebieten einsetzen. Sicher hätte er immer noch mit Sprache zu tun, aber nicht mit Ideologie-Sprache – die gibt es eigentlich nicht mehr –, sondern mit einer Mediensprache, die etwas Umfassenderes meint.“ Magenau, Jörg: „Literatur ist etwas Triebhaftes“. Gespräch mit dem Schriftsteller Wolfgang Hilbig [...]. In: *Die Tageszeitung*. Nr. 5246, 7./8. 6. 1997.

298 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 280: „O Dievas tylėjo apie šiuos dalykus, kaip jis visuomet tylėdavo.“ / „Und Gott schwieg zu diesen Dingen, wie er immer geschwiegen hatte.“

299 Ten pat, p. 24: „An manchen Tagen hatte er vergessen, weshalb man ihm dieses Visum gegeben hatte. In seiner Eigenschaft als Schriftsteller hatte er es beantragt und bekommen. [...]; Nun war in dem zurückliegenden Jahr seine Eigenschaft als Schriftsteller, wie er es unnötig schwerfällig ausdrückte, so in den Hintergrund getreten, dass man sie fast als verloren bezeichnen musste. – In dem Land, in dem er sich aufhielt, eignete er sich nicht zum Schriftsteller, [...]“

300 Plg. Schmitz, Walter: Gottesabwesenheit? Ost-West-Pasagen in der Erzählprosa Wolfgang Hilbigs in den 90er Jahren. In: Wehdeking, Volker (Hrsg.): *Mentalitätswandel in der deutschen Literatur zur Einheit (1990–2000)* Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2000, p. 111–132, čia p. 115.

301 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 30: „Jis nieko neveikė, ir šitas neveikimas jam kėlė gilų kaltės jausmą. Jis priėmė pinigus, stipendijas ir literatūrinės premijas, o tada sustingo ir daugiau neberašė.“ / „Er hatte nichts getan, und das Nichtstun rief tiefes Schamgefühl in ihm hervor. Er hatte das Geld genommen, Stipendien und Literaturpreise, und dann war er erstarrt und hatte nicht mehr weiter geschrieben.“

kliūtimi [...].³⁰² Nėra tinkamų žodžių išreikšti tai, kas su juo vyksta, ir *kūnas* atsisako kalbėti: „Jam pradėjus aiškinti savo būseną, gerklėje užsimezgė neatirišamas mazgas, vyko smaugiantis deginantis perversmas, lyg jis būtų virtęs ugnimi spjaudančiu driežu [...].³⁰³ C. tampa nebepajėgiu kalba perteikti naujoje situacijoje subjektyviai patiriamus išgyvenimus³⁰⁴, o rašytojui, kuriam kalbėti reiškia būti³⁰⁵ tai prilygsta, C. žodžiais tariant, „nebeegzistuoti“.³⁰⁶

Ištiktas krizės C. juda „sielos teritorijose“, ten, kur daugiau nebėra atsakymų ir saugumo³⁰⁷ – ties savo patirties riba. Neviltis ir savigrauža verčia ieškoti užsimiršimo alkoholyje, – nenumalšinamas tėvynės, kalbos ir vientisumo ilgesio troškulys – dėl ko jį palieka Vakarų Vokietijoje (Niurnberge) sutikta mylimoji Heda, ir krizė dar labiau pagilėja: prasideda Niurnbergo procesas pačiam sau. Patirtyje atsiveria praraja – rašytojas, nebegalintis rašyti, pats sau tampa svetimas. Jis desperatiškai klausia, kas jį ištiko, tačiau atsakymo nėra – tik atsakas – mintyse „krūva buikai besikartojančių sakinių.“³⁰⁸ Topografiškai fiksuota protagonisto orientacijos erdvėje ir laike praradimo metafora – tarsi jis stovėtų prie tamsaus miško, kuriame nebesurandamai pasiklydo jo kaip rašytojo gebėjimai³⁰⁹ – nurodo į tarpinę būseną, buvimą ant *slenksčio*, nežinant, kas už jo yra, ir nebegalint sugrįžti.

Daugelyje romano scenų susidūrimo su *svetimybe* ir ją lydinti tarpinės būsenos patirtis pasirodo kaip „sąmonės netekimas“, „hipnozė“, „užsuktas

---

302 Ten pat, p. 155: „[...] seine Stimme spielte nicht mit, gleich nachdem er mit dem Vorlesen einsetzte, begann etwas in seinem Schlund zu protestieren, eine sonderbare Weigerung entstand in seiner Kehle, [...]. Es war, als ob sich seine Wörter, im Verein mit dem Atem, wenn sie aus seiner Brust kamen, durch einen Widerstand arbeiten mussten.“

303 Ten pat, p. 131. „Als er zu einer Erklärung über seine Verfassung ansetzte, war ihm ein unauflösbarer Knoten in der Kehle entstanden, ein würgender brennender Umsturz war in seinem Rachen losgebrochen, wie bei einer feuerspeienden Echse [...].“

304 Panašiai kalbos praradimas atsiskleidžia Christos Wolf (*Befund, Ein Tag im Jahr, Reden im Herbst* u. a.) ir Kurto Drawerto (*Haus ohne Menschen, Wo es war, Spiegelland*) kūryboje po Vokietijos susijungimo. Plg. Rota, Andrea: „*Mein Standort (ist) in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt (...), um ihn in Worte fassen zu können*“. Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawert. In: *Studia theodisca*, Elektronische Edition, 2011, p. 9–26.

305 Ingo Schulze rašo, kad Wolfgangui Hilbigui rašyti apie kalbą reiškia „[...] pasakoti, kaip bandoma likti gyvu.“/ „[...] davon zu erzählen, wie man versucht, lebendig zu bleiben“. Schulze, Ingo: Der Ort, an dem die Minotauren weiden. In: *Neue Rundschau*, 2008, H. 2, p. 72–82, čia p. 77.

306 Plg. Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 283: „Nicht-Existenz“. („Die Texte, die er auf solche Weise schrieb, vertieften noch seinen Unglauben, sie gründeten in dem Nichts, als das er sich fühlte. Sie versuchten seine Nicht-Existenz zum Ausdruck zu bringen, oder gar auf die Spitze zu treiben, indem sie sich vom Boden der realen Welt vollkommen lossagten; [...].“)

307 Drawert, Kurt: Der Gefangene kann sich nicht denken. In: *Frankfurter Allgemeine*, 20-06-2009: „[...] in den ‚Territorien der Seele‘ unterwegs, dort, wo es keine Antworten und keine Sicherheiten mehr gibt“. Turima omenyje Wolfgango Hilbiga apsakymas *Sielos teritorijos / Die Territorien der Seele* (1983).

308 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 130: „Es gab keine Erklärung, es gab nur einen Haufen von Sätzen, die sich stumpfsinnig wiederholten.“

309 Ten pat, p. 25.

automatas“; „liga“, „kažkas nutrūkęs“³¹⁰ ir pan. Šie aprašymai implikuoja trikdį, netikėtumą, nurodo, kad nebesama savo paties šeimninuku. Jau pirmoje romano scenoje C. jaučiasi užpultas kažko *svetimo* – grumiasi su tariamu užpuoliku, kuris pasirodo esąs manekenas – lėlė blogai apšviestos parduotuvės tarpduryje. Svetimas pasaulis pasirodo kaip grėsmingas, nesuprantamas ir dirbtinis. Pasipriešinimas neduoda rezultatų – nugalėti pavyksta tik vitrinose lėlę, kurią sulaužo, o aplinka nieko nepastebi, niekas neįvyksta – vakarinis „shoppingas“ tęsiasi lyg niekur nieko³¹¹. Atakos prieš supantį pasaulį bevaisės, tad vis labiau ir labiau yra nukreipiamos prieš patį save.

Vakarų Vokietijos gatvėse, kurių aprašymai susilieja į vieną srautą, ženklų tiek daug, ir C. visiškai bereikšmių, kad jaučiama „atramų infliacija“, nes kiekviena atrama ambivalentiška – „tuo pačiu ir teisinga, ir neteisinga.“³¹² Ženkilai, kuriuos jis regi aplinkoje – svetimi, jie nenurodo į tikrovę ir todėl C. praranda orientaciją erdvėje ir laike, o tai kelia nesaugumo jausmą. Pasiklydęs miestų labirintuose, dažnai nuo alkoholio apkvaitusia sąmone, kai susimaišo diena ir naktis, o tamsą perskrodžia tik šalta neono reklamų šviesa, net ir gyvendamas juose kelis mėnesius ar metus, C. yra priverstas važiuoti taksi ir visai nedidelius atstumus. Tikrovė patirčiai nebeprieinama, vieta, iš kurios ji kreipiasi į protagonistą nepasiekiamą, ir tai romane iškyla sienos metafora: „Tikrovė buvo už sienos, jis visa laiką stūmė priešais save sieną.“³¹³ Ši siena / riba suvokiama kaip dalis savęs – pojūtis sąmoneje – kurios neįmanoma nugriauti: „Jis negalėjo atsikratyti sienos, jis galėjo, jei būtų norėjęs, pakeisti savo būseną, atsikratyti tik pats savęs...“³¹⁴ Pati politinė siena (kaip ir *lūžis*) romane tiesiogiai netematizuojama, tačiau visą laiką jaučiama kaip esanti.

310 Ten pat: „mit der Bewußtlosigkeit“, „wie in einer Hypnose“ (p. 18), „wie ein aufgezogener Automat“ (p. 22), „wie eine Krankheit“ (p. 24), „etwas abgebrochen“ (p. 14).

311 Ten pat, p. 8f. „Niekas neatitiko, popietė buvo įprasta, visi elgėsi kiek įmanoma normaliai, Plačiąjame skersgatvyje viešpatavo kasdienė vartotojų grūstis, kurioje jis galėjo nepastebėtas pranykti. Kaip tik dabar, keletas valandų prieš parduotuvių uždarymą antplūdis buvo itin smarkus; nebuvo nė vieno, kuris tviskančiuose parduotuvių skyriuose ėjo lėtai, visi karštligiškai skubėjo ir visų veiduose buvo įrašytas įsitikinimas, kad jie tarnauja teisingiausiam dalykui pasaulyje: apsipirkimui.[...] O kai vėl pasirodydavo Plačiąjame skersgatvyje, jie spinduliavo savo mokumo blizgesyje, ir kiekvienas jų buvo šaunus ir pakankamai reikšmingas širdyje nešti Dievo palaiminimą.“ /

„Nichts war geschehen, der Nachmittag war normal, alles verhielt sich denkbar normal, auf der Breiten Gasse herrschte das alltägliche Gewühl der Konsumenten, in dem er ohne Aufsehen untertauchen konnte. Der Andrang war gerade jetzt, wenige Stunden vor dem Ende der Geschäftszeit, besonders stark; es gab niemanden, der in der glänzenden Ladenzeile langsam ging, alles eilte und eiferte, und alles trug in den Gesichtern die Überzeugung zur Schau, der gerechtesten Sache der Welt zu dienen: dem Shopping. [...] Und wenn sie wieder auf der Breiten Gasse waren, strahlten sie im Glanz ihrer Liquidität, und jeder von ihnen war ausgezeichnet und bedeutsam genug, das Wohlwollen Gottes im Herzen zu tragen.“

312 Ten pat, p. 17: „[...] eine Inflation von Anhaltspunkten, [...] war jeder Anhalt gleichzeitig richtig und falsch, [...]“

313 Ten pat, p. 35: „Die Wirklichkeit lag hinter einer Mauer, er trug andauernd eine Mauer vor sich her.“

314 Ten pat: „Er konnte die Mauer nicht abschaffen, er konnte, wenn er seinen Zustand verändern wollte, nur sich selbst abschaffen...“

Sienos griūčiai skiriama vos keletas sakinių – ir tai svarbu, nes atskleidžia, jog protagonistui niekas nesikeičia, jis registruoja šiuos įvykius tik kaip kažką „neesminio“³¹⁵ – siena, kaip ir VDR, kurios, kaip politinės sistemos jis nekenčia, bet kaip dalies *savasties* negali atsikratyti, lieka su juo ir jaučiama nuo pirmos iki paskutinės romano eilutės, nes, „jei jis kartą buvo VDR narve, tai jame ir liko“³¹⁶.

Tapatumo krizę, kaip jau minėta, lydi savigraužos proveržiai. Taip jo balsas, kai jį girdi per radiją, jam atrodo keistas ir svetimas, o tariami žodžiai skamba kaip netikri, „per ilgą kelionę [...] pasenę, paliegtę“³¹⁷:

„[...] nutryptas saksoniškas dialektas, tai buvo kaukianti pietryčių zonos priemiesčių košė, sutraiškytas inkštimas (kuriuo kalbėjo ir dauguma SED bonzų), kai kiekvienas žodis skambėjo atstumiančiai – neteisingai ir arogantiškai. Tai buvo kalba, priešiška elektroniniam laikmečiui...“³¹⁸

VDR tapatumo problema ypač išryškėja literatūrinių skaitymų metu Paryžiuje, erdvėje, kurioje C. visiškai praranda orientaciją. Vietoje pažinties su miestu jis pasislepia viešbutyje – tarpinėje erdvėje kai nesama nei namuose, nei iš tiesų kitoje šalyje:

„[...] savo VDR tapatumo jis niekada taip aiškiai nejautė, ir ten anoje šalyje ne, šalyje, kuri galbūt jau nustojo egzistuoti. Ir jis negalėjo kitaip, nei kad šitą tapatumą laikyti *mažavertišku*.“³¹⁹

Mažavertiškumo komplekso kankinamas C. naktimis sklendo tarp ha-liucinacijų ir beprotybės – kaip ironiškai konstatuoja jį stebintis viešbučio portje, klausosi „girių karaliaus“³²⁰ – dienomis miega. Girių karalius – blogio simbolis, viliojantis ir pavojingas – kviečia C., ir riba tarp realybės ir fantazijos išnyksta: Paryžius tampa vis labiau nerealiu miestu, nenustojantis lietus paverčia su skėčiais skubančius gatvėmis praevius, kuriuos jis stebi per langą – tarsi per *slenkstį*, nebūdamas nei viduje, nei išorėje – keistais siurrealistiniais padarais, neįprastais gyvūnais, besivaipančiais mutantais³²¹. Panašiai kaip Franzo Kafkos kūrinuose *Metamorfozė* (1915) ir *Pranešimas*

315 Ten pat, p. 313: „[...] wie man Nebensächliches wahrnimmt; [...]“

316 Ten pat, p. 31. „[...] wenn er einmal drinn in der DDR Käfer war, dann war er drinn.“

317 Plg. ten pat, p. 156: „[...] auf ihrer langen Wanderung gealtert, gebrechlich geworden.“

318 Ten pat, p. 240: „[...] ein zertretenes Sächsisch, es war der heulende Brei der südlichen ostzonalen Vororte, das verquetschte Gewinsel (das auch die meisten SED-Regierungsbonzen benutzten), in dem jedes Wort auf abstoßende Weise falsch und anmaßend klang. Es war eine Sprache, die dem elektronischen Zeitalter feindlich gesonnen war...“

319 Ten pat, p. 150: „[...] so deutlich hatte er seine DDR-Identität nie gespürt, auch dort in jenem Land nicht, das vielleicht schon zu existieren aufgehört hatte. Und er konnte nicht anders, als diese Identität für *minderwertig* zu halten.“ (Išskirta originale).

320 Turima omenyje Johanno Wolfgango Goethe's baladė *Girių karalius / Erlikönig* (1872). Ten pat, p. 149.

321 Plg. ten pat, p. 147.

akademijai (1919), čia išnyksta riba žmogus / gyvūnas ir metaforiškai šie „nei žmonės-nei gyvūnai“ yra „tarp“ figūros.³²²

Pati būtis romane pasirodo monstro pavidalu: „[...] jo knygos staiga atrodė kaip dalis bailaus kompromiso su nepažįstamu monstru, kuris buvo jo būtis, kaip paktas su bestija, persekiojančia jį net miegant. [...] Kas buvo šita bestija? – Ji buvo jo būtis: jo būtis be kilmės, jo gyvenimas be istorijos...“³²³

C. lygina save su „gyvu lavonu“, „kraupiu somnambulu“ – „nemaloni anachronizmu“, kuris „jau seniai buvo nebegyvas“³²⁴ – vėlgį figūromis, esančiomis tarpinėje būsenoje, nei gyvo, nei mirusio metaforomis.

Galima teigti, kad *Laikinumas* – romanas apie tarpinę būseną – pats „partirties slenkstis tampa [čia] dėmesio centru“³²⁵. Tai, kas yra tarp tvarkų, tai, kas jas peržengia ir negali būti artikuliuojama sąvokomis, pasirodo radikali *svetimbės* metaforomis. Taip C. jaučiasi „[...] kaip kūrėjo nelaimėje palikta romano figūra“, kaip rašytojo paliktas „[v]iduryje gatvės, [...] kažkur tarp pradžios ir pabaigos [...]“³²⁶. Ši „tarp“ būseną itin įtaigiai atsiveria stočių – kaip topografinės metaforos – aprašymuose. Stoties motyvas romane kartojasi nuolatos – protagonistas ne tik juda iš stoties į stotį, bet ir leidžia jose ar jų prieigose didžiumą dalį laiko. Ant *slenksčio*, kaip ant „plataus perono [...], maždaug viduryje tarp rytinio ir vakarinio [stoties] išėjimų“³²⁷ jis žvelgia į tuščius bėgius, kurie ir teikia, ir atima viltį kur nors išvykti, peržengti *slenkstį*, nes išvykimo tunelio anga nušviesta grasinančia saulės šviesa, kurioje *pranyksta* išvykę traukiniai – tarsi inferno vartai. Šį įspūdį sustiprina devyni saulės spinduliai, perskrodžiantys stotį – „magiškas skaičius“³²⁸, kaip nuoroda į pragaro ratus, kuriuose sukasi C. Tarpinę laikinumo būseną tik patvirtina „[d]aug orientuotis padedančių įtaisų, laikrodžiai, informacija skelbiama per garsiakalbius, [...] nuolatinis patikimumo įvaizdis“, nes į viską žvelgiama

322 Plg. Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006, p. 184–185.

323 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 265–266: „[...] seine Bücher erschienen ihm plötzlich als Teil eines feigen Kompromisses mit dem unbekanntem Monstrum, das sein Dasein war, als Übereinkunft mit jener Bestie, die ihn bis in den Schlaf verfolgte [...]. Was war diese Bestie? – Sie war sein Dasein: sein Dasein ohne Herkunft, sein Leben ohne Geschichte...“

324 Plg. ten pat, p. 252: „Er konnte nicht altern, weil das einer lebenden Leiche nicht möglich war! Tatsächlich, er schleppte das Schamgefühl eines unheimlichen nachwandelnden Leichnams mit sich herum: ein peinlicher Anachronismus, dem niemand andehen durfte, daß er längst tot war.“

325 Gutasukas, Mintautas. 2004. *Svetimbės patirtis*: B. Waldenfelso fenomenologija ties fenomenologijos riba. In: *Žmogus ir žodis* 2004, nr. 4, 10–18, čia p. 13.

326 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 256: „[...] er kam sich vor wie eine von seinem Schöpfer im Stich gelassene Romanfigur. Mitten auf der Straße [...], irgendwo zwischen Anfang und Ende, [...]“

327 Ten pat, p. 33: „[...] auf dem breiten Plateau [...], etwa in der Mitte zwischen Ost- und West-Ausgang, [...]“

328 Ten pat, p. 34: „[...] eine magische Zahl.“

pavėluotai.³²⁹ Panašiai kaip Kafkos protagonistai Jozefas K. *Procese* (1914), Gregoras *Metamorfozėje* (1915) ar K. *Pilyje* (1926), kurie visada atvyksta arba per anksti, arba per vėlai³³⁰, Hilbigo C. iškrinta iš laiko – niekada nėra čia dabar, nei erdvėje, nei laike.

Taigi, kaip jau minėta, C. juda iš miesto į miestą, bet nei išvyksta, nei atvyksta – visą laiką lieka ant slenksčio, stotyje, iš kurios, dažnai per bistro langą, jis žvelgia į pasaulį. Stoties šurmulytarsi prieglobstis, kuriame jis neišsiskiria dėl savo nerimo, nes nereikia būti niekuo kitu, nei tuo, kas jis yra – keleivis tarp keleivių.

Laikinumo jausmas atsiveria ir per aprašomus aplinkos daiktus – pirmus metus Vakarų Vokietijoje C. gyvena neįrengtame bute, neišpakuodamas daiktų:

„Jis nedėjo jokių pastangų šį [butą – V. K.] įsirengti. Pirmaisiais mėnesiais, išskyrus čiužinį ant grindų, kambariai buvo visiškai tušti. Užtruko visą amžinybę, kol jis įsigijo stalų, kėdžių ir knygų lentynų; [...] Nors lentynos ir buvo pastatytos, bet tuščios; [...] Plastikinis krepšelis stalo įrankiams visą laiką stovėjo ant virtuvės stalo, nors indų plovyklėje jam buvo skirtas tuščias skyrelis [...] Atrodė, tarsi jis nepaliaujamai ženklintų jo [rašytojo – V. K.] būties laikinumo charakterį.“³³¹

Rytų Vokietijoje negaudavęs tuo metu ten draudžiamų knygų, atvykęs į VFR, C. godžiai perka įvairią literatūrą, tačiau jos neskaito – kaip priekaištas neįrengtame kambaryje stovi keletas kartoninių dėžių, pilnų knygų apie XX a. istoriją – gulagą ir holokaustą³³², o jis pats jaučiasi kaip „prižiūrėtojas koncentracijos stovykloje“³³³. Šios dėžės, keliaujančios kartu su protagonistu – atmintis, neleidžianti išsivaduoti iš laikinumo jausmo Vakarų Vokietijos miestuose, primenantį buvusius įvykius, kaip ir naktinis mėsininko šunų kau-

329 Ten pat, p. 121: „Die Vielzahl der Orientierungshilfen, Uhren, Informationen aus den Lautsprechanlagen, [...] der dauernde Anschein von Zuverlässigkeit [...]“

330 Plg.: „Und [Gregor] sah zur Weckuhr hinüber, die auf dem Kasten tickte. „Himlischer Vater!“ dachte er ...“ (Kafka, Franz: *Die Verwandlung*. In: *Schriften -Tagebücher. Kritische Ausgabe*. Frankfurt a. M. 1982, p. 118) „Daß es jetzt zu spät war, im Schloß mich zu melden, wußte ich schon.“ (Kafka, Franz: *Das Schloß*. In: *Schriften -Tagebücher. Kritische Ausgabe*. Frankfurt a. M. 1982, p. 7) „Unten entschloß sich K., die Uhr in der Hand, ein Automobil zu nehmen, um die schon halbstündige Verspätung nicht unnötig zu vergrößern.“ (Kafka, Franz: *Der Proceß*. In: *Schriften -Tagebücher. Kritische Ausgabe*. Frankfurt a. M. 1983, p. 28). Plg. Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006, p. 141–144.

331 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 20: „Er hatte nie die geringsten Anstalten gemacht, sich diese [Wohnung – V. K.] bewohnbar einzurichten. Die ersten Monate waren die Zimmer, bis auf eine Matraze auf dem Fußboden, völlig leer gewesen. Es hatte ewig gedauert, bis er Tische, Stühle und Bücherregale angeschafft hatte; [...] Die Regale waren zwar aufgestellt worden, aber nicht eingeräumt; [...] Ein Plastikkorbchen für das Essbesteck blieb ewig auf dem Küchentisch, obwohl es dafür in der Geschirrspüle ein leeres Schubfach gab, [...]. Es war, als ob er unablässig Zeichen setzen musste für den provisorischen Charakter seines Daseins.“

332 Ten pat, p. 153.

333 Ten pat, p. 153: „[...] wie der Wachmann eines Kassetts.“

kimas³³⁴ (aliuzija į koncentracijos stovyklų prižiūrėtojų šunis). Knygų dėžės „naktį stovėjo kaip tamsiai rusenančios krosnys, nuo jų sklido silpnas, siera dvelkiantis švytėjimas.“³³⁵ Krosnys, traukiniai, važiuojantys Aušvico, Vorkutos, Madjaneko, Magadano kryptimi³³⁶ – XX a. siaubo paveikslų arsenalas, keliančios šiurpą radikalios *svetimybės* metaforos, verčiančios C. likti tarpinėje būsenoje, vėl ir vėl kelti klausimus, kas jis yra, vis iš naujo ieškoti atsakymų.

Bandymai rašyti tik dar labiau atveria C. ištikusią krizę, nes tekstai buvo visiškai nutolę nuo realaus pasaulio, aprašomas veiksmas vyko išgalvotoje aplinkoje, kurioje „nebuvo nei šviesos nei tamsos, kur šešelio pavidalas, vienišas ir be tikslo, klajėjo tarp kitų šešelių, per šešėlinės būties fantastinį kraštovaizdį, ir šis pavidalas neveikė nieko kito – tik barstė save.“³³⁷ Šviesa, šešėlis, tamsa – tarp dienos ir nakties yra prieblandos laikas – radikalios svetimybės pasirodymo laukas, kai yra „jau nebe“ ir „dar ne“. Ši chronologinė ir tuo pačiu topologinė metafora (nes kalbama ir apie erdvę kaip „šešėlinės būties kraštovaizdį“) nurodo į *slenkstį* laikę, tam tikrą laukimo būseną³³⁸.

Rašyti C. galėjo tik VDR, kurioje buvo sukaupęs, jo žodžiais tariant „baisiai tuščią tylėjimo salę“³³⁹, šalyje, kuri jo nepriėmė, kurioje, jau gy-

334 Ten pat, p. 187.

335 Ten pat, p. 153: „[...] [die Bücherkisten – V. K.] standen in der Nacht wie dunkel glühende Öfen, ein schwaches Leuchten ging von ihnen aus, einen schwefeligen Dunst verbreitend.“

336 Ten pat, p. 255.

337 Ten pat, p. 283: „[...] in der weder Licht noch Dunkel herrschten, wo eine Schattengestalt, vereinzelt und ziellos, an anderen Schatten vorüberhastete, durch die phantastischen Gefilde eines Schattendaseins, und diese Gestalt war mit nichts als ihrer Auflösung befaßt.“

338 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Ordnung im Zwielficht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1987, p. 29; plg.: Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER 2006, p. 121f.

339 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag 2008, p. 271: „[...] ungeheure leere Halle des Schweigens [...]“. Ši citata panaudota prestižinės Georgo Büchnerio premijos, kurią Wolfgangas Hilbigas gavo 2002 metais (iš viso autorius apdovanotas aštuoniolika reikšmingų premijų), diplomo tekste:

„Die Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung
verleiht den Georg-Büchner-Preis 2002
Wolfgang Hilbig

der in der ungeheuren leeren Halle des Schweigens seine Stimme wagte, um der Wortlosigkeit zu entkommen; der in seiner Dichtung sich behauptete und einer Macht trotzte, indem er ihre Abgründe ausleuchtete; der auf schrecklich-wundervolle Weise der ganzen Verzweiflung Wort gab, die den befällt, der sich nicht darüber täuschen kann, daß ihm der Grund abhanden gekommen ist; der überbeansprucht, aber unverdrossen unsere Sprache immer neu zu faszinierendem Leben weckt.

Darmstadt, am 26. Oktober 2002

Das Präsidium

Klaus Reichert, Präsident

Peter Hamm, Vizepräsident

Uwe Pörksen, Vizepräsident

Ilma Rakusa, Vizepräsidentin“

Prieiga internete: <https://www.deutscheakademie.de/de/auszeichnungen/georg-buechner-preis/wolfgang-hilbig/urkundentext> [žiūrėta 2017-04-04].

vendamas VFR buvo nebepageidaujamas, bet kurioje jis užaugo ir tapo rašytoju:

„[...] jis buvo vaiduoklis Rytų Vokietijos miestuose, atsitiktinumas, laikina figūra; galbūt niekas nepastebėjo, kad jo ten nebebuvo. Jis turėtų apie tai rašyti ... jei jis galėtų, jei jis vieną dieną vėl galėtų rašyti!“³⁴⁰

Svetimybė kreipdamasi iš išorės neišvengiamai reikalauja atsakymų ir C. bando juos rasti praeityje, priartėti prie to buvusio *aš*, pokalbis su savimi pačiu ir vienas svarbiausių sau keliamų klausimų yra, kas jį ištiko, kad nebegali kurti: „Kaip *aš* anksčiau rašiau ... ką *aš* anksčiau rašiau?“³⁴¹. Viena vertus – tai asimetriškas pokalbis, nes buvęs *aš* negali atsakyti į klausimus, kita vertus protagonistas C., būdamas rašytoju, gali kalbėtis su savo kūriniais ir taip bandyti suprasti, kas jis buvo. Su ilgesiu jis prisimena laiką, kai dirbdamas kūrikui rašydavo naktimis. Prieš akis iškyla paveikslas katilinėje – ilgas, žalsva, tamsiais raštais išmarginta klijuote staltiese dengtas stalas, prie kurio jis sėdėdavo. Tuo metu rašymas liedavosi lengvai, jis buvo tarsi besvoris.³⁴² Tačiau bandymas grįžti atgal taip pat nieko neduoda – jis nesugeba peržengti savo buvusio buto slenksčio, lieka stovėti ant laiptų – nei viršuje, nei apačioje, nei viduje, nei lauke. Pasiklausęs prie rakto skylutės jis išgirsta tik spengiančią tylą, ir ši tylą „kaip karste“,³⁴³ turi savyje nebekalbančio kūno ir mirusios praeities, kuriai jis jaučiasi priklausęs, bet į kurią nebesugrįši, konotaciją. C. tampa amžinu klajūnu, „atsilikusios, atgyvenusios epochos figūra“³⁴⁴, besiblaškančiu tarp Rytų ir Vakarų, tarp dabarties ir praeities. Paskutiniame romano epizode Leipcigo stotis, C. prisiminimuose kvepianti tiek daug dalykų, kurių jis ilgėjosi, ir kurioje pro purviną stoties kupolą prasiskverbiantys saulės spinduliai jam kažkada teikė saugumo, proveržio, laisvės ir kelionės į šviesą viltį, dabar, nors ir pasitinka šviesa, bet ši šviesa apgaulinga – dirbtinis švytintis reklaminius skydas, tarsi suvienytos Vokietijos simbolis.

Tačiau vienas pirmųjų romano epizodų, vykstančių pasakojimo dabartyje, t. y. 1989 m. – Miunchene C. patenka į psichiatrinę kliniką gydytis nuo priklausomybės alkoholiui; kelias į ją atrodo be galo ilgas, primena kelionę į VDR, o pati tvora aptverta teritorija jam atrodo tarsi pragaro prieangis, bet kartu tai ir valančios ugnies simbolis, vieta, kurioje C. „[...] staiga pajaučia ramybę“³⁴⁵ – suteikia išsilaisvinimo viltį ir lydi viso romano skaitymo metu.

340 Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008, p. 36: „[...] er war ein Gespenst in den ostdeutschen Städten, ein Zufall, eine vorläufige Figur; vielleicht hatte niemand bemerkt, dass er gar nicht mehr dort war. Er würde darüber schreiben müssen ... wenn er konnte, wenn er eines Tages wieder schreiben konnte!“

341 Plg. ten pat, p. 264: „Wie habe ich früher geschrieben ... was habe ich früher geschrieben?“

342 Plg. ten pat.

343 Plg. ten pat, p. 215: „[...] wie in einem Sarg“.

344 Ten pat, p. 297: „Er war eine Gestalt aus einer rückständiger überholten Epoche, [...]“

345 Ten pat, p. 46: „Er spürte plötzlich Frieden [...]“

Romanas *Laiknumas* pasakoja apie orientacijos praradimą, *savasties* kaip kalbos ir tėvynės netektį, susidūrimą su *svetimybe* ir savęs paties kaip *svetimo* jausmą. Tai *lūžio* romanas, per asmeninę protagonisto patirtį atveriantis visos šalies istoriją – tai, kas ištinka C. palietė visą buvusią Rytų Vokietiją, kuri tapo tik laikinai egzistavusia šalimi.

„I saw the best minds of my generation destroyed by
Madness, starving hysterical naked, [...]“
Allen Ginsberg, *Staugsmas / Howl (1956)*³⁴⁶

4.3. Andrea Hanna Hünninger: *Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*

2011 metais pasirodė jaunos, 1984 metais Weimare gimusios žurnalistės ir rašytojos Andrea'os Hannos Hünninger debiutinis romanas *Rojus. Mano jaunystė po sienos*. Šis autobiografinis romanas, ironiškai pavadintas „dalykine knyga“ visiškai nedalykiniu tonu, turtinga literatūrine kalba pasakoja apie vaikystę Rytų Vokietijoje 90-aisiais metais: tai kartos, kuri pažįsta VDR tik iš tėvų prisiminimų portretas, pasakojimas apie šalį prieš ir po *lūžio*.

Rojus. Mano jaunystė po sienos – ironijos ir saviironijos kupinas, realiais faktais besiremiantis ir didele įvairove pasižymintis intencionalus tekstas apie tikrą patirtį – praeitis ir dabartis, vidiniai monologai ir išoriniai dialogai, mažos mergaitės, ir patyrusios, gyvenimą pažįstančios žurnalistės balsas, nuolat keičia vieni kitus. Romane daug poetiškų formuluočių, kartais komiškų, kartais melancholiškų sakinių, taiklių pastebėjimų ir gilių įžvalgų,³⁴⁷ dėmesio detalėms. Šio teksto negalima laikyti vien tik fotografiniu tikrovės atspindžiu, dalykiniu pasakojimu – per kalbą jame atsiveria nauji prasminiai horizontai, pranokstantys faktus, apie kuriuos jis pasakoja. Gitanos Vanagaitės žodžiais tariant, „[k]ūrinių prasmės, kurios iš pažiūros yra susijusios su konkrečiu laiku, dažniausiai nuo jo atsiplėšia, nutolsta, tampa niekuomet ne-nutrūkstančios žmogaus savivokos istorijos dalimi.“³⁴⁸

Romanas suskirstytas į devynis skyrius – *Gyvenvietė / Siedlung, Motinos / Mütter, Laisvė / Freiheit, Narkotikai / Drogen, Funkcionieriai / Funktionäre, Vakary vokiečiai / Westdeutsche, Tikėjimas / Glaube, Pichoterapeutai / Psychoterapeuten, Užsienis / Ausland* – nurodančius pagrindines romano temas ir baigiamas garsios, ne vienai kartai įtaką padariusios Alleno Ginsbergo poemos *Staugsmas (1956)* ištrauka, kurią galima interpretuoti kaip romano retrospektyvą. Kita vertus, tai eilės, išlydinčios protagonistės kartą į gyvenimą, nes, kaip rašoma romane, kiekvienas, išeinantis į pasaulį, mintyse turi neštis eilėrašį³⁴⁹ – susitaikymas su gyvenimu, greita kelionė, prisiraki-

346 Cituota iš: Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung, 2011, p. 217.

347 Plg. Becker, Tobias: Autobiografie „Das Paradies“: Das Leben der anderen. In: *Der Spiegel*, 31.10.2011. Prieiga internete: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/autobiografie-das-paradies-das-leben-der-anderen-a-794704.html> [žiūrėta 2016-05-15].

348 Vanagaitė, Gitana: *Prasmių raiška Vandos Juknaitės kūryboje*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015 p. 63.

349 Plg. Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung, 2011, p. 163: „Wenn Sie raus in die Welt gehen, haben Sie immer ein Gedicht im Kopf!“

nus prie požeminio traukinio, be baimės lekiant per sumišusias su haliucinacijomis vaikystės svajones, per pasibjaurėjimą, kaltę, beviltiškumą į viršų – į šviesą ir į saulę.³⁵⁰

Protagonistės, autorės bendravardės Andrea'os sąmonėje išlikę vaikystės prisiminimai yra tamptariai susiję su Veimaro ir jo apylinkių topografija – pamažu perdažomais pilkais daugiabučių rajonais, senamiesčiu, alsuojančiu Goethe's ir Šilerio dvasia, pilimi ir Pilies parku, Goethe's sodo vila, aplinkiniais kaimais. Įdomu, kad romano pavadinimas „Rojus“ nėra vien ironiška metafora, bet ir konkreti vieta prie Veimaro – Lietuvoje egzistavusių kolektyvinių sodų analogas „Kleingartensiedlung“ (mažų sodų gyvenvietė), visų vadinamas Rojumi. Tai vieta, kurioje buvo skinami uždrausti vaisiai – jaunimas (ir ne tik) rasdavo slėptuvę susitikimams, buvo rūkomos pirmosios cigaretės, bandomi pirmieji narkotikai³⁵¹. Rojus – tai tarpinės būsenos metafora – vieta, kurioje galima ne tik pasislėpti nuo mokytojų ir tėvų, bet ir pamiršti savo kilmę – „Rojuje daugiabučiai tik vos vos matėsi pro medžių viršūnes“³⁵².

Rojus – šeimos romanas, tarsi mikrostudija atveriantis daugelio rytų vokiečių patirtį po *lūžio*.³⁵³ Jis prasideda paauglio savižudybės scena – persirengusio indėnu jaunuolio, besirengiančio prisirakinti prie traukinio bėgių paveikslas kontrastuoja su jį keičiančiu šurmuliuojančio Užgavėnių karnavalo prekybos centre daugiabučių kvartale aprašymu. Dauguma vaikų ir paauglių čia taip pat dėvi indėnų kostiumus – aliuzija į VDR populiarus rašytojo Karlo Majaus nuotykių romanus ir jų ekranizaciją. Tai 3-ioji Rytų Vokietijos karta³⁵⁴ – *lūžio* vaikai, pasiklydę tarp gundančių saldumynų prekystalių ir nuovargio, nevilties, pasimetimo tėvų akyse³⁵⁵.

350 Plg. Matussek, Mathias: Nachruf. Allen Ginsberg. In: *Der Spiegel*, 14.04.1997. Prieiga internete: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-8694859.html> [žiūrėta 2016-05-02].

351 Plg. Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung, 2011, p. 18.

352 Ten pat, p. 18: „Im Paradies hat man die Platten nur vage durch die Baumwipfel gesehen.“

353 Plg. Bahr, Katrin / Lorek, Melanie: „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 generationskonzeptes. In: Adriana Lettrari/Christian Nestler/Nadja Troi-Boeck: *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2015, p. 255–278, čia p. 266.

354 Čia remiamasi Katrin Bahr ir Melanie Lorek sąvoka: 3-ioji Rytų vokiečių karta – gimusieji tarp 1975 ir 1985 metų VDR teritorijoje – dėl tam tikrų istorinių ir biografinių sąlygų suformavusi savitą sąmonę, besiskiriančią nuo prieš tai buvusios ir vėlesnės kartos. 3-iosios kartos patirtis tematizuojama daugelyje jaunųjų rašytojų romanų, pvz., Janos Simon *Nes mes esame kitokie. Felixo S. istorija / Denn wir sind Anders. Die Geschichte des Felix S.* (2002); Michelio Tetzlaffo *Rytų blokelis: vaikystė zonoje / Ostblöckchen: Eine Kindheit in der Zone* (2004); Peggy Mädler *Legenda apie žmogaus laimę / Legende vom Glück des Menschen* (2011); Janos Hensel *Zonos vaikai / Zonenkinder* (2002) ir kt. Plg. Bahr, Katrin / Lorek, Melanie. „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 generationskonzeptes. In: Adriana Lettrari / Christian Nestler / Nadja Troi-Boeck: *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2015, p. 255–278.

355 Plg. Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung, 2011, p. 27.

Adriana Lettrari rašo, kad 3-ioji Rytų vokiečių karta, užaugusi dviejose politinėse sistemose kartu su tėvais išgyveno audringus pasikeitimus. „Jie buvo priversti vieną gyvenimo formą pakeisti kita. Naujos federacinės šalies, kurioje jie atsidadė per naktį, paveikslas buvo ambivalentiškas ir neaiškus. Būdami jauno amžiaus jie privalėjo įveikti naujos gyvenimo erdvės vertybes, reikalavimus ir taisykles. Tačiau, skirtingai nei jų bendraamžiai Vakaruose, jie negavo taip savaimė suprantamų tėvų patarimų – nes antroji karta buvo mažiausiai tiek pat praradusi orientaciją kaip ir jų vaikai. 1989 m. lūžis visoms Rytų Vokietijos kartoms reiškė jų gyvenamojo pasaulio praradimą.“³⁵⁶ Trečiosios kartos tėvai, gimę šalyje, kuri turėjo būti atsaku į Trečiąjį Reichą, „į visą blogį, kilusį iš vokiškos žemės“,³⁵⁷ dažnai pažinojo tik socialistinę sistemą ir ja tikėjo. Ir, kaip rašoma Hünninger romane, nebuvo taip paprasta atsakyti „savo kalbos, savo idealų, savo tikėjimo šia šalimi“.³⁵⁸ Jiems trukdė ir nežinojimo siena – informacija apie *Stasi* kalėjimus, VDR piliečių persekiojimus, daugelio bandžiusių pabėgti į Vakarus žūtis buvo laikoma paslapyje ir tai išviešinus po sienos griūties stipriai sukrėtė daugelį nepasiruošusių žmonių, kuriems teko iš naujo permąstyti savo praeitį. Viename romano epizode aprašoma tėvų reakcija į informaciją apie buvusią Rytų Vokietiją:

„Šokas, kurį ji [motina – V. K.] patirdavo perskaičiusi straipsnį apie VDR, buvo labai gilus. Ji tada visuomet pasitraukdavo į vienumą. Ji mieliau norėjo tai pati viena apmąstyti. Mano tėvas atsisakė šiais straipsniais tikėti.“³⁵⁹

Prisimindama savo, tėvų, giminių ir kaimynų patirtį, protagonistė pastebi, kad džiūgaujanti revoliucijos jų kvartale nebuvo, o „[e]uforijos paveikslai yra kitų paveikslai“,³⁶⁰ ir toliau pratęsia:

„Bet šokas, apie kurį daugiabučių dėžučių rajone tada visi kalbėjo, tai buvo *lūžis* [išskirta V. K.]. Nors dabar daugeliui žmonių ėjosi geriau, daugelis netgi praturtėjo, jie teigė, kad lūžis juos visus „nuskurdino“. Sakydami „nuskurdino“ jie visų pirma turėjo mintyse netikrumą. Su tuo reikia išmokti elg-

356 Lettrari, Adriana: Dritte Generation Ost. Das Wissen der Wendekinder. In: *Der Tagesspiegel*, 30.11.2013. Prieiga internete: <http://www.tagesspiegel.de/berlin/dritte-generation-ost-das-wissen-der-wendekinder/9149954.html> [žiūrėta 2016-05-07].

„Sie haben sich von einer Lebensform in die nächste bewegt, bewegen müssen. Ihr Bild vom neuen Land Bundesrepublik, in dem sie von heute auf morgen lebten, war ein ambivalentes und unklar vermitteltes. Sie mussten in jungen Jahren die Werte, Anforderungen und Regeln des neuen Lebensraumes bewältigen. Dabei standen ihnen nicht die für ihre Altersgenossen im Westen selbstverständlichen Ratschläge der Eltern zur Verfügung – denn die zweite Generation war mindestens ebenso orientierungslos wie ihre Kinder. Der Einschnitt 1989 bedeutete für alle Generationen in Ostdeutschland den Verlust ihrer Lebenswelt.“

357 Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung 2011, p. 168: „[...] auf alles Schlechte, das von deutschem Boden ausgegangen war“.

358 Ten pat, p. 168: „[...] sein Vokabular, seine Ideale, sein Vertrauen in dieses Land.“

359 Ten pat, p. 170: „Der Schock jedenfalls, den sie immer wieder nach der Lektüre eines Artikels über die DDR erlitt, der saß tief. Sie hat sich dann immer zurückgezogen. Sie wollte das lieber allein mit sich selbst ausmachen. Mein Vater hat es abgelehnt, diesen Artikeln zu glauben.“

360 Ten pat, p. 56: „Die Bilder der Euphorie sind Bilder der anderen.“

tis. Nes laisvė, nauja laisvė be sienų, tai nėra tiesiog laisvė, bet visų pirma nauja būsena. Būsena, prie kurios reikia priprasti. Bet prie šios naujos būsenos priprasti visai nebuvo lengva ir ne taip greitai įmanoma. Taip pažvelgus, mes visada stovime šalia savo tėvų. Mes vienoje planetoje, jie kitoje, jų žvaigždėje. Jų skausmas visada buvo čia. [...] Tėvai kamuojami ateities baimių, taupantys tėvai, liūdni tėvai, svetimi tėvai.³⁶¹

Vokietijos suvienijimas romane pasirodo kaip *ištiktis* tokiomis radikalios *svetimybės* metaforomis kaip „grobikiškas žygis“, „plynas miško kirtimas“, „griovimas“, „gaisro pavojus“, nes atrodo, kad pasikeitė viskas – „ne tik valiuta, darbai, mokesčiai“, bet ir „ateitis ir praeitis tapo visiškai kitokiomis. [...] Liko tik netikrumas ir kaltė.“³⁶²

Rojus – tai pasakojimas apie vaikystę ir jaunystę, kai pažįstama daugiau psichiatrų nei kirpėjų, kai šilkiniai, rankomis išpaišyti šalikai, kuriuos daugelis nešioja, reiškia ilgiau praleistą laiką psichiatrinėje ligoninėje (joje buvo taikoma meno terapija), jaunystę, kai kyla klausimai ir negaunama atsakymų, kai, pasiklydus svetimame pasaulyje ieškoma prieglobsčio ir paguodos narkotinėse medžiagose, kai nepatyrus „apsinuodijimo alkoholiu esama kaip tėvai be *Stasi* bylos, taigi kaip be šukuosenos.“³⁶³

1989 metais protagonistei buvo penkeri – amžius, kai žengiami pirmieji žingsniai į gyvenimą. *Lūžis* ženklina esminį išgyvenimą – kaip ir ankstesnėje citatoje ne vienoje romano vietoje aprašomas kaip šokas³⁶⁴. Pilnai nesuvokdama to, kas vyksta, sienos griūtis vaizdus painiodama su matyto per televiziją Disneilendo Paryžiuje atidarymo scenomis, ji išgyvena savo šeimos tragediją – buvę partiniai funkcionieriai, akademikai tėvai praranda darbą agrariniame institute. Pasaulis dūžta: ji stebi, kaip tėvas sakydamas „[y]ra dalykų, kurie neturi būti kartu“,³⁶⁵ sutrypia plastikinį gaublį. „Ir kartais kildavo jausmas, kad gyveni griuvėsiuose – griuvėsiuose, kurių tikroji epocha [jai] buvo svetima“, kaip ir VDR himnas, kurio žodžių ji nežino, bet pamena, kad

---

361 Ten pat, p. 170 „Der Schock aber, von dem dann ale Welt sprach im Plattenbauviertel, das sei die Wende gewesen. Obwohl es vielen Leuten jetzt besser ging, viele auch reicher geworden waren, behaupteten sie, die Wende habe sie alle „ärmer“ gemacht. Mit ärmer meinten sie aber vor allem die Unsicherheit. Den Umgang damit muss man lernen. Denn Freiheit, die neue Freiheit ohne Mauern, das ist nicht einfach Freiheit, das ist zunächst mal ein neuer Zustand. Ein Zustand, an den man sich gewöhnen muss. Aber sich an diesen neuen Zustand zu gewöhnen, das war wohl nicht leicht und auch nicht so schnell möglich. Wir stehen so gesehen immer neben unseren Eltern. Wir auf dem einen Planeten, sie auf dem anderen, auf ihrem Stern. Ihr Schmerz ist immer schon da gewesen. [...] Eltern mit Zukunftsangst, sparende Eltern, traurige Eltern, fremde Eltern.“

362 Ten pat, p. 66: „ein Raubzug“, „ein Kahlschlag“, „eine Zerstörung“, „eine Branddrohung“; „[...] nicht nur die Währung hatte sich geändert, die Jobs, die Steuern, die Zukunft und die Vergangenheit müssten nun ganz anders betrachtet werden. [...] Es gab nur Unsicherheit und Schuld.“

363 Ten pat, p. 81: „Ohne Alkoholvergiftung war man wie die Eltern ohne Stasiakte, also praktisch ohne Frisur.“

364 Ten pat, p. 56: „9-a lapkričio buvo šokas.“/ „Der 9. November war ein Schock.“

365 Ten pat: „Es gibt Dinge, die nicht zusammengehören, [...]“

jame taip pat minimi griuvésiai.³⁶⁶ Tai stiprus, keliantis nerimą ir verčiantis ieškoti atsakymų susidūrimo su *svetimybe* išgyvenimas, įtrūkimas patirtyje, kurį patyrė dauguma trečiosios kartos atstovų, *ištiktis*, atverianti visą *patoso* reikšmių paletę – tėvų atsakas tyla, tėvo depresija, draugų, kaimynų, giminaičių ligos ir savižudybės, bet kita vertus ir pastangos rasti atsakymą į tai, kas įvyko, galimybė naujai interpretuoti praeitį ir dabartį.

Protagonistė kelia klausimus apie praeitį, nes tai dalis jos *savasties*, prie kurios ji bando priartėti per kitus, svetimus, tačiau aplinkiniai tyli ir „tas tylėjimas apie tai yra visų pirma aukšta ir stora siena“, kuri šią kartą skiria nuo jos tėvų,³⁶⁷ palikdama juos ant *slenksčio*. Tai siena, kuri pakeitė nugriautąją ir atitveria naująją kartą nuo jos šaknų. Praeitis pasirodo ne kaip „tolima, egzotiška šalis“³⁶⁸, bet radikali *svetimbės* metafora „[...] tarsi užkastas lavonas, kuris pas mus sugrįžta tik kaip zombis pokalbių šou ar televizijos žaidimų forma, ir kurio mes nesuprantame“³⁶⁹. Toliau protagonistė pratęsia: „Istorijos – tikrai gerai parengtos – televizijos dokumentikoje nesutampa su tuo, ką mes matome tėvų veiduose, bet nesugebame iššifruoti. Mes tik nujaučiame. Mes nežinome, kas yra mūsų tėvai, mes nežinome iš kokios jie šalies, mes kartais nežinome, ką jiems padovanoti gimtadieniui. [...] Kai mes pasakojame apie savo studijas, aiškiname jiems studijų sistemą. Tada jie kraipo galvą, tarsi mes gyventume labai spalvotoje, tolimoje planetoje.“³⁷⁰

Taip romanas tematizuoja *savasties* praradimo, privedančio protagonistę iki jos egzistencijos ribų (patirtis psichiatrinėje ligoninėje), ir verčiančio kves-

---

366 Ten pat, p. 57: „Und man hatte manchmal das Gefühl, in Ruinen zu leben in Ruinen, deren eigentliche Epoche mir fremd war. Die Nationalhymne der DDR kenne ich nicht, sie hat etwas mit Ruinen zu tun.“

Turima omenyje pirmoji VDR himno strofa:

„Auferstanden aus Ruinen
und der Zukunft zugewandt,
laß uns dir zum Guten dienen,
Deutschland, einig Vaterland.
Alte Not gilt es zu zwingen,
und wir zwingen sie vereint,
denn es muß uns doch gelingen,
daß die Sonne schön wie nie
über Deutschland scheint.“

(Johannes R. Becher / Hanns Eisler)

367 Ten pat, p. 72: „Und das Schweigen darüber ist dann vor allem eine hohe und dicke Mauer, die uns von unseren Eltern trennt.“

368 Ten pat, p. 68: „[...] kein fremdes, exotisches Land“.

369 Ten pat: „[...] wie eine verscharrete Leiche, die nur als Zombie in Form von Talkshows oder Quizshows zu uns zurückkehrt und die wir nicht verstehen.“

370 Ten pat, p. 68–69: „Die Geschichten in – sicher sehr gut recherchierten – Fernsehdokumentationen decken sich nicht mit dem, was wir in den Gesichtern unserer Eltern sehen, aber nicht entschlüsseln können. Wir vermuten nur. Wir wissen nicht, wer unsere Eltern sind, wir wissen nicht, aus welchem Land sie kommen, wir wissen manchmal nicht, was wir ihnen zum Geburtstag schenken sollen. [...] Wenn wir über unser Studium reden, erklären wir ihnen das Studiensystem. Dann schütteln sie den Kopf, als lebten wir auf einem sehr bunten, fernen Planeten.“

tionuoti savąjį *aš*, problemą. Andrea ironiškai prisimena pokalbį darbo biržoje, kurioje lankosi su mama, kai jai patariama džiaugtis, kad dar yra vaikas:

„Ir tai skamba, lyg būtų kažkas, ko geriau nežinoti. Tarsi reiktų džiaugtis, kad apie nieką nenutuoki, arba nemoki vairuoti automobilio. Yra begalė dalykų, kurių nežinai, pavyzdžiui, ar į dvi dalis perpjautas sliekas toliau gyvena, kaip katė nenukentėdama gali išgyventi šuolį nuo tvoros, arba kaip gaminami ledai. Žinai, kad to nežinai, bet tai nėra blogai. Juk galima ko nors pasiklausti, kaip tai vyksta. Sudėtingiau yra, kai nežinai, *ko* [išskirta V. K.] nežinai.“³⁷¹

Yra kažkas, prie ko nėra priėjimo, kas kreipiasi iš išorės ir kelia nerimą, bet niekas to neaiškina. Negaudama atsakymų iš aplinkinių, Andrea pasaulį suvokia per savo pojūčius:

„Lauke mes atpažindavome Vokietijos suvienijimą iš naujų našlaičių lysvių, [...]. Mes atpažindavome Vokietijos suvienijimą iš naujų šaligatvių. Mes atpažindavome Vokietijos suvienijimą iš laikraščių stovo, kuriame kiekvieną rytą gulėdavo laikraščio *Bild* krūva.“³⁷²

Šiuokšlyne naikinami seni daiktai jai atveria laikinumą („[t]ą akimirką *aš* supratau VDR, netgi visą visatą“³⁷³), tačiau ją stebina, kad viskas vyksta taip greitai, nes „[j]ei istorija suprantama tik per daiktus, [...], tai čia jau nieko nebegalima suprasti, nes nieko nebėra, per ką būtų galima atsimiti.“³⁷⁴ Šis laikinumo jausmas kelia nerimą ir ji, ieškodama stabilumo bei atramos, pradeda rinkti ir archyvuoti visokiausius daiktus, siekdama juos išsaugoti visam laikui. Socializmo laikotarpiu statyti daugiabučiai protagonistėi yra įrodymas, kad VDR iš viso egzistavo. Jai sunku suvokti kaimynes, besidžiaugiančias, kad parduotuvėse dabar yra skalbinių minkštiklio, nes sunku patikėti, kad dėl to galima būti laimingesniu. Susijungus Vokietijai Veimare vykstančius pokyčius, tokius kaip statybos ir renovacijos darbai, ji patiria kūnu – įklimpsta į liejamą betoną, išsitempa smala, įkrenta į griovius. Nesuprasdama žodžio „socializmas“ reikšmės ji įsivaizduoja kaip kažkokį „daiktą vardu Socializmas, jis yra mažas, kuprotas ir blogai nusiteikęs, ir turi didelius, baltus dantis.“³⁷⁵

371 Ten pat, p. 31: „Und das klingt, als gäbe es etwas, das man besser nicht wissen sollte. Als sollte man froh sein, von nichts eine Ahnung zu haben oder nicht Auto fahren zu können. Es gibt unzählige Dinge, die man nicht weiß, zum Beispiel ob ein Regenwurm weiterlebt, wenn man ihn in zwei Teile schneidet, wie eine Katze den Sprung von einer Mauer unbeschadet überleben kann oder wie Eiscreme hergestellt wird. Man weiß, dass man es nicht weiß, das ist nicht schlimm. Man kann ja jemanden fragen, wie das geht. Schwieriger ist es, wenn man nicht weiß, was man nicht weiß.“

372 Ten pat, p. 59: „Draußen erkannten wir die deutsche Einheit an den neuen Stiefmütterchenbeeten, [...]. Wir erkannten die deutsche Einheit an neuen Bürgersteigen. Wir erkannten die deutsche Einheit an einer Zeitungskiste, in der jeden Morgen ein Stapel mit Bild-Zeitung lag.“

373 Ten pat, p. 15: „In diesem Moment habe ich die DDR verstanden, eigentlich das ganze Universum.“

374 Ten pat: „Wenn Geschichte erst in den Dingen verständlich wird, [...], dann kann man hier nichts mehr verstehen, weil es nichts gibt, womit man sich erinnern kann.“

375 Ten pat, p. 10–11: „[...] eines gewissen Dings namens Sozialismus, er ist klein, bucklig und schlecht gelaunt und hat große, weiße Zähne.“

Romane daug scenų (šeimos švenčių, pokalbių parduotuvėse ir pan.), kuriose Andrea dalyvauja, bet nesupranta, apie ką kalbama. Nėra su kuo identifikuotis, nes kalba, kurią girdi, yra svetima. Protagonistė jaučiasi lyg esanti tarp dviejų pasaulių, be savos kalbos. Ji anksti suvokia kalboje slypinčius pavojus – atveria ideologinę kalbos funkciją:

„Su žodžiu, aš manau, reikia elgtis atsargiai, tai gali būti spąstai, čia tokia pati situacija kaip ir su teigimu, kad Persilis išskalbs visas dėmes iš baltų marškinių. Teigimas, kad visi pirktų būtent šituos skalbimo miltelius ir jokių kitų. Žodis yra visur.“³⁷⁶

Naujos kalbos, kaip galimybės *savasčiai* steigtis, paieškos protagonistės kartai, skirtingai nei vyresnei, buvo poreikis ne dėl Vokietijos suvienijimo, bet dalis jų brendimo. Jautrumą kalbai jiems teko išsiugdyti be tėvų pagalbos, kuriems naujos, suvienytos šalies kalba patiems buvo svetima.

„Mes‘ jausmas“ – jausmas, kurio pagrindas bendri išgyvenimai, pasak K. Bahr ir M. Lorek, yra svarbiausias Rytų vokiečių tapatumo klausimas, paženklintas „šeimos atminties“ ir požiūrio į VDR istoriją. „Mes“ Hünninger romane siejama su 70-aisiais–80-aisiais VDR teritorijoje gimusiųjų karta. Rytų Vokiečių tapatumo kaip prieštaringo ir susiskaldžiusio tema ženklina šį romaną ir pasirodo eksplicitiškai. „Mes“, *savastis* yra formuojama šeimos, kaimynų, draugų rato, kartos, tautos ir kultūros.³⁷⁷ Andrea’i VDR yra kitų prisiminimai, bet visgi jos karta siejama su Rytų Vokietija: „Į mus žiūrima kaip į kartą, kuri, viena vertus, nieko nežino, bet, kita vertus, visą laiką siejama su kažkuo, ko jau 20 metų nėra. 20 metų!“³⁷⁸

Tapatumo problema, *savasties* paieškų procesas komplikuojasi dar labiau, kai mirus močiutei – savižudybė – protagonistė sužino, kad ši buvo žydė. Andrea spontaniškai reaguoja: „Taip, tikrai, aš esu Rytų vokiečių ir žydė, ir niekas daugiau.“³⁷⁹

Šiame romane *savasties* steigimasis siejasi su iš išorės, t. y. Vakarų vokiečių žvilgsniu ir aprašomas kaip nemaloni emocinė būsena, nes, nors ir neturėdama supratimo apie šalį, kurios nebėra, ši karta visgi Vakarų vokiečių yra laikoma rytiečiais. „Būdami čia [buvusioje VDR teritorijoje – V. K.] svetimi

376 Ten pat, p. 45: „Mit dem Wort, denke ich, muss man aufpassen, es könnte eine Falle sein, das ist wie mit der Behauptung, Persil werde alle Flecken aus dem weißen Hemd waschen. Eine Behauptung, damit man dieses Waschpulver kauft und kein anderes. Das Wort ist überall.“

377 Plg. Bahr, Katrin / Lorek, Melanie: „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 Generationskonzeptes. In: Adriana Lettrari / Christian Nestler / Nadja Troi-Boeck: *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2015, p. 255–278, čia p. 270–271.

378 Hünninger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J.G. Cotta’sche Buchhandlung 2011, p. 63: „Wir werden als Generation behandelt, die einerseits nichts weiß und andererseits immer mit etwas in Verbindung gebracht wird, das es seit 20 Jahren nicht mehr gibt. 20 Jahre!“

379 Ten pat, p. 162: „Ja, genau, ich bin Ostdeutsche und Jüdin und sonst nichts.“

ir nieko nežinantys, tampame Rytų vokiečiais, kai tik paliekame Rytų Vokietiją,³⁸⁰ pastebi protagonistė. Būti Rytų vokiečiu reiškia nepilnavertiškumą, kaip su kartėliu konstatuoja Andrea: „Jei visgi paaiškėdavo, iš kur mes, pašnekovo akyse pasirodydavo gailestis. Mus laiko diktatūros vaikais [...].“³⁸¹ Todėl labai anksti atsiranda poreikis savo kilmę slėpti ir tampa gyvenimo lozungu, kaip šūkis „Mes esame viena tauta“³⁸². Iš kur tas poreikis prisitaikyti, būti tokiems kaip visi?, – klausia protagonistė: „Argi mes nesimokome teorijų, kad visuomenėje su viena konstitucija susiduria skirtingi socialiniai sluoksniai? Ar ne tokia pliuralizmo reikšmė? Ir ar nesakoma, kad tai praturtina visuomenę? Bet Rytų Vokietija, ji nėra pliuralizmas, tai visai kas kita: tai laikas. Fazė. Fazė, į kurią esi pagimdomas, ir iš kurios bandai išsilukštenti.“³⁸³

Prie Rytų vokiečių tapatumo formavimo prisideda ir tėvai. Čia nuotolis ir artumas stipriai persipina, ir kelia romano protagonistei iš vienos pusės distancijos jausmą, iš kitos – gailesčio³⁸⁴:

„Aš dažnai jaučiu likusį svetimumą pasauliui, netikrumą, nenorą improvizuoti, svetimo baimę, visišką taisyklių ir komunikacijos nesuvokimą, orientacijos praradimą aplinkoje. Kyla keistas jausmas žvelgiant į savo Rytų vokiečius tėvus. Ir tada visuomet atsiranda gailesčio jausmas. Nes mes kaip kapitalizmo vaikai jaučiamės kalti ir manome, kad iš jų buvo kažkas atimta, ir jie veikiausiai kenčia nuo traumos.“³⁸⁵

Prisitaikyti naujame pasaulyje protagonistei pavyksta tik vėlesnėje gyvenimo fazėje – kaip žurnalistė ji, gyvendama jau buvusioje Vakarų Vokietijos teritorijoje patiria profesinę sėkmę. Tai pasakytina ir apie visos jos kartos gyvenimo kelią. Kaip aprašoma migracijos tyrimuose – nes 3-ioji Rytų vokiečių

---

380 Ten pat, p. 62: „Während wir hier die Fremden und Unwissenden sind, werden wir erst zu Ostdeutschen, sobald wir Ostdeutschland verlassen.“

381 Ten pat, p. 194: „Wenn doch klar wurde, woher wir kamen, war viel Mitleid in den Augen des Gegenübers zu erkennen. Man hält uns für Diktaturkinder [...].“

382 Ten pat, p. 195: „Wir sind ein Volk.“ (Plačiau disertacijos priede skyriuose 1. ir 3.)

383 Ten pat, p. 195: „Lernen wir nicht in der Theorie, dass innerhalb einer Gesellschaft, unter einer Verfassung verschiedene soziale Prägungen aufeinandertreffen? Ist das nicht die Bedeutung von Pluralismus? Und heißt es nicht, dass dies eine Bereicherung ist für die Gesellschaft? Aber Ostdeutschland, das ist kein Pluralismus, das ist etwas ganz anderes: das ist eine Zeit. Eine Phase. Eine Phase in die du geboren wirst und aus der du dich freizuschälen versuchst.“

384 Plg. Bahr, Katrin / Lorek, Melanie: „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 Generationskonzeptes. In: Adriana Lettrari / Christian Nestler / Nadja Troi-Boeck: *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2015, p. 255–278, čia p. 271.

385 Ten pat, p. 69: „Ich spüre oft eine übriggebliebene Weltfremdheit, eine Unsicherheit, einen Unwillen am Improvisieren, Angst vor dem Fremden, die völlige Unkenntnis der Regeln der Kommunikation, die vollkommene Verzweiflung an der Umwelt. Es ist geradezu befremdlich, wenn man sich seine ostdeutschen Eltern anschaut. Und dann empfindet man doch immer Mitleid. Weil wir uns selbst als Kinder des Kapitalismus schuldig fühlen und glauben, ihnen wurde etwas genommen und das sie wahrscheinlich an einem Trauma leiden.“

karta išgyveno kultūrinę migraciją³⁸⁶ – jai tenka ypatingas vaidmuo. Socialistiniame režime užaugusių tėvų auklėjimas, elgesio normos, reikalaujančios prisitaikyti ir visada žinoti ką, kada ir kam sakyti, padeda jiems vyresniame amžiuje orientotis naujame pasaulyje. Jie įgijo tam tikrą dvikalbystę – su vyresne Rytų vokiečių karta kalbama jų sąvokomis, o su vakariečiais jų³⁸⁷, ir dėl tokios dvikalbystės ši karta atsiduria tarp dviejų pasaulių. Romane šis buvimas „tarp“ atsiveria ir per nechronologinį pasakojimą, kuriame persipina praeitis, reprezentuojama tėvų ir senelių, ir dabartis suvienytoje Vokietijoje.

---

386 Plg. Bahr, Katrin / Lorek, Melanie: „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 generationskonzeptes. In: Adriana Lettrari / Christian Nestler / Nadja Troi-Boeck: *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2015, p. 255–278.

387 Plg. ten pat, p. 270.

„Dangus ir žemė yra pasaulis. Dangus toks didelis todėl, kad jame visiems žmonėms pakabinta po apsiaustą. O žemė tokia didelė dėl visų atstumų iki pasaulio kojūpirščių. O iki ten yra taip toli, kad tenka liautis mąščius, nes atstumus pajunti skrandyje kaip tuštumos šleikštulį.“

Herta Müller, *Amo sūpuoklės* (2009)³⁸⁸

4.4. Sigitas Parulskis: *Trys sekundės dangaus*

Sigito Parulskio romanas *Trys sekundės dangaus* (2002)³⁸⁹ iš dalies pagrįstas autoriaus asmenine patirtimi – nuo 1984 m. iki 1986 m. jis tarnavo sovietinėje armijoje Kotbuse, tuometinėje VDR teritorijoje. Romano protagonistas, buvęs desantininkas Robertas, dabar jau gyvenantis Nepriklausomoje Lietuvoje, paprašomas amerikiečių sovietologo Džordžo (ar Jurgio) papasakoti „sovietinių žiaurumų kursą“³⁹⁰, patirtą tarnaujant armijoje. Šiam tikslui apginkluotas diktofonu ir pinigais, Robertas išvyksta į Lietuvos pajūrį, kur gimsta skaudus, ir tuo pačiu juokingas pasakojimas: svyruodamas tarp realybės ir sapno protagonistas reflektuoja apie savo praeitį ir dabartį, apie gyvenimo bjaurastį ir grožį.

Trys sekundės dangaus pasižymi savitu stiliumi, ironija ir saviironija, o ironija, Vytauto Rubavičiaus žodžiais, kaip „[s]ugebėjimas būti savimaniam ir savikritiškam leidžia suvokti ir iškelti savo ribas, kitaip tariant, žvelgti lyg iš šalies į savo ribotumą ir džiaugtis jį parodijuojant. Didžiausias ironijos tikslas – įveikti ego. Šiuo atveju ji yra destruktivus kūrybiškumas: naikina savivokos iliuzijas.“³⁹¹ Būtent taip į save ir pasaulį žvelgia protagonistas Robertas. Romanas parašytas sodria, kartais necenzūrine kalba, kuri yra svarbi, nes sukuria būdingą to meto sovietinės armijos atmosferą. Visa tai pasakojama su didele porcija juodojo humoro, padedančio atskleisti situacijos absurdiškumą, tragi-komiškumą. Pasakojimas klįjuojamas koliažo principu, kurį autorius lygina su vaikščiojimu pajūryje: „Vaikščiojimas pajūriu po audros visuomet šiek tiek traukia į gyvenimo simbolinį – randi daug šiukšlių, randi gintaro gabalėlių, randi moters pėdsaką, o šalia banguoja milžiniška, svetima ir kartu tokia miela galinga masė, galia, kurios niekad iki galo nesuvoksi ir kurios niekad neįveiksi, kad ir kas tai būtų – baimė, Dievas, mirtis ir panašiai“³⁹². Romano dabartį

388 Müller, Herta: *Amo sūpuoklės*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 188.

389 Pirmasis 2004-ųjų Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato romanas.

390 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 24

391 Rubavičius, Vytautas: *Neįvardijamos laisvės ženklas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 139.

392 Jonušys, Laimantas: *Pokalbiai su Sigitu Parulskiu*. Vilnius: Alma littera, 2009, p. 69.

kurortiniame miestelyje „tarp jūros ir marių“³⁹³ – laikotarpį po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje – nuolat keičia scenos iš armijos, prisiminimai apie studijas Vilniaus universitete, aliuzijos į sovietmečio represijas Lietuvoje.

„Je est un autre“³⁹⁴ (aš yra kitas), sako Artūras Rimbaud, nurodydama į sakančiojo Aš ir pasakyto Aš tapatumo neįmanomumą. „Aš – tai jis, bet jis – ne aš“³⁹⁵ pratęsia Sigito Parulskio protagonistas Robertas šią garsią prancūzų poeto frazę ir atveria *svetimybės*, svetimumo sau jausmo problematiką romane. „Aš yra kitas, nes svetimybė prasideda savuose namuose“³⁹⁶, rašo Bernhardas Waldenfelsas. Tai reiškia, kad Aš, arba kitaip *savastis*, visą laiką išsprūsta stebinčiai sąmonei. Būtent šis savęs nepasiekiamumas kaip veiksmo elementas tematizuojamas *Trijose sekundėse dangaus*, romane, kurio pavadinime jau fiksuojama svarbiausia metafora – „trys sekundės“, laikas, kuris praleidžiamas tarp dangaus ir žemės, dabarties ir praeties, tarp šiapusybės ir anapusybės.

„[...] esu drungna Viešpaties silkė sūriame abejojimo vandenyje,“³⁹⁷ ironizuoja Robertas kalbėdamas apie save, savo asmeninę patirtį, tačiau kartu jis piešia visos kartos portretą – kartos užaugusios sovietmečiu, ankstyvoje jaunystėje išgyvenusios radikalius pokyčius, Roberto žodžiais tariant, kartos be savybių³⁹⁸:

„Vienos kartos žiūrėdamos į jūrą mato Dievą, kitos girdi simfoninę muziką, Bacho fugas, dar kitos regi moterį, Afroditę, begalybę, amžinybę, nirvaną ir kitokį poetinį šlamštą. Karta, į šį pasaulį išstumta apytikriai septintajame dešimtmetyje, nors laikas ir neturi ypatingos reikšmės, nemato nė velnio. Aš priklausau šiai kartai. Kartai, kuri neturi jokių ypatingų požymių, kartai, kuri beveik be savybių.“³⁹⁹

393 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 12.

394 „Ich ist ein anderer.“ – *Brief an Paul Demeny, 15. Mai 1871, zweiter Seherbrief*. In: Arthur Rimbaud: *Seher-Briefe / Lettres du voyant*. Übersetzt und herausgegeben von Werner von Koppenfels. Mainz: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1990; Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 27–28.

395 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 194.

396 Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, p. 28: „Das Ich ist ein Anderer, weil die Fremdheit im eigenen Haus beginnt.“

397 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 190.

398 Sigito Parulskio formuluotė apie kartą, „kuri beveik be savybių“ (p. 7), neišvengiamai kelia asociacijas su garsiuoju Roberto Muzilio romanu *Žmogus be savybių* (1930–1943). Tačiau, kaip taikliai pastebi Viktorija Šeina, šie du romanai neturi daug bendro – tuo metu, kai Muzilis „be savybių“ suteikia pozityvų atspalvį, galimybę ištrūkti iš konvencijų sukaustytos Austrijos-Vengrijos visuomenės gniaužtų, Parulskio romane pozityvumo mažiau. Muzilio protagoniste Ulriche susipynusios įvairios, dažnai prieštaringos filosofijos ir ideologijos, Robertas neturi jokios filosofijos. Plg. Šeina, Viktorija: Sigitas Parulskis: Chronist einer Generation ohne Eigenschaften. In: *Mitteilungen 2003/2004. Deutsch-Litauische Literarische Gesellschaft e.v. 125 Jahre DILG*. Söhrewald: Hans Ulrich Werner, Perkunas-Verlag, 2005, p. 46–54, čia p. 50.

399 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 7.

Sigito Parulskio romane aprašyta karta neturi nei iliuzijų, nei vertybių, nei patriotiškumo, nei filosofijos ar ideologijos. „Ji tiesiog nesubrendusi, baidelių ir prisitaikėlių tėvų išauginta karta. Patyrusi staigią socialinę politinę permainą, brandos amžiuje išgyvenusi neįtikėtiną lūžį, ji vis tiek liko tokia pati – nepatikli, abejinga, tingi ir be jokio entuziazmo, ne su budistine šypse- na, o su idioto tuštuma akyse žvelgianti į jūrą ir nematanti joje nieko, išskyrus putas.“⁴⁰⁰ Filosofiją šiai kartai atstoja alkoholis (prisiminkime Wolfgango Hilbigo protagonistą C.), nors jie netgi „neiškoko gerti“ ir „paprasciausiai nemoka džiaugtis“⁴⁰¹.

Trys sekundės dangaus – tai romanas apie *tarpo* kartą, *tarpinę* būseną, atskleidžiantis žmogaus tapatumo paieškų dramą, Jūratės Sprindytės žodžiais, „kartos ‚be savybių‘ manifestas“⁴⁰². *Tarpas* pasirodantis jau knygos pavadinime ir epigrafe, nuolatos įvairiais pavidalais atsiveria ir romano turinyje. Skyriuje *Svetimybės patirtis. Pagrindiniai Bernhardo Waldenfelso svetimybės topografijos principai* buvo aptarta specifinė patirties struktūra – *pathos* (*iš-tikties*), *response* ir *slenksčio* sąvokos. Yra ribos, kurias turima arba įgyjama, jas galima perstumti, išplėsti arba susiaurinti, tačiau jų nepavyksta peržengti. Tačiau yra ir tokios ribos, kurios gali būti įveikiamos, kai „įžengiant į kitą tvarką keičiamasi ir tuo pačiu peršokama per savo šešėlių“⁴⁰³, tarsi peržengiant patį save. Čia turima mintyse *slenksčiai*, ribinės zonos, kuriose sustojama, kurios gąsdina arba kurias galima peržengti.⁴⁰⁴ *Slenkstį* Bernardas Waldenfelsas metaforiškai apibūdina kaip autentišką radikalią *svetimybės* patirties vietą, kaip „niekieno“, „tarp“ vietą.⁴⁰⁵ Tokioje tarpinėje zonoje, ant permanentinio *slenksčio* talpinamas Sigitas Parulskio romano *Trys sekundės dangaus* veiksmas – tarp dangaus ir žemės, tarp vyro ir žmogaus, tarp vyro ir moters:

„[...] visos durys dingo, liko tik tarpas tarp vizijos ir tikrovės, tarp žmogaus ir vyro, tarp dangaus ir sielos kupolo, kuris velkasi žeme, nušluodamas smėliu klampojančio angelo su arklio kanopom pėdsakus.“⁴⁰⁶

Tarp dangaus ir žemės – tarp sakralaus ir žemiško – atsiveria paradoksali vieta, kuri ir skiria šiuos poliūs, ir tuo pačiu juos sieja. Buvimas tarp dangaus ir žemės Parulskio romane prilyginamas buvimui niekieno vietoje:

---

400 Ten pat, p. 9.

401 Ten pat, p. 8.

402 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 97.

403 Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 31: „[...] indem man sich durch den Eintritt in eine andere Ordnung selbst ändert und gleichsam über seinen Schatten springt.“

404 Ten pat.

405 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Sinnesschwellen*, p. 9; *Vielstimmigkeit der Rede*, p. 204; *Topographie des Fremden*, p. 205.

406 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 188.

„Ir kai sulaukęs signalo atsispiri nuo lėktuvo gale esančios rampos, kai žengi į sąlyginę tuštumą, po akimirkos triukšmas dingsta, ir staiga pasijunti esąs niekur. Akimirksnį nejauti nei žemės traukos, nei tėvynės ilgesio, nei motinos meilės jėgos. [...] Egzistencinio vakuumo tyla.“⁴⁰⁷

Kaip rašo Vita Tamoliūnaitė, „[n]ors tai trunka tik akimirką, tuo momentu pasiekiamas nulinis susitapatinimo su kuo nors laipsnis: viskas, kas galėtų nurodyti tapatumo kontūrus, dingsta.“⁴⁰⁸ Šis tarpinės būsenos aprašymas yra artimas jau ne kartą minėtai Bernhardo Waldenfelso *slenksčio* sąvokai – Robertas nėra nei ten, nei čia, jis sklendžia tarpe, tikrąja to žodžio prasme kabo ore. Ir šis jausmas nepalieka viso romano skaitymo metu – kaip įtrūkimas patirtyje tarp *pathos* ir *response* – , o pats romanas gali būti suprastas kaip atsakymas į *ištiktį*. Tokia patirtis yra įmanoma tik ribinėse situacijose, susiduriant su radikaliomis *svetimybės* iššūkiomis, kuri *Trijose sekundėse dangaus* pasirodo įvairiais pavidalais gausiose metaforose.

Sklendžiančios, tarpinės būsenos vaizdavimas gali būti skaitomas ir kaip iškritimo iš laiko fenomenas – Robertas tarsi sustingsta kritime, kaip pats sako: „[...] nes iššokau iš esamojo laiko ir dabar kadaruuju kažkokioje tarpinėje erdvėje, [...]“⁴⁰⁹ Jis nei išvyksta, nei atvyksta, vis eina, arba krenta, prasi-lenkdamas su laiku: „Einu, nors visi žygiai jau seniai pasibaigė, ir šis ėjimas tėra tik mano sąmonėje, galvoje, kurioje spengia su manimi prasilenkiantis laikas, pilnas daiktais virstančių prisiminimų, [...]“⁴¹⁰

Kitoje romano vietoje apie laiką sakoma: „Didžiausia mano gyvenimo klaida – laikas. Grįžęs paklausiau, kiek dabar laiko. [...] Tiesa, jis man pasakė, kiek laiko, bet aiškiai supratau, arba tiesiog fiziškai pajutau, kad jo laikrodis ir mano laikrodis rodo skirtingus laikus. Tiksliau – mano sąmonė skaičiuoja kitą laiką. Atsirado tarpas. Kalendoriuje tas tarpas būtų žymimas dvejais metais, bet tarpas, kuris atsirado, ne kalendorinis“⁴¹¹ – kaip iškritimas iš vienos tvarkos, nepatenkant į kitą.

Prie ribinių fenomenų, tokių, kurie perskrodžia erdvės ir laiko tvarką, Bernhardas Waldenfelso priskiria ir sapną. Jo žodžiais tariant, niekas sapnuose (net jei jie kartojasi) nesijaučia kaip namuose.⁴¹² Atsibudimą nuo užmigimo skiria trumpa tarpinė būseną – „[m]iegoti ne einama, į miegą krentama,“⁴¹³

407 Ten pat, p. 77.

408 Tamoliūnaitė, Vita: Tarp cinizmo ir ilgesio. Sigitas Parulskio paradoksai. In: *Darbai ir dienos* 2005, nr. 42, p. 129–150, čia p. 138.

409 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 65.

410 Ten pat, p. 164.

411 Ten pat, p. 10.

412 Waldenfelso, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 37.

413 Waldenfelso, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 32: „Man geht nicht in den Schlaf, sondern man fällt in Schlaf, [...]“

pastebi filosofas. Tarp sapno ir realybės, „sapnuodamas kažkokius košmarus iš ateities“⁴¹⁴, kankinamas minties, ar jis sapnuoja, ar pats yra sapnuojamas, sklendo protagonistas Robertas. Ne kartą romane minimas atsibudimas („Kažkas trinktelėjo, ir aš nubudau“⁴¹⁵, „Kažkas trinkteli ar aš pabundu“⁴¹⁶) tik sustiprina įspūdį, kad toliau sapnuojama pusiau miegant, ties neryškia linija tarp miego ir būdravimo, kai pasąmonė akimirką pasiekia sąmonę⁴¹⁷.

Tarpinei būsenai atskleisti romane pasitelkiama šviesos metaforika ir, būtent, *prieblandos* figūra. „Mano kartai patinka prieblanda, o prieblandoje nusitrina bet kokios egzistencijos ribos [...]“⁴¹⁸, sako Robertas, taip pabrėždamas ambivalentišką savo gyvenimo situaciją. Atvykusius šauktinius Vokietija pasitinka „neįprasta tokiam paros metui prieblanda, sklidina europietiško laiko [...]“⁴¹⁹. Atsiveria tarpas tarp šviesos ir tamsos, laiko *slenkstis* kaip, Bernhardo Waldenfelso žodžiais, „tam tikros laukimo būsenos prieblanda“⁴²⁰.

Šie ir kiti tarpinės būsenos aprašymai, tokie kaip „lavonmaišio“⁴²¹, „nei gyvo, nei mirusio“, „zombio“⁴²², kai svaigsta galva, pykina, iš po kojų slysta žemė⁴²³, dažnai primena Wolfgango Hilbigo radikalios *svetimbės* metaforas – protagonisto C., besiblaškančio „tarp“ patirtį.

Tobias Jentsch, kaip jau minėta 3.6. skyriuje, radikalios *svetimbės* metaforikai priskiria ir ambivalentišką kūno ribą, pvz., atviras žaizdas. Tokių ribinių tarp vidaus ir išorės sužeidimų vieta tampa oda.⁴²⁴ Literatūrinuose aprašymuose oda simbolizuoja *slenkstį* ir jos sužeidimas reiškia susidūrimą su radikalia *svetimybė*, kuri kreipiasi iš išorės, šiuo atveju traumuojančią *iš-tiktį*. Armijos patirtis pasirodo romane kaip „plaštakos pūliuojančiais krumpliais“⁴²⁵. Svetimos šalies, „nesuprantamo krašto“⁴²⁶ „oras prakeiktai drėgnas ir visiškai netikęs daryti atsispaudimams, juo labiau žaizdoms – jos nenori gy-

414 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 31.

415 Ten pat, p. 117, 132.

416 Ten pat, p. 175.

417 Plg. Freud, Sigmund: *Die Traumdeutung*. In: Mitscherlich, Alexander / Richards, Angela / Strachey, James (Hrsg.): *Studienausgabe*, Bd. II. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1972, p. 484.

418 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 9.

419 Ten pat, p. 38.

420 Waldenfels, Bernhard: *Ordnung im Zwielicht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987, p. 29: „[...] Dämmerung eines gewissen Wartezustandes, [...]“

421 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 164.

422 Ten pat, p. 41.

423 Plg. ten pat, p. 58: „Pradedu svaigti galva, greit svaigulys įgauna tokį pagreitį, jog mane ima net pykinti, noriu atsimerkti, tačiau pajuntu, kaip iš po manęs slysta žemė.“

424 Plg. Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*, Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006, p. 166; plg. Waldenfels, Bernhard: *Sinnesschwellen. Studien zur Phänomenologie des Fremden 3*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, p. 56.

425 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 80.

426 Ten pat, p. 78.

ti.⁴²⁷ Meilė moteriai ištinca ir žeidžia, tarpo tarp moters ir vyro peržengimas skaudina – „Ir tuomet man kažkas įsminga į koją“⁴²⁸, prasideda susitikimo su Marija pajūryje epizodas. *Ištiktis* aprašoma kaip trauma: „Smigtelėjimas toks skausmingas, jog iš karto sustoju ir nebegaliu žengti nė žingsnio, [...]“⁴²⁹. Marija kaip svetimkūnis įsiveržia į jo *savasties* sferą – peržengia kūno ribą: „[...] pasilenkusi prie [jo] kojos didžiojo piršto lyžteli žaizdelę“⁴³⁰. Mylimosios atstumtas Robertas skausmą patiria kūnu – nurieda varpinės laiptais: „Mano kūnas sėte nusėtas įvairaus pobūdžio žaizdų ir mėlynių, riedėdamas iš varpinės žemyn tapau panašus į šventąjį kankinį – iš manęs kyšojo ir strėlės, ir ietys, [...]“⁴³¹. Kaip „kančios įrodymus“⁴³² tragikomiškoje scenoje jis demonstruoja Marijai „stigmas“ – „žaizdeles ant alkūnių ir vidinėse kelių srityse“⁴³³, atsiradusias kerštaujant su kitomis moterimis.

Armijos tema romane plėtojama fragmentiškai, dažnai pasakojimas, persunktas juodu humoru primena anekdotus, bet už jų slypi traumuojanti patirtis. Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos šalių jaunuoliai buvo priversti tarnauti okupantų sovietų karinėse pajėgose ir tai išgyveno su dideliu pasidarygėjimu. Tarnybos metu kariai dažnai nukentėdavo dėl blogų sąlygų ir engimo armijos viduje.⁴³⁴ Apie tarybinę armiją taikliai Baknerio lūpomis ironizuoja Ričardas Gavelis romane *Vilniaus džiazas*: „[...] tarybinė armija yra bandymas sukurti lygiagretų pasaulį tame pačiame pasaulyje, savotiškas lygiagretaus pasaulio protezas. Tarybinė armija egzistuoja savitoje izoliuotoje erdvėje. Joje veikia visiškai kitokie, nei žmogiški dėsniai. Joje kalbama sava kalba. Žinoma, tarybinė armija yra lygiagretaus pasaulio protezas – maždaug tokio lygio, kokio yra tarybiniai nerūdijančio plieno dantų protezai.“⁴³⁵

Sovietinė armija *Trijose sekundėse dangaus* gretinama su holokaustu, kuris, pasak Bernharδο Waldenfelso priklauso radikaliai *svetimybės* fenomenams (žr. skyriuje 3.1): pamėkliška rekrūtų kolona, naktį traukianti Vilniaus senamiesčio buvusią žydų geto teritoriją⁴³⁶, nuogi desantininkų kūnai, kurių tiek daug „vienoj vietoj gali pamatyti tik fašistinėse kronikose, kur būriuojasi

---

427 Ten pat, p. 80.

428 Ten pat, p. 68.

429 Ten pat.

430 Ten pat, p. 71.

431 Ten pat, p. 177.

432 Ten pat, p. 152.

433 Ten pat, p. 151.

434 Plg. Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 279.

435 Gavelis, Ričardas: *Vilniaus džiazas*. Vilnius: Tyto alba, 2015. p. 231.

436 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 38: „Mūsų kolona buvo ilga, pamėkliška, švietė silpnas pavasario nakties mėnulis, mes ėjome senamiesčiu, tamsios apdriskusios kitados čia gyvenusių ir masiškai mirusių žydų vėlės.“

deginimui paruoštų kalinių bandos⁴³⁷, primena šurpius Antrojo pasaulinio karo vaizdus.

Viktorija Šeina-Vasiliauskienė straipsnyje *Sigitas Parulskis: Chronist einer Generation ohne Eigenschaften*⁴³⁸ įžvelgia Parulskio romane patirties armijoje aprašymuose panašumų su Balio Sruogos *Dievų mišku* (1957): sovietinė armija lyginama su koncentracijos stovykla, kur atskiram individui svarbiausia tampa išgyventi.⁴³⁹ Abu romanai artimi, nes juose kalbama apie autentišką žlugdančio režimo patirtį, tačiau „nuolatinis alkio jausmas“⁴⁴⁰, kvapą gniaužiančios supynės tarp dangaus ir žemės, *Trijose sekundėse dangaus* atveria paraleles ir su Hertos Müller romanu *Amo sūpuoklės / Atemschaudel* (2009), kuriame aprašomas kitas lageris – priverčiamieji darbai po antrojo pasaulinio karo sugriautai Sovietų Sąjungai atstatyti. Abiejuose romanuose svaigina „amo sūpuoklės“ tarp gyvenimo ir mirties, kai viskas priklauso nuo to, kaip tvirtai laikaisi įsikibęs gyvenimo žiedo, kai esi būtybė tarp gyvulio ir žmogaus⁴⁴¹, kažkoks neaiškus tarpinis padaras – „tris minutes angelas, o kitą laiką nešulinis arklys...“⁴⁴² Armijos kaip susidūrimo su radikalia *svetimybe* patirtį išryškina ir svetimos leksikos – rusiškų keiksmažodžių – vartojimas tekste, nes tam, kas vyksta nėra išraiškos savoje kalboje.

Politiniamis įvykiams romane neskiriama daug dėmesio, jie minimi paraštėse. Kaip ir jau aptartuose vokiečių romanuose (Kurto Drawerto *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas*, Wolfgango Hilbigio *Laikinumas* ir Andreos Hannos Hünninger *Rojus. Mano jaunystė po sienos*) apie XX a. pabaigos *lūžį* kalbama skeptiškai, be patriotinės patetikos. Viktorija Šeina-Vasiliauskienė minėtame straipsnyje šį romaną lygina ir su garsaus vokiečių autoriaus, Sigito Parulskio vienmečio Thomo Brussigo kūryba ir, visų pirma, su jo *lūžio* romanu *Herojai kaip mes / Helden wie wir* (1998), nes, kaip rašoma straipsnio anotacijoje „[š]ių dviejų autorių herojai yra vienos, sąstingio epochoje susiformavusios kartos žmonės, toje pačioje melo sistemoje užaugę jaunuoliai, lūžio žmonės, nepatikliai žvelgia į patriotizmą, ironiškai ar net ciniškai žiūrį į tautinį atgimimą. Šiuodu autorius vienija šmaikštus, ironijos persmelktas pasakojimo stilius“.⁴⁴³

Iš tiesų, abiejuose romanuose kuriami protagonistų Klauso Uhltzscho ir Roberto paveikslai atskleidžia tos pačios sovietinės sistemos paženklintos

437 Ten pat, p. 122.

438 Šeina, Viktorija: Sigitas Parulskis: Chronist einer Generation ohne Eigenschaften. In: *Mitteilungen 2003/2004. Deutsch-Litauische Literarische Gesellschaft e.v. 125 Jahre DLIG*. Söhrewald: Hans Ulrich Werner, Perkunas-Verlag, 2005, p. 46–54.

439 Plg. ten pat, p. 47.

440 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 109.

441 Ten pat, p. 82: „[...] pamažu mes ir buvom pradėję virsti gyvuliais, t. y. jau beveik galėjome būti savo išmatas.“

442 Ten pat, p. 60.

443 Prieiga internete: <https://www.lvb.lt> [žiūrėta 2017-08-22].

kartos patirtį, panaši ir abiejų reakcija į XX a. pabaigos politinius įvykius Vokietijoje ir Lietuvoje – tuo metu kai gatvėmis žygiuoja euforiškos žmonių minios, abu protagonistai stebi vyksmą iš ciniškos distancijos⁴⁴⁴, apie patirtį kalbama su humoru, tačiau Sigito Parulskio romaną sėkmingai galima palyginti ir su šiame darbe aptartais vokiečių *lūžio* romanais, kuriuose taip pat ypač svarbūs ne istoriniai įvykiai, bet „žmogaus prigimties reiškiniai, išsprendantys ekstremaliomis sąlygomis“⁴⁴⁵. Visi šie romanai artimi tematiškai – aprašomas gyvenimas prieš ir po *lūžio*, keliami panašūs egzistenciniai klausimai.

Savo amžiumi Sigitas Parulskis (1965) artimiausias Kurtui Drawertui (1956), nors juos skiria dešimt metų – pirmasis išgyveno politinius pokyčius būdamas jaunesnio amžiaus – tačiau galima rasti nemažai panašumų. Abu autoriai į literatūrinę sceną įžengė kaip poetai. Įdomus faktas, kad ir *Trys sekundės dangaus* ir *Veidrodžių šalis* yra pirmieji poetų romanai, ir sėkmingi, nes abu kūriniai pelnė apdovanojimus⁴⁴⁶. Tai buvo bandymai perteikti patirtį nebe poezijos, o prozos forma kaip adekvatesne kalba tuometinei būsenai išreikšti.⁴⁴⁷ Abiem romanams būdinga tai, kad žlugdantis sovietmetis ir laikotarpis po *lūžio* juose vaizduojamas ironiškai ir savikritiškai, protagonistai, nerandantys savęs kaip vientisos visumos, blaškosi tarp dabarties ir praeities (beje, tokios pačios pozicijos laikomasi Wolfgango Hilbigo ir Andreos Hannos Hünninger tekstuose).

Grįžtant prie *lūžio* temos romanuose, įdomu pastebėti, kad Sigitas Parulskis Robertas kaip ir Kurto Drawerto bevardis protagonistas revoliucijai suteikia moters kūną (plg. skyriuje 4.1.), moteriškus bruožus, *Trijose sekundėse dangaus* ji aprašoma ir kaip „įnoringa moteris, dėl [kurios – V. K.] kraustosi iš proto ne tik vyrai, bet ir moterys [...]“⁴⁴⁸, ir kaip „dainuojanti, ašarojanti mergaitė Revoliucija“, kuri po Sausio 13-osios įvykių „galutinai praranda nekaltybę ir virsta rūsčia boba kruvinomis šlaunimis“.⁴⁴⁹ Kalbančiajam monologu protagonistui *Veidrodžių šalyje* nepavyksta įvietinti revoliuciją, taip ir Robertui ji lieka nepasiekiamą:

„Revoliucija man tapo dar viena moterimi, moterimi, kurios nesugebėjau patenkinti, kurios erogeninės zonos man buvo nesuprantamos ir nepasiekia-

---

444 Plg. Šeina, Viktorija: Sigitas Parulskis: Chronist einer Generation ohne Eigenschaften. In: *Mitteilungen 2003/2004. Deutsch-Litauische Literarische Gesellschaft e.v. 125 Jahre DILG*. Söhrewald: Hans Ulrich Werner, Perkunas-Verlag, 2005, p. 46–54, p. 51.

445 Jonušys, Laimantas: *Pokalbiai su Sigitu Parulskiu*. Vilnius: Alma littera, 2009, p. 22.

446 2002 m. romanas *Trys sekundės dangaus* buvo apdovanotas Lietuvos rašytojų sąjungos premija.

447 Sigitas Parulskis apie tai sako: „Bet paskui tas audros ir veržimosi laikotarpis baigėsi, tada ir poezija aptilo. Ir mano turimi žodžiai nebereiškę mano patirties. Kai perėjau į prozą, staiga vėl pajutau adekvatumą, patirties, būsenos ir kalbos tapatumą – kaip pasakytą Biblijoje, žodis tapo kūnu.“ In: Jonušys, Laimantas: *Pokalbiai su Sigitu Parulskiu*. Vilnius: Alma littera, 2009, p. 48.

448 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 183.

449 Ten pat, p. 184.

mos, moterimi iš „Katalogo“, kurį sudarinėjau, norėdamas atkeršyti Marijai, kurį pildžiau, trokšdamas kuo labiau nuo jos atitolti, atsitverti moterų kūnais, užpildyti prakeiktą tarpą tarp vyro ir žmogaus, tarp aguonų ir atminties.⁴⁵⁰

Tai galima interpretuoti kaip nesėkmingą bandymą nusavinti *svetimybę* ją įvardijant – moteris ir revoliucija lieka *svetimos*, iki galo nesuprantamos, sunkiai apibrėžiamos žodžiais, tad tiesioginė patirtis gali būti artikuliuojama tik metaforine kalba.

Kaip jau minėta, Robertas (kaip ir Drawerto protagonistas) skeptiškai stebi Nepriklausomybės laikotarpio pradžią: „Prasidėjus dainuojančiai revoliucijai vėl pamačiau minias baubiančių žmonių. *Vstavaj, strana agromnaja*, dainavo jie, nors ir kitokiais žodžiais.⁴⁵¹ Kaip ir Kurto Drawerto *Veidrodžių šalyje* (žr. skyriuje 4.1.), Parulskio romane ironiškai kalbama apie revoliucijos įrankį minią:

„Minia – pati sau vertybė, minioje nebaisu mirti, minia neturi nei praeities, nei ateities, minia sklidina pragariškos energijos, kuri naikina individą, kuri užgožia savisaugos instinktą, žmonės minioje miršta ne už tėvynę, žmonės miršta už minią.⁴⁵²

Panašiai kaip Kurto Drawerto, Wolfgango Hilbigo ir Andreos Hannos Hünninger protagonistai, Robertas susiduria su savo praeitimi – ypač stipriai tai atsiskleidžia Spaudos rūmų užėmimo 1991 m. sausio 11 d. epizode⁴⁵³, kai jis susitinka su desantininku – tarsį pačiu savimi iš praeities –, ir atpažįsta, ir neatpažįsta savęs⁴⁵⁴. Čia, kaip ir vokiečių romanuose, kvestionuojamos kalbos ir susikalbėjimo galimybės: „Nesusikalbėjimas tarp žmonių kur kas didesnis, nei mums kartais atrodo. Kai kurių dalykų nepadeda išsiaiškinti nei kalba, nei profesija, nei panašūs pomėgiai⁴⁵⁵, ironiškai konstatuoja Robertas. Ir vėl atsiveria tarpas tarp žmonių – nesusikalbėjimas, susvetimėjimas ir vienatvė, svetimumo sau jausmas, bet nuskamba ir komunikacijos ilgesio gaida: „Labai sunku kalbėtis pačiam su savimi...“⁴⁵⁶ Kaip ir Hilbigo C. romane *Laikinumas*, taip ir Robertui jo paties balsas atrodo svetimas: „[...] kai kalbu be jokių tarpininkų, balsas man atrodo pakenčiamas, kai tik imu klausytis jo įrašyto, iš karto norisi išjungti... Ko gero, iš juostelės sklinda tikrasis žmogaus „aš“

450 Ten pat, p. 186.

451 Ten pat, p. 166.

452 Ten pat, p. 184.

453 Ten pat, p. 180–183.

454 Plg. ten pat, p. 183: „Žinai, *bratan*, sakau jam, leisk man tave paliesti, ne, geriau duok palaikyti automatą, supranti, sakau, matydamas jo sutrikimą, gali būti, kad tavęs čia apskritai nėra, juk negali pas žmogų nei iš šio, nei iš to ateiti jo praeitis, ateiti taip, kaip tu pas mane atėjai, – tiesiog įžengti per duris, gali būti, kad tai sapnas, košmaras, sąmonės aptemimas, [...]“

455 Ten pat, p. 183.

456 Ten pat, p. 34.

[...]“⁴⁵⁷. Jo kūnas, kurio išraiška yra kalba, įgyja svetimo kūno bruožų, nes prarandamas tiesioginis ryšys su savimi.⁴⁵⁸ Robertas neranda vienos kalbos ir su savo kartos žmonėmis, nes, nors ši karta taip pat „kenčia dėl tarpo, nesusikalbėjimas lygiai toks pat. Tie prakeikti tarpai – skirtingi.“⁴⁵⁹ Tarpas, jei jį traktuojame kaip *slenkstį*, yra konfrontacijos su *svetimu* metu įtrūkusi patirtis. Taigi ir vėl galima grįžti prie Bernhardo Waldenfelso minties, kad nėra vienos *svetimybės*, jų yra daug – tiek kiek ir skirtingų tvarkų, *svetimybės* patirtis yra individuali.

Paralelės su Wolfgango Hilbigo romanu *Laikinumas* pastebimos ne tik gausioje *svetimybės* metaforikoje ir tarpinės, *slenksčio* būsenos aprašymuose. Pasaulį Sigito Parulskio protagonistas stebi iš panašios perspektyvos kaip ir Wolfgango Hilbigo C.: bjaurumas eina kartu su tobula estetinė forma, ir „[k]aip tik dėl šių dviejų polių prieštaravimo abu jie nušvinta ypatingai ryškia šviesa“.⁴⁶⁰ Sigito Parulskio romane „[...] iš atminties užkaborių išnyranti alkoholio, aistros svaigulio ir košmariškų vizijų samplaika reiškia laiko plotmių bei realybės / sapno klodų kaitaliojimu“⁴⁶¹ primena decentruotą Wolfgango Hilbigo protagonisto C. tapatumą.

Baigiant reikėtų pasakyti, kad, kaip buvo parodyta, romane įvairiais vaizdiniais reiškiamas *tarpo* motyvas, buvimas ant *slenksčio* yra pagrindinė šio kūrinio ašis. Savitas romano stilius ir kalba, kai „rimti dalykai sumaišomi su juokingais, nes kitaip gyvenime nebūna“⁴⁶² atveria naujas temas Lietuvos literatūroje. Sigito Parulskio „egzistencinė lingvistika“⁴⁶³ neužtemdo, bet netgi išryškina romano poetiškumą, gilų ilgesį to, kas yra už ribos. Kas už *slenksčio* vilioja, ko ilgisi Robertas ir kas jį gąsdina („košmarai iš ateities“⁴⁶⁴),

457 Ten pat, p. 34.

458 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, p. 77: „Taigi mano paties kūnas įgyja svetimkūnio bruožų. [...] Tai rodo paprasti kasdienybės pavyzdžiai. Kai tik išgirstu savo balsą įrašytą juostelėje arba pamatau savo veidą vaizdo įrašė, patenku į situaciją, kurioje persipina artumas ir nuotolis, ir kur nuo kiekvienos refleksijos nukreipiama tam tikros defleksijos būdu.“ / „Mein eigener Leib nimmt also Züge eines Fremdkörpers an. [...] Dies zeigen einfache Beispiele aus unserem Alltag. Sobald ich meine Stimme auf einem Tonband höre oder mein Gesicht auf einem Video sehe, gerate ich in eine Situation, wo Nähe und Ferne ineinander spielen und jede direkte Reflexion durch eine besondere Art von Deflexion abgelenkt wird.“

459 Ten pat, p. 11.

460 Plg. Lohse, Karin: *Wolfgang Hilbig. Eine motivische Biografie*. Leipzig: Plöttner Verlag, 2008, p. 34: „Gerade durch den starken Gegensatz beleuchtet sich beides gegenseitig in dem grellsten Licht.“

461 Literatūra nusipelnė gyventi geriau. 2003-ųjų metų knygos. In: *Metai*. 2004, nr.4, p. 89.

462 Jurgutienė, Aušra: Zuikių sukilimas, arba Apie vieną perspektyvią literatūros tendenciją. In: *Šaurės Atėnai*, 2010-02-26. Prieiga internete: <http://www.satnai.lt/2010/02/26/zuikiu-sukilimas-arba-apie-viena-perspektyvia-literaturos-tendencija/> [žiūrėta: 2017-09-24].

463 Plg. Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 11: „Tarpai, pilni keiksmažodžių, bjaurių, nešvankių rusiškų turkiškų keiksmų, kurie praradę tikrąją savo semantiką, kurie visų pirma – tam tikra nevirties forma. Tai ne žodyno skurdas, tai egzistencinė lingvistika – tarpo, tuštumos nusakymas – *nachui* toks gyvenimas, vadinasi, gyvenimas tarpe, o ne terpėje.“

464 Plg. Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 31.

nebepriklauso savoms galimybėms, bet reiškia *svetimbės* iššūkį, nebeturintį vietos esamoje tvarkoje.⁴⁶⁵ Romanas baigiamas viltimi – Robertas pamato dangų taip ryškiai, kad supranta, jog peržengė ribą⁴⁶⁶. Šis *slenksčio*, paties savęs, tų „trijų sekundžių“, „kurių reikia, kurių taip trūksta, kad išsiskleistų sielos kupolas“⁴⁶⁷ peržengimas gali būti skaitomas kaip atsakymas į *ištiktį* – gimsta, kuriama kažkas nauja.

---

465 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, p. 31.

466 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 198.

467 Ten pat, p. 30.

4.5. Valdas Papievis: *Vienos vasaros emigrantai*

Vienos vasaros emigrantai (2003) – Paryžiuje gyvenančio ir kuriančio, 2016-ųjų Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato Valdo Papievio antrasis romanas⁴⁷⁰. Lietuvos literatūrologai dažnai kelia klausimą, kas šandien laikytina emigracine literatūra, nes „skirstymas į išvykusią ir neišvykusią literatūrą yra [...] sąlygiškas“⁴⁷¹, tokių knygų turinys ir problematika dažnai yra vienodai aktualūs tiek emigrantams, tiek gyvenantiems Lietuvoje⁴⁷², būtent tai pasakytina apie Valdo Papievio kūrybą, sulaukusią Lietuvoje didelio susidomėjimo ir pripažinimo. Visgi *Vienos vasaros emigrantų* pristatyme Valdas Papievis pripažino, kad, nors išvykus ryšys su Lietuva ir lietuvių kalba⁴⁷³ nenutrūko, emigracija keitė jį patį ir jo kūrybą: „Žvilgsnis iš svetur leidžia pamatyti šalį per platesnį akiratį, tai, kas dedasi, įvertinti kitu mastu. Sykiu jis išvaduoja iš per didelio susireikšminimo: geriau supranti, kad yra ne Lietuva ir prie jos besiglaudžiantis pasaulis, o Lietuva – tik mažytė didžiulio pasaulio provincija, dažnai per daug savy užsisklendusi, per daug savanaudiška ir per savo problemas neretai užmirštanti pasaulio kontekstą.“⁴⁷⁴

468 Patirtis vertesnė už mokslą.

469 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 23.

470 Už debiutinį romaną *Ruduo provincijoje* autorius 1989 m. pelnė Antano Jonyno premiją. 2010 m. jo romanas *Eiti* buvo apdovanotas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Liudo Dovydeno premijomis. Už novelę *Jūra, arba Savižudybės prevencija* 2014 m. rašytojui skirta Antano Vaičiulaičio literatūrinė premija. Romanas *Odilė, arba Oro uostų vienvė* 2015 m. Lietuvos metų knygos rinkimuose pateko į meniškiausių prozos knygų penketą.

471 Vaitiekūnas, Dainius: Kaip tampama kitu: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste. In: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 213–243, čia p. 213.

472 Plg. Kolevinskienė, Žydronė: Tautinės tapatybės moterų literatūroje. In: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 170–212, čia p. 178–179.

473 Grinevičiūtė, Agnė: Rašytojas Valdas Papievis: „Lietuvių kalba yra mano namai“. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/rasytojas-v-papievis-lietuviu-kalba-yra-mano-namai-285-806806> [žiūrėta 2017-10-19]: „Koks gali būti santykis su tuo, kas yra tavje, kas yra tapatybė? Galbūt keista, bet su pačiu savimi gali būti tam tikras santykis: gali ant savęs pykti, gali savimi džiaugtis. Su kalba kitaip. Nori – pyk ant kalbos, nori – ne, nori ja džiaukis, nori grožėkis, nori keik. Jai vis tiek, ji vis tiek yra, ji galiausiai bus tavo patronė, o tu būsi jos vasalas.“ Kitame interviu Valdas Papievis, paklaustas apie gyvenimą Paryžiuje, sako: „Paryžius mane apkerėjęs, bet ir Vilnius manęs nenori paleisti. [...] Paryžius veria visai kitus laiko ir erdvės mastelius. Tiesą sakant, niekada nemaniau, kad galėčiau taip įsigyventi svetimoje vietoje. Aš blaškausi tarp Paryžiaus ir Vilniaus, tarp Prancūzijos ir Lietuvos. Vos atsiduriu Paryžiuje, man jau trūksta Vilniaus, o Vilniuje trūksta Paryžiaus. „Sapnai dar lietuviški.“ Pokalbyje dalyvavo: Valdas Papievis, Kornelijus Platelis, Liudvikas Jakimavičius. In: *Literatūra ir menas*, 2004-01-16, nr. 2984.

474 Survilaitė, Janina: Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-03-09-janina-survilaite-nausiosios-emigrantu-kartos-kurejai-ir-ju-likimas/9225> [žiūrėta 2017-10-19].

Kaip ir visi kiti šiame darbe aptariamai *lūžio* romanai⁴⁷⁵, *Vienos vasaros emigrantai* turi autobiografinių bruožų, ne veltui ir protagonistas pavadinamas autoriaus vardu. Romano veiksmas vyksta vieną vasarą Paryžiuje. Protagonistas Valdas iš Lietuvos atvyksta į šį miestą ir susiduria su daugybe pasauliū, kuriuos reprezentuoja šveicarė menininkė Melanie, klošarė Nathalie, dailininkai, muzikantai, mimai, šokėjai ir kitos romano figūros. Klajodamas Paryžiaus gatvėmis, Senos pakrante, lankydamasis patiltėse ir landynėse, intensyviai jaučiantis ir reflektuojantis Valdas bando šiuos, kaip svetimus suvokiamus pasaulius atrasti, priartėti prie jų ir tuo pačiu suvokti save. Romane vyrauja vidinis stebėjimas, dabarties ir praeities laikų kaita, dėmesys protagonisto sąmonės judesiams, būsenų kitimui, gyvenimas čia vaizduojamas kaip nuolatinė kelionė, klajonė, benamystė⁴⁷⁶.

Vienos vasaros emigrantai – tai impresionistiniais potėpiais pasakojamas romanas apie patirtį, apie buvimą tarpinėje būsenoje, laikinumą, pasižymintis Jūratės Sprindytės žodžiais „meile miesto fenomenologijai“⁴⁷⁷. Fenomenologinis santykis su kalba ir tikrove kai keliamas klausimas ne *kas*, bet *kaip*, apie tikrovės prigimtį kalbama nurodant į jos patyrimą⁴⁷⁸, būdingas visai Valdo Papievio kūrybai, kuriai svarbu pajusti, pamatyti, išgirsti, įsiklausyti.

Galima būtų pasakyti, kad pagrindinė šio romano tema yra *svetimybės* patirtis ir ne tiek kultūrinės, su kuria neišvengiamai susiduria emigrantas, kiek egzistencinės *svetimybės* patirtis, kuri gali būti suprantama kaip *ištiktis* Bernhardo Waldenfelso prasme (žr. skyriuje 3.). Valdas Papievis kalba ir apie patį romaną kaip jį ištikusį: „Kaip aš nevairuoju savo gyvenimo, taip nevairuoju ir rašymo. Mane kažkas ištinka, kaip ištiko ir šitas romanas. Spontaniškai parašiau pirmąjį puslapį apie tas groteles C6, A4, E7. Ir iš to pasipylė. Aš niekad iš anksto nesusikuriu siužeto, iš tiesų šiame mano romane jo labai mažai, kai pradėdau rašyt, nežinau, kuo ir kaip baigsiu. Mane veda ritmas, vaizdai, plaukiantys vieni iš kitų, sakiniai besiaudžiantys vieni iš kitų.“⁴⁷⁹

Svetimybė *Vienos vasaros emigrantuose* pasirodo įvairiais pavidalais – savęs paties kaip *svetimo* jausmas („Šnekėk su savim kad ir balsu; šitam didžiuliam mieste net jam pačiam gimtoji kalba skambėjo keistai ir egzotiš-

---

475 Kurto Drawerto *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegelland. Ein deutscher Monolog* (1992), Wolfgango Hilbigio *Laikinumas / Das Provisorium* (2000), Sigito Parulskio *Trys sekundės dangaus* (2002), Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikai* (2008), Andreos Hannos Hünninger *Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer* (2011).

476 Plg. Kuizininė Dalia: Egzilio patirtys naujausioje lietuvių prozoje. In: *Česlovo Milošo skaitymai* 2013, nr. 6, p. 16–24, čia p. 17–18.

477 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 88.

478 Plg. Mickūnas, Algis / Jonkus, Dalius: *Fenomenologinė filosofija ir jos šešėlis*. Vilnius: Baltos lankos, 2014, p. 63.

479 „Sapnai dar lietuviški“. Pokalbyje dalyvavo Valdas Papievis, Kornelijus Platelis, Liudvikas Jakimavičius. In: *Literatūra ir menas*, 2004-01-16, nr. 2984.

kai.⁴⁸⁰), Paryžiaus kaip kitos, nežinomos teritorijos vaizdais – kaip „nuolat kintantis, keičiantis pavidalus, individo sąmonėje neapčiuopiama vizija, nepasiekiamo, nesugaunama iliuzija [...]“⁴⁸¹, protagonisto sąmonės projekcija, miestu, kuriuo klydinėjant, klaidžiojama po patį save⁴⁸². Čia viskas greta – tikėjimas ir neviltis, troškimas ir bejėgystė, žodis ir nebylumas, džiaugsmas ir skausmas, bėgimas ir sugrįžimas⁴⁸³ – ambivalentiška, prieinama ir neprieinama kartu, laisvės jausmas „[...] be namų, be kalbos, be įprastų parankinių daiktų [...]“⁴⁸⁴, bet tuo pačiu ir atskirtis bei vienatvė, jos baimė ir baimė jos netekti⁴⁸⁵.

Šis kūrinys, kaip ir kiti darbe aptariami *lūžio* romanai, pasižymi radikaliomis *svetimbės* metaforų gausa, literatūrine kalba, nurodančia į *svetimbės* patirtį kaip perteklių, pervirši, jos pačios tiesiogiai neaprašinėjant. Kaip rašo Jūratė Sprindytė, protagonistas „[...] nuolatos nutvilkytas, įsitempęs, nugrimzdęs, apsėstas, susiliejęs, ištirpęs, apsvaigęs, suklusęs. Ambivalentiškų psichologinių būsenų meistras tarsi budi, kad netaptume netašyti ir šiurkštūs. Viskas jam dvilypuojasi, viskas ambivalentiška, pliusas ir minusas kartu, kaip vienatvės baimė ir artumo troškimas [...]. Tas vidinio gyvenimo tvinksnėjimas, pulsavimas, išsakytas ilgais gražiais sakiniais [...], veikia užburiamai“⁴⁸⁶.

Svetimbės kaip neįprasto, trikdančio kreipimasis tekste pasirodo įvairiais signalais: ne pats Valdas, „ne savo valia“⁴⁸⁷, bet tarsi *kažkas*, *svetima* iš išorės verčia paimiti miesto žemėlapi ir jį studijuoti. Taigi, emigrantas Valdas atsiduria ribinėje situacijoje – naujame, nepažįstamame mieste, nesuprantantis nei jo, nei aplinkinių kalbos, nežinantis kaip ilgai jame užsibus, tarsi stovėdamas priešais atsivėrusią didžiulę aikštę – ant *slenksčio* „tarp praeities, kurią kasdien miršo, ir neapibrėžtos ateities“⁴⁸⁸. *Svetimbės* patirtis verčia reaguoti, ir ši reakcija vėlgi kaip ir kituose anksčiau aptartuose romanuose individuali – Valdas, nors ir nesuvokdamas kiek ilgai truks „šitas tarp“, „pabėgęs [...] nuo savo krašto sumaištingų vargų, kompleksų“, bando „pradėti nuo nulio ir tuščioj vietoj susikurti savo pasaulį“⁴⁸⁹, įžvelgti už žemėlapio

480 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos 2003, p. 28.

481 Jovaišienė, Diana: Modernumo ir postmodernumo sankirtos užsienyje rašančių lietuvių kūryboje: Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantai“. In: *Gimtasis žodis* 2012, nr. 9, p. 37.

482 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 380.

483 Plg. ten pat, p. 22.

484 Ten pat, p. 28.

485 Ten pat, p. 149.

486 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 96.

487 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 5.

488 Ten pat, p. 29.

489 Ten pat, p. 29.

ženklų tinklelio slypinčią reikšmę, panirti „į kitą tikrovę,⁴⁹⁰ kūnu priartėti prie pirmąsio pasaulio ritmo, „grynos prigimties ir užmirštųjų dievų,⁴⁹¹ nusimetus praeities našta „išgirsti spalvas, pamatyti garsus⁴⁹². Ciklinio laiko pojūtis išreiškiamas ir per romano kalbą – lėtą kalbėjimą, kuriamą ilgais, sudėtingų sintaksinių konstrukcijų sakiniais. Kaip rašo Nerijus Brazauskas, „[ž]odžių, junginių, jungtukų kartojimas tarsi liudija ratu einančios, pasikartojančios būties modelį, o išvardijimas leidžia autoriui kurti daugiaprasmio gyvenimo vaizdinį, kartu pagrindžiant ir srautinę kalbą, kurioje dominuoja veiksmoždziai⁴⁹³, kaip tai atsiskleidžia, pavyzdžiui, šioje citatoje:

„Bet tai nebebuvo džiaugsmas dėl džiaugsmo, džiaugsmas dėl to, kad nebeliko nieko, kas tvaru ir apčiuopiama, džiaugsmas, kad visa – namai, tiltai, krantinės, siauri skersgatviai ir platūs bulvarai – ištirpo, vieni su kitais susilydė, pavirto ritmu, kurio pašaukta ir tavo esybė, regis išsinėrė iš kūno ir ėmė skrieti tenai, kur sutampa akimirka ir amžinybė, kur nėra jokių apibrėžčių [...].⁴⁹⁴

Protagonistas Valdas, kaip ir kiti Tiltlo bendruomenės nariai galėtų būti vadinami „tarp“ figūromis – kurios nebėra *ten* (praityje, gimtoje šalyje) ir dar *ne čia*. Šią tarpinę būseną tekste inscenizuoja *tilto* motyvas – metaforinė radikalios *svetimybės* vieta, esanti tarp dviejų krantų, bet nepriskiriama nei vienam jų. *Tiltas* sieja abi puses, tuo pačiu nei vienai jų nepriklausydamas.⁴⁹⁵ Panašiai šiame kontekste galima būtų kalbėti ir apie Senos upę, kuri simbolizuoja ne tik laiką, bet ir iškyla, viena vertus, kaip realiai egzistuojanti, kita vertus, kaip ir *tiltas*, yra ambivalentiška figūra – miesto erdvę siejantis, bet ir tuo pačiu skiriantis (buvimo ant *slenksčio* tarp gimtinės ir naujo pasaulio) elementas, palyginamas su topografinė Wolfgango Hilbigo *stoties* metafora romane *Laikinumas*. Valdo Papievio romane daugiakultūrė, įvairialypė Senos krantinių bendruomenė, tas „miestas mieste⁴⁹⁶, „savotiška paribio erdvė⁴⁹⁷, vienijama tarpinės būsenos jausmo:

„Baltieji ir juodieji, afrikiečiai ir europiečiai, – suvienyti to paties tikėjimo ir tos pačios nevilties, to paties troškimo ir tos pačios bejėgystės, to paties

---

490 Ten pat, p. 16.

491 Ten pat, p. 21.

492 Ten pat, p. 16.

493 Brazauskas, Nerijus: Valdas Papievis. Vienos vasaros emigrantai. In: *Literatūra ir menas*, 2004-03-17. Prieiga internete: <https://www.rasyk.lt/knygos/vienos-vasaros-emigrantai/2826.html> [žiūrėta 2017-09-02].

494 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 26.

495 Plg. Jentsch, Tobias. *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER 2006, p. 69.

496 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 209.

497 Jovaišienė, Diana: Prisišaukinti vietą. Tapatybės raiška erdvėje Valdo Papievio romanuose „Vienos vasaros emigrantai“ ir „Eiti“. In: *JKQs* 2011, nr. 2 (12), p. 130–139, čia p. 136.

žodžio ir sykiu nebylumo. Nes visa – tik iš beviltiškos pastangos per atkalkumą, per beprotišką užsispyrimą, per prakaito žliausmą ir iš įtampos net dilginčius ausų būgnelius galiausiai pramušti tylos sieną, pradrėksti nežinios skraistę, išnerti į būties pilnatvę.⁴⁹⁸

Svarbus momentas *Vienos vasaros emigrantuose* yra ryšio tarp naujos egzistencinės situacijos, kalbinės refleksijos ir tapatumo paieškų tematizavimas.⁴⁹⁹ Protagonistas Valdas Paryžiuje susiduria su kalbos problema – egzistenciniu poreikiu sakyti, klausimu, kuris buvo aktualus dar XIX–XX a. sandūroje. Moderno epochos rašytojai, tokie kaip Raineris Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthalis, Hugo Ballis ir kiti kėlė klausimus, ar kalba atspindi realybę, koks kalbos santykis su tikrove. Literatūrinis skepsis kalbos atžvilgiu iki šiol neprarado aktualumo ir ypač ryškus (kaip buvo parodyta ankstesniuose skyriuose) tiek vokiečių tiek lietuvių *lūžio* romanuose kaip naujausios šalių patirties apmąstymuose. Apie tapatumo praradimo jausmą šiuose tekstuose pasakojama paraleliai su kalbos, susikalbėjimo problematika:

„Po to [*lūžio* – V. K.] vykstantis, šiandien visiškai neužbaigtas literatūrinis refleksijos procesas [...] turi būtinai konfrontuoti su metakalbos ir metaliteratūriniais klausimais apie (ne)įmanomumą nefalsifikuojant išreikšti žodžiais kažką, kas nors dar jaučiama kaip mūsų savasties dalis, oficialiai nebeegzistuoja.“⁵⁰⁰

Kalbos ir tikrovės santykio samprata *Vienos vasaros emigrantuose* atveria sąsajas su fenomenologine filosofija, klausiančia, kaip realybė steigiama kalboje ir per kalbą kaip kūno gestą, kuriuo jis save išreiškia.⁵⁰¹ Valdas jaučia, kad neturi žodžių naujai patirčiai išreikšti, ir bando svetimą aplinką pažinti mokydamasis prancūzų kalbą. Tai ne tik noras suprasti, bet ir bandymas priartėti prie naujo miesto, geriau pajusti jo pulsą.⁵⁰² Vartant žodynus, kartojant gramatiką jam tarsi ryškėja ryšiai tarp žmonių, daiktų ir reiškinių. Fonetinės ir morfologinės jungtys, sintaksinės konstrukcijos tarsi atveria gatvių, tiltų

498 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 22.

499 Čia ir toliau šioje pastraipoje plg.: Katinienė, Violeta: Sprachreflexionen am Beispiel der Romane „Das Provisorium“ von Wolfgang Hilbig und „Emigranten für einen Sommer“ von Valdas Papievis. In: *Triangulum* 2015, p. 79–91.

500 Rota, Andrea, „Mein Standort [ist] in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt [...], um ihn in Worte fassen zu können.“ Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawer. In: *Studia theodisca, Electronic Edition*, 2011, p. 9–26, čia p. 11: „Der darauf folgende, noch heute gar nicht vollendete literarische Aufarbeitungsprozess [...] muss sich notwendigerweise mit der metasprachlichen und metaliterarischen Fragen nach der (Un)möglichkeit auseinander setzen, etwas unverfälscht in Worte zu fassen, das zwar noch als Teil von uns selbst empfunden wird, es aber offiziell nicht mehr gibt.“

501 Plg. Merleau-Ponty, Maurice: *Phänomenologie der Wahrnehmung*, iš prancūzų kalbos vertė Rudolfas Boehmas. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1974, p. 218.

502 Plg. Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 40: „[...] tuo geriau jo pulsą jauti.“

ir miesto kvartalų struktūras.⁵⁰³ „Kalbėjimas leidžia justai ar net atrasti tai, ką nežinoj[o] juntas“⁵⁰⁴ jis tarsi vėl tampa vaiku, aptinkančiu save per kalbą.

Tačiau laikui bėgant Valdas jaučia negebąs išreikšti savo pojūčių, taigi nepajėgus suformuluoti atsakymą į tai, kas jį ištiko. Jis suvokia, kad tas priartėjimo prie miesto gyvenimo jausmas yra apgaulingas: „[...] bergždžia viltis, [...], kad išmokęs tarti garsus, jungti žodžius ne tik nebebus kurčias ir nebylys, visiems ir viskam svetimas, bet pro išorinę sumaištį įžvelgs glūdinčią tvarką, [...]“⁵⁰⁵ Susidūrimas su svetima kalba, kuri pasirodo kaip nepajėgi atskleisti daiktų esmės, nepriartina prie tikrovės ir dar labiau glumina protagonistą, tad Valdas vėl ir vėl kelia klausimą ar įmanoma žodžiais perteikti tai, ką jis patiria:

„[...] kaip dirbtinai visa tai nuskambėtų, jei pasakytum ar užrašytum. Žodžiai viską sulėkština ir subanalina, o gal priešingai – tik apnuogina tavo minčių lėkštumą ir banalumą. Betgi kaip tu, kas įforminta ir pastovu, išsakyti tai, kas regis tvaru, o iš tikrųjų plūsta pro tave kaip nei pradžios, nei galo neturintis pajautų, potyrių, įspūdžių srautas?“⁵⁰⁶

Kaip rašo Bernhardas Waldenfelsas, „[r]adikalčiai svetimas išskyla [...] kaip perviršis, kaip neišmokstamybė bet kokiam mokymesi, kuri juo labiau didėja, kuo arčiau mes prie jos prieiname, kuo daugiau mes apie ją žinome ir suvokiame“⁵⁰⁷. Taigi *svetimas* čia nėra vien tik kultūrinio pobūdžio, kuris išnyksta išmokus kalbą ir taip bandant prie jo priartėti. Taip tekstas reflektuoja egzistencinę *svetimybės* patirtį ir galimą atsaką, būtent *savasties* ir kalbos patirčiai išreikšti paieškas.

Už abejojimo kalbos galimybėmis slypi gilus noras rasti savo kalbą, o tuo pačiu ir save, suvokti *svetimą, kitą*. Tai ypatingai išryškėja jo pokalbiuose su mylimąja Melanie: „Paskui susigriebdavo ir nusišaipydavo pats iš savęs. Savęs peržengimo aktas, sąmonės nušvitimas, absoliučios darnos jausmas? Suprasti kitą, nors nesupranti pats savęs, įsiskverbti svetimon sielon, nors sava – tokia pat nepažįstama, įžengti į kitą, nors pirmiausia pats atsiskleisti turėtų,“⁵⁰⁸ vėl išskyla *savasties* ir *svetimybės* klausimas.

503 Plg. ten pat, p. 41: „Rodės, kad miestas ir kalba paklūsta tiems patiems dėsniams, kad suvokdamas kalbos kodą perpranti ir miesto gramatiką, kad mokydamasis derinti *imparfait, passé composé* ir *présent* laikus kartu mokaisi miesto istorijos, vis geriau supranti, ką byloja amžinai tylai pasmerkti grindinio akmenys ir kuo iki išnaktų šurmuliuoja neonais tviskančios kavinių terasos.“

504 Plg. Šmitienė, Giedrė: *Kalbėti kūnu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 37.

505 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 41.

506 Ten pat, p. 173–174. Taip pat plg. ten pat, p. 173: „Bet iš kur tas [...] troškimas įvardyt, kodėl tai, kas neapmąstyta ir neištarta, rodos, mažiau tikra už tai, ką išsakai, iš kur tas tikėjimas magiška žodžio galia, įspūdis, kad žodis jei neįprasmina, tai bent sustabdo, įdaiktina laiką [...]. Juk net tada, kai randu juos, [...] ar galiu būti tikras, kad jie tau sako tą patį, ką man?“

507 Waldenfels, Bernhard: *Verfremdung der Moderne. Phänomenologische Grenzgänge*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001, p. 52. Cituota iš: Gutauskas, Mintautas. *Svetimybės patirtis*: B. Waldenfelso fenomenologija ties fenomenologijos riba. In: *Žmogus ir žodis* 2004, nr. 4, 10–18, čia p. 14.

508 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 147.

Valdo ir Melanie bendravimo epizodai romane, kuriuose Rima Pociūtė pristinga „vyro ir moters konflikto, aistros ir meilės“⁵⁰⁹ ar intymių scenų aprašymų, atveria būtent bandymą priimti *svetimybę* jos nenusavinant: seksualumo, kaip įsiveržimo į kitą⁵¹⁰, neakcentavimas romane pabrėžia Valdo buvimą ant *slenksčio*, nes „[p]risiliesti, reiškia [...] ne tik apčiuopti ir paveikti, tai taip pat reiškia ir įžengti į svetimą erdvę, atidaryti ir atverti“⁵¹¹. Tekste kalbama ne tiek apie „depersonalizaciją“⁵¹², kurią mini autorė, kiek apie *kito*, *svetimo* patirtį kaip nuolatinį neprieinamumą, nepasiekiamumą. Melanie figūra tampa tarsi protagonistui neprieinama vieta, radikalios *svetimybės* inscenizacija tekste: „Ir kad net tas miestas mieste, tas mūsų Paryžius, kurį kasdien ir kasnakt drauge kuriamės ir kuris, tariamės, tik mudviem priklausau, – tai iš tikrųjų yra du skirtingi miestai, dvi tikrojo Paryžiaus projekcijos, dvi susiliejamos, bet niekada nesutapsiančios plokštumos.“⁵¹³

Apie politinį *lūžį* romane pasakojama tarsi iš šalies, dažnai kitų personažų lūpomis (pvz., prancūzų ir miesto svečių iš kitų Europos šalių pokalbis kavinėje⁵¹⁴), bet jo tematizavimas parodo, kad šie įvykiai yra svarbūs romano supratimui. Valdo buvimą ties riba galima interpretuoti kaip jo buvimą tarp Rytų ir Vakarų. Dainius Vaitiekūnas pastebi, kad „romano protagonistas, persikėlęs gyventi už Lietuvos ribų į Paryžių, jų iš tiesų neįveikia, nes neįveikia savo atskirtumo, jis tik ieško būdų, kaip su tokia situacija susigyventi“⁵¹⁵. Rima Pociūtė, aptardama romaną iš psichoanalitinių pozicijų taip pat įžvelgia sąsajas su tautos patirtimi ir vadina romaną „tautinės savimonės šešėlio atvėrimu, aksominės revoliucijos pragaištingumo demaskavimu“⁵¹⁶. Iš tiesų, *Vienos vasaros emigrantai* – tai emigracijos istorija, kurią galima palyginti su individo po istorinio *lūžio* atsivėrus sienoms išėjimu į naują pasaulį. Protagonistas susiduria su bendra Rytų ir Vidurio Europos žmonių, kuriuos sutinka Paryžiuje, patirtimi – sovietinės sistemos įdiegtais nepilnavertišku-

509 Pociūtė, Rima: Emigruoti į vieną svetimą vasarą. In: Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šaly*. Vilnius: Homo liber, 2006, p. 224–227, čia p. 227.

510 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomentechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 83.

511 Ten pat: „Berühren bedeutet [...] nicht nur Betasten und Einwirken, es bedeutet auch ein Betreten fremder Räume, ein Öffnen und Aufschließen.“

512 Pociūtė, Rima: Emigruoti į vieną svetimą vasarą. In: Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šaly*. Vilnius: Homo liber, 2006, p. 224–227, čia p. 227.

513 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 209.

514 Ten pat, p. 51 ff.

515 Vaitiekūnas, Dainius: Kaip tampama *kitu*: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste. In: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 213–243, čia p. 217.

516 Pociūtė, Rima: Emigruoti į vieną svetimą vasarą. In: Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šaly*. Vilnius: Homo liber, 2006, p. 224–227, čia p. 226.

mo kompleksais, nusistovėjusių sampratų žlugimu, tapatumo paieškomis⁵¹⁷. Tarsi vėl iškyla geležinė uždanga – praeitis, kurios, kad ir kaip stengtumeisi, nenubrauksi. Atvykėlius iš Rytų bloko klošarė Nathalie vadina *polonais* [lenkas] – svetima, nesuprantama, lyg iš kito pasaulio atklydusia paderme, nemokančia džiaugtis⁵¹⁸ (prisiminkime Sigito Parulskio kartos, nemokančios džiaugtis, apibūdinimą): „Tuomet ir toptelėjo, kad *polonais* jai – padermė, rasė, vardas pavadinti visiems čia iš rytų atsibeldžiantiems, ir visai nesvarbu, kas tu būtum – rumunas ar čekas, ukrainietis ar rusas...“⁵¹⁹

Nors Valdą lydi tragiškos totalitarizmo patirties šešėlis (o tai yra ir visų kitų *lūžio* romanų tema), visgi *Vienos vasaros emigrantuose* aprašomi įtrūkimai protagonisto patirtyje ne tiek atsieja, kiek nurodo galimybę atverti kažką naujo – „kitą pasaulį, kuris dar tik gimsta“⁵²⁰. Valdas stovi ant *slenksčio*, tačiau jaučiama, kad tai nėra neperžengiama riba – „ne užsklendžia, bet atsklendžia“⁵²¹. Protagonistas žvelgia į ateitį, jaučia, kad buvę riboti gyvenimo aiškinimai netenka prasmės, kad jis keičiasi, atranda save. Romano pabaigoje Paryžius jau nebe toks svetimas – tarp protagonisto kūno ir miesto nebėra ribos – jie tarsi „susilieję į viena“⁵²², nes vieta, į kurią atvyko, galbūt ir yra ta, kurioje jis turėjo gimti⁵²³: „[...] tarp tų tūkstančių miestų yra vieniui vienas, vienintelis miestas, kuris yra tavo, kurį susirasti – tai susirasti save.“⁵²⁴

Romanas *Vienos vasaros emigrantai* neretai gretinamas su Broniaus Radevičiaus *Priešaušrio vieškeliais*⁵²⁵ ar Valdo Papievio mėgiamo⁵²⁶ rašytojo Julio Cortázar'o romanu *Žaidžiamie klases*⁵²⁷, kuriame pasakojama kito emigranto – argentiniečio Orasijaus Oliveiros – egzistencinius ieškojimus Paryžiuje. Pažvelgus į šį kūrinį kaip į *lūžio* romaną atsiveria ir kitos lyginimo galimybės – savo tematika jis susišaukia su visais disertacijoje nagrinėjama romanais, o modernistiniu pasakojimu, fenomenologiniu santykiu su pasauliu

517 Plg. Kuiziniėnė, Dalia: Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje. In: *Česlovo Milošo skaitymai* 6 2013, nr. 3, p. 16–24, čia p. 18.

518 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 32 ff.

519 Ten pat, p. 9

520 Ten pat, p. 16.

521 Ten pat, p. 82.

522 Ten pat, p. 380.

523 Plg. ten pat, p. 383: „Ar miestai, kuriuose gimstame, būtina yra miestai, kuriuose gimti turėjome?“

524 Ten pat.

525 Plg. Brazauskas, Nerijus: Valdas Papievis. *Vienos vasaros emigrantai*. In: *Literatūra ir menas*, 2004-03-17. Prieiga internete: <https://www.rasyk.lt/knygos/vienos-vasaros-emigrantai/2826.html> [žiūrėta 2017-09-02].

526 Rašytojas prisipažįsta, kad jo garbei netgi turi altorėlį. Plg. Grinevičiūtė, Agnė: Rašytojas Valdas Papievis: „Lietuvių kalba yra mano namai“. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/rasytojas-v-papievis-lietuviu-kalba-yra-mano-namai-285-806806> [žiūrėta 2017-10-19].

527 Plg. Jonušys, Laimantas: Valdas Papievis. *Vienos vasaros emigrantai*. In: *Šiaurės Atėnai*, 2004-02-14. Prieiga internete: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110131124606/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=686&kas=straipsnis&st_id=2394 [žiūrėta 2017-10-31].

šis Valdo Papievio tekstas itin artimas kitai emigracijos istorijai, pasakojamai Wolfgango Hilbigo romane *Laikinumas*. Abi istorijos skleidžiasi ne chronologiškai, jose dominuoja koliažo principas, atskiri elementai jungiami asociacijomis, praeitis nuolat įsiterpia ir keičia dabartį, o viena nuotaika iššaukia kitą⁵²⁸ – meistriškai žaidžiama skaitytojo lūkesčiais.

Jau abiejų romanų pavadinimuose akcentuotas egzistencijos laikinumo charakteris, kaip jau minėta, abu pasakoja apie emigracijos patirtį – svetimumo jausmą, *savasties* paieškas, kvestionuoja kalbos galimybes. Wolfgango Hilbigo protagonistas, VDR rašytojas C., gavęs literatūrinę stipendiją išvyksta į Vakarų Vokietiją, Valdas Papievio romane bando atrasti save naujoje situacijoje Paryžiuje. Vakaruose abu atsiduria tam tikroje tarpinėje egzistencijos būsenoje – tarp praeities ir dabarties, tarp *pathos* ir *response* – iš kurios nepajėgia pilnai išsiveržti. Platesne prasme C., kaip rašytojo ir darbininko susidvejinime, buvime ant slenksčio tarp Rytų ir Vakarų galima būtų išvelgti visos suskaldytos Vokietijos tragediją, o Valdo pirmieji žingsniai Paryžiuje – tarsi buvimas ties riba priešais naują pasaulį – palyginami su Lietuvos, besimokančios žengti pirmuosius žingsnius po Nepriklausomybės atgavimo, tarti pirmuosius laisvus žodžius situacija.

Emigracija – tai susidūrimas su *svetimybe*, kuris ištinka C. ir Valdą ir verčia juos mąstyti save pasaulyje iš naujos perspektyvos. Čia nereikia pamiršti ir romanų parašymo konteksto – protagonistams, išaugusiems socialistinės diktatūros sąlygomis tai nėra vien tik vienos šalies pakeitimas kita, bet kartu ir susidūrimas be pereinamojo laikotarpio su kita santvarka – taigi su dviguba *svetimybe*. Abiejų romanų protagonistai atsiduria ant patirties *slenksčių*. Tai tam tikras lūžis, krizė, kuri atitolina mus nuo mūsų buvusių ir daro sau pačiam nesuprantamais. Ir C., ir Valdas jau nebe tie, kas buvo, bet dar ir netapę kitais. Tas besikeičiančio savęs nesupratimas žadina poreikį aiškintis, kodėl ir kaip.⁵²⁹ Ši patirties tema ir tampa romanų ašimi. Atrastos sąsajos tarp kūrinių rodo, kad keliami klausimai yra bendražmogiški, protagonistų išgyvenimai, nors ir atskleidžiami per individualius išgyvenimus, savitą kalbinę raišką, turi universalų charakterį, peržengia vienos kultūros ribas ir yra aktualus šiandienos gyvenimo atspindys literatūroje.

---

528 Plg. Jovaišienė, Diana: Modernumo ir postmodernumo sankirtos užsienyje rašančių lietuvių kūryboje: Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantai“. In: *Gimtas žodis* 2012, nr. 9, p. 31–40, čia p. 33.

529 Plg. Sverdiolas, A. *Principia Hemeneuticae*. Paskaita 2015.03.19 VU.

„[...] mes – Mėlynbarzdžio vaikai. Svetimi vienas kitam, neišsikalbantys, vienas kito negirdintys. Netikėtai išskiriami ir dar netikėčiau atsirandantys – kad paliudytume, jog niekada ir nesusitiksime.“
Renata Šerelytė, *Mėlynbarzdžio vaikai* (2008)⁵³⁰

4.6. Renata Šerelytė: *Mėlynbarzdžio vaikai*

Mėlynbarzdžio vaikai (2008)⁵³¹ – trečiasis autorės romanas⁵³², atskleidžiantis vėlyvojo sovietmečio ir pirmųjų Lietuvos Nepriklausomybės metų išgyvenimus. Knygą į vokiečių kalbą vertęs austrų rašytojas, kritikas, vertėjas Cornelius Hellis⁵³³ sako, kad šis romanas yra „autorės kūrybos viršūnė – gavęs peno iš rašytojos biografijos ir daugelio kasdienybės detalių, įtikinantis savo kalba ir struktūra“⁵³⁴. *Mėlynbarzdžio vaikuose* ryškūs autobiografiniai momentai – Renata Šerelytė vaikystėje gyveno Baltarusijoje, motina paskendo jos brolių akivaizdoje, tragiškai baigėsi brolio Dainiaus gyvenimas. Tačiau šio kūrinio negalima vadinti autobiografija – tai romanas, fikcinis pasakojimas iš keturių bevardžių veikėjų (motinos, brolio, sesers ir jaunylis brolio) perspektyvos kuriamas meniškais eskizais, fiksuojamos akimirkos, pojūčiai ir jausmai. Kalbėdama apie Renatos Šerelytės prozą, Jūratė Sprindytė atkreipia dėmesį į autorės „stiliaus mikrostruktūrų grož[i]“⁵³⁵, rašytojos kūryba gausi artimų poezijai metaforų, jai būdingas asociatyvus rašymas, pagrindinis dėmesys skiriamas ne fabulai, bet personažų autentiškai patirčiai atskleisti.

Romano pasakojimą galima suskirstyti į du laikotarpius – prieš (motinos istorija, brolių ir sesers vaikystė) ir po Nepriklausomybės atgavimo (brolio vienvė kaime, sesers išvykimas į miestą). *Mėlynbarzdžio vaikai* prasideda motinos mirties ir laidojimo scena, apie jos gyvenimą pasakojama iš mirusiosios perspektyvos. Komunistė motina, palikusi pirmąjį girtuoklį vyrą Anastazą Lietuvoje, išvykusi su dviem mažamečiais vaikais ir bandžiusi siekti politinės karjeros Černomaiske, tampa sovietinės Mėlynbarzdžio sistemos auka, kenčianti antrojo vyro Tolio smurtą šeimoje. Tai moters žlugdančioje

530 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 193.

531 Šis Renatos Šerelytės romanas 2009 metais laimėjo Jurgos Ivanauskaitės premiją, 2010 metais gavo *Bank Austria Literaris* apdovanojimą.

532 Pirmieji du – *Ledynmečio žvaigždės* (1999) ir *Vardas tamsoje* (2004).

533 Romaną *Mėlynbarzdžio vaikai* pavadinimu *Blaubarts Kinder* 2010 metais išleido leidykla Wieser Verlag GmbH (Klagenfurt, Austrija).

534 Hell, Cornelius: Das Prisma einer Zeit. In: *Album, DER STANDARD*, 21./22.6.2014. Prieiga internete: <http://derstandard.at/2000002183423/Das-Prisma-einer-Zeit> [žiūrėta 2015-01-05]: „Blaubarts Kinder ist ein Höhepunkt ihres Werkes – genährt aus der Biographie seiner Autorin und vielen Alltagsdetails, überzeugend durch seine Sprache und Struktur“.

535 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 108.

totalitarinėje visuomenėje portretas, „vienišos emancipacijos, sumindytos sardisto kanopų“⁵³⁶ tragedija.

Po motinos mirties brolis ir sesuo gyvena su savo tikruoju tėvu Lietuvoje. Tragiškoje antrojo pasakotojo brolio istorijoje ryškus intertekstinis ryšys su rašytojos brolio Dainiaus Šerelio apsakymu *Benjamino fikusas*⁵³⁷ (2005) – palėpės vaizdinys, nykstantys augalai, nelaiminga meilės istorija, šeimos drama, sovietmečio ir pirmųjų Nepriklausomybės metų realijos sieja abu šiuos kūrinius. Vienatvė, negebėjimas prisitaikyti prie besikeičiančios visuomenės, neviltingas ir netikėjimas ateitimi romane baigiasi brolio personažo savižudybe.

Trečioji pasakotoja sesuo svarsto apie savo ir santykių su šeimos nariais istoriją. Užaugusi kaime, ji išvyksta studijuoti į miestą, kuriame (nesėkmingai) bando rasti save, savo vietą gyvenime. Ypač svarbus šiame pasakojime yra ryšys su broliu, likusiu kaime ir besiilginčiu sesers, kuri vis rečiau užsuka aplankyti. Po brolio mirties sesuo jaučia poreikį sumišusį su kaltės jausmu suprasti, vėl ir vėl bando permąstyti, kas ir kodėl įvyko su ja ir šeimos nariais.

Ketvirtasis pasakotojas pasirodo tik romano pabaigoje. Tai jauniausias brolis po motinos mirties likęs Černomaiske, tikras Mėlynbarzdžio-Tolio sūnus ir jo ideologijos tęsėjas: „Nes nieko gero iš motinos kraujo. Ne jos, o mano tėvo kraujas turi būti mus visus tris jungiantis ryšys.“⁵³⁸ Mėlynbarzdžio sūnus, išugdytas besąlyginiam paklusnumui tiek tėvui, tiek ir visai sistemai renkasi vienintelį kelią, kurį pažįsta – jėgos, brutalumo ir smurto. Jo žodžiai: „Ėjau stotelės link, pirmą sykį jausdamas galingą kraujo balsą gyslose, [...]. Klajokliai, stepės, moterys, mažytės jų galvos su ilgomis kasomis, [...]. Staičius kirtis. Galva rieda nuo pečių [...]“⁵³⁹ – romane nuskamba kaip kraupi serijinio žudiko programa.

Romane šie keturi pasakotojai sužymėti numeriais 1., 2., 3., 4., jie neturi vardų, nėra įvardijami, ir tai galima skaityti kaip personažų tapatumo nebuvimą. Romano kompozicijos centras steigiamas ties dviem įvykiais – gyvenimu Černomaiske ir mamos mirtimi – visus keturis balsus siejančia traumine patirtimi, kurią kiekvienas reflektuoja – kalba monologu – iš savo pozicijų, tarsi būdami „svetimi vienas kitam, neišsikalbantys, vienas kito negirdintys“⁵⁴⁰. *Savastis* formuojasi santykiyje su kitais, o praradę ryšį su šeimos nariais, su visuomene, jie praranda ir save. Dialogas tarp šių veikėjų, atskleidžiantis visą vaizduojamos situacijos tragizmą (sąmoningai?) paliekamas skaitytojui.

Tokia daugiaperspektyvė struktūra kuria polifonišką ir iš dalies prieštarinę pasakojimą. Tokiu būdu iš įvairių perspektyvų rekonstruojami prisi-

536 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 198.

537 Šerelis, Dainius: *Benjamino fikusas*. In: *Metai* 2005, nr. 7. Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/479-dainius-erelis-benjamino-fikusas-apsakymas> [žiūrėta 2017-09-15].

538 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 210.

539 Ten pat, p. 211.

540 Ten pat, p. 193.

minimai, o daugiabalsiškumas, apie kurį Michailas Bachtinas rašo kaip apie kalbėjimo formą, kurioje persipina svetimi ir savi balsai⁵⁴¹, nurodo į tai, kad nėra vienos visa apimančios tvarkos, kad galimi įvairūs požiūriai ir skirtingas kalbėjimas, netgi toks, kuris (kaip vėliau bus parodyta) nukrypsta nuo visuomenėje priimtų normų.

Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikai* – tai sovietinėje santvarkoje užaugusi, sistemos sugniuždyta, niekada savo tapatumo neturėjusi žmonių karta, kurių gyvenimą, Elenos Bukelienės žodžiais, „iš pačių pašaknų pakeičia“⁵⁴² pokyčiai valstybėje XX a. pabaigoje. „Jie buvo priklausomi, įreminti, įkinkyti, stebimi, pamaitinti ir judėjo kaip pririštas šuo – vis tuo pačiu išmintu ratu. Dabar jie paleisti, nepriklausomi, laisvi patys susirasti sau pagal sugebėjimus priklausančią vietą. Deja, tai jau nebe visų jėgoms.“⁵⁴³ Renata Šerelytė patvirtina šią mintį interviu su Regimantu Tamošaičiu: „Jie jau nurašyta medžiaga. Jie jaučiasi nereikalingi ir pasitraukia iš gyvenimo arba lūžta šiame gyvenime, nes jie yra paženklinti Mėlynbarzdžio.“⁵⁴⁴

Mėlynbarzdžio, kaip vieno pirmųjų serijinių žudikų mitas siekia Šarlio Pero⁵⁴⁵ ir Brolių Grimų laikus ar net vieną pačių ankstyviausių žmonijos pasakojimų apie uždraustą pažinimo vaisių. Šiame mite susipina ir tokios egzistencinės temos kaip smalsumas, tabu, ribų peržengimas, valdžia ir mirtis, o pats Mėlynbarzdys iškyla demonišku pavidalu⁵⁴⁶. Mėlynbarzdžio motyvas iki šių dienų sutinkamas įvairiausiuose tekstuose⁵⁴⁷, prie kurių prisijungia ir Renatos Šerelytės romanas. Jau pačiame romano pavadinime fiksuojamas Mėlynbarzdžio-patėvio vaizdinys gali būti skaitomas kaip sovietinės siste-

541 Plg. Bachtin, Michail: *Die Ästhetik des Wortes*, iš rusų kalbos vertė Raineris Grūbelis, Sabinas Reese. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979; Bachtin, Michail: *Dostojevskio poetikos problemos*, iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

542 Bukelienė, Elena: *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 46

543 Ten pat.

544 Rašytoją kalbina literatūrologas Regimantas Tamošaitis: Renata Šerelytė „Mėlynbarzdžio vaikai.“ Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-11-14-renata-serelyte-melynbarzdžio-vaikai/12967> [žiūrėta 2015-01-05].

545 Šarlio Pero pasakos Mėlynbarzdžio prototipas buvo XV a. prancūzų maršalas Gilles de Rais, garbės žiauriais nusikaltimais ir išsiskiriantis beveik mėlynos spalvos barzda. Plg. Pinkola, Clarisa Estes: *Bėgančios su vilkais: laukinės moters archetipas pasakose ir mituose*. Vilnius: Alma littera, 2010, p. 302.

546 Plg. Neubauer-Petzoldt, Ruth: Von verbotener Neugier und grenzüberschreitendem Wissen. Blaubart als neuer Mythos und Daseinsmetapher. Prieiga internete: <http://web957.lin-www.df-webhosting.de/RuthNeubauer/Habil.pdf> [žiūrėta 2015-01-05].

547 Šios temos savo kūryboje ėmėsi Friedrichas Didysis satyroje *Mėlynbarzdys / La Barbe Bleu* (1779), Liudvikas Tikas tekstuose *Septynios Mėlynbarzdžio žmonos / Die sieben Weiber des Blaubart* ir *Riteris Mėlynbarzdys / Ritter Blaubart* (1797), Paulis Dukas operoje *Ariana ir Mėlynbarzdys / Ariane et Barbe-Bleue* (1907), Bela Bartokas operoje *Mėlynbarzdžio pilis / A kékszakállú herceg vára* (1911). Identiteto krizė ir įžvalgų paieškos ir XX a. pabaigoje tampa Margaretos Atwood *Mėlynbarzdžio kiaušinio / Bluebeard's Egg* (1989), Kurto Voneguto *Mėlynbarzdžio / Bluebeard* (1987), Maxo Frischo *Mėlynbarzdžio / Blaubart* (1982) kaip ir XXI a. pradžioje Judithos Kuckart dramos *Mėlynbarzdys laukia / Blaubart wartet* (2002) tema. Čia taip pat reiktų prisiminti ir Nijolės Miliauskaitės *Uždraustą įeiti kambarį* (1995). Plg. ten pat.

mos simbolis. Įvesdama šį įvaizdį į romano tekstą autorė tarsi kuria siaubo pasaką apie totalitarinę visuomenę ir jos padarinius žlugus režimui. Tačiau šis vaizdinys suponuoja ir kitą, t. y. tabu peržengimo momentą: uždraustas Mėlynbarzdžio kambarys atskirtas durimis – *slenksčiu*, ant kurio atsiduria romano protagonistai brolis ir sesuo – tarp Mėlynbarzdžio uždrausto kambario ir pasaulio, kuris jiems svetimas. Jie nededa pastangų šį *slenkstį* peržengti, o, pasak Bernhardo Waldenfelso „[d]elsimas įžengiant į svetimą teritoriją yra ne negebėjimo, bet kybojimo ore būsenos, neleidžiančios rasti ramybės nei čia, nei ten, išraiška. O jei per ilgai delsiama? „Kuo ilgiau dvejojama prie durų, tuo svetimesniu tampama“, rašo Kafka savo tekste *Heimkehr*. Peržengimas nėra vien tik valios sprendimo dalykas, jį veikia *slenksčio afektai*. Šiems priklauso slenksčio baimė kaip ir atsargus šydo praskleidimas ar vogčiomis už veidrodžio mestas žvilgsnis⁵⁴⁸. Praverti uždraustojo kambario duris (ir į savo praeitį, ir į dabartį) pavojinga – motina patiria smurtą, brolis ir sesuo gydomi psichiatrinėje ligoninėje, brolis praveria „žaliojo kambario duris“⁵⁴⁹ (aliuzija į uždraustą Mėlynbarzdžio kambarį) – peržengia ribą į anapusybę.

Novelėse (pvz., rinkinyje *O ji tepasakė miau* (2001) ir ankstesniuose romanuose (pvz., *Lėdynmečio žvaigždės* (1999)) autorės pradėta išėjimo iš kaimo⁵⁵⁰ tema tęsiama ir *Mėlynbarzdžio vaikuose*. Rašytojos kūryboje dažnai figūruoja kaimas, apie kurį pasakojama moters lūpomis. Tačiau kaimas čia nėra tradicinių vertybių, žmogaus šaknų simbolis, bet sistemos sudarkyta, nyki provincija. Ypač tai ryšku posovietinio kaimo aprašymuose: „[...] kolūkis pamažu iro, zmeko, puvo kaip peraugęs baravykas, kol galop nebeliko nei viešosios pirties – kažkas privatizavo ją už penkis litus, – nei vaikų darželio, nei mechaninių dirbtuvių, sugriuvo fermos – tiksliau patys kolūkiečiai išsitàmpė viską, ką galėjo išsitàmpti, [...]“⁵⁵¹

Elena Bukelienė pastebi, kad „[r]ašytoją domina status quo – šiuolaikinės moters psichologinis ir egzistencinis matmuo specifinėje erdvėje – t a r p gimtinės ir miesto.“⁵⁵² Sesuo išvyksta iš kaimo į miestą, bet naujoje erdvėje susiduria su *svetimybe*, kuri tekste artikuliuojama sfinkso – būtybės tarp

548 Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 216–217: „Das Zögern beim Betreten eines fremden Bezirks ist nicht Ausdruck einer Ungeschicklichkeit, sondern eines Schwebezustandes, der uns weder hier noch dort zur Ruhe kommen läßt. Zögert man zu lange? „Je länger man vor der Tür zögert, desto fremder wird man“, so Kafka in seinem Text *Heimkehr*. Das Hinübergehen ist keine Sache bloßer Willensentscheidung, es wird von *Schwellenaffekten* angetrieben. Dazu gehört die Schwellenangst ebenso wie das vorsichtige Lüften des Schleiers oder der verstoßene Blick hinter den Spiegel.“

549 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 178.

550 Egzistencinė *išėjimo* (iš kaimo į miestą) samprata lietuvių literatūros refleksijoje pradėjo formuotis nuo Broniaus Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* pasirodymo 1979 m. Plg. Daujotytė, Viktorija: *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001, p. 773.

551 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 136.

552 Bukelienė, Elena: *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 47.

žmogaus ir gyvūno – įvaizdžiu: „Pirmus metus Vilniuje jaučiausi kaip laukinis žvėrelis; ypač buvo baisu važiuoti troleibusu, atrodė, kad stoviu tarp sfinksų, ne tarp žmonių [...].“⁵⁵³ Ji jaučiasi svetima ne tik „sfinksų“ visuomenėje, su kuria susidūrė, bet ir iš esmės žmonėms „kaip laukinis žvėrelis“, esanti nei ten, nei čia, tarpinėje būsenoje, tarsi ant *slenksčio*, o, kaip pastebi Bernhardas Waldenfelsas⁵⁵⁴, „[v]ietos perstūmimai, kurie išplaukia iš to, kad mes ant tokių slenksčių niekada pilnai nesame vietoje, kelia nerimą, kuris gyvina, bet tuo pačiu ir trikdo“⁵⁵⁵. Panašiai sesers *slenksčio* būseną aprašoma romane: „Nerimas skyrėsi nuo kankinamų namų ilgesio visų pirma tuo, kad jame nebebuvo namų – kaip salos, kurioje gali šnekėti su paukščiais ir augalais. Atsivėrė erdvė, kurioje ne tik kad nieko nebuvo, bet nieko ir negalėjo atsirasti.“⁵⁵⁶ „Tarp“ kaip įtrūkimas negali būti priskirtas nei vietai, nei laikui, kaip ir nepriklauso nei vienai, nei kitai pusei.⁵⁵⁷

Renatos Šerelytės prozoje svarbus pasikartojantis sapno motyvas, kuris, anot Audingos Peluritytės, tampa autorės „prozos mitu, idealia vertybe, siekiniu.“⁵⁵⁸ Šiame romane jis ryškus ir brolio, ir sesers siužetinėse linijose. Kaip ir Sigitos Parulskio romane *Trys sekundės dangaus*, šis motyvas talpina mas tarp realybės ir miego būsenos, tarsi sapnuojant atmerktomis akimis, kai vaizdams suteikiamas prioritetas prieš pasakojimą. Šerelytės kūryboje „[s]apno vaizdai skleidžiasi nenuspėjamais, spontaniškais blyksniais, ištisomis jų kaskadomis, [...]. Tačiau šių vaizdų prigimtis ir konstravimo logika nėra chaotiška, atsitiktinė. Atvirkščiai, ji nuosekliai grįžta sapno ir realybės derme bei priešprieša,⁵⁵⁹ pastebi Audinga Peluritytė. Šią mintį galima būtų išplėsti, kad romane sapno forma iškylantys vaizdiniai priklauso ribinėms būsenoms, šiuo atveju tarp miego ir būdravimo, pastariesiems persipinant tarpusavyje ir *slenksčiui* tarp jų tampant pralaidžiam.⁵⁶⁰ Tokiu būdu sapnas *Mėlynbarzdžio*

553 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 115.

554 Bernhardas Waldenfelsas šiame kontekste kalba apie laukimo literatūrą – apie laukimą kaip tarpinę būseną Frydricho Nyčės *Štai kaip Zaratustra kalbėjo* (1883–1885), Franco Kafkos *Procesas* (1925), Samuelio Beketo *Belaukiant Godo* (1953), Vladimiro Nabokovo *Pakvietimas į egzekuciją* (1938), Virginijos Woolf *Tarp veiksmy* (1941). Plg. Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 222.

555 Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 222: „Die Ortsverschiebungen, die daraus resultieren, daß wir an solchen Schwellenorten nie ganz am Platz sind, sorgen für eine Unruhe, die als belebend, aber auch als verstörend empfunden wird.“

556 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 140.

557 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 219–221.

558 Peluritytė, Audinga: Jauniausieji lietuvių prozininkai. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. – Vilnius: Alma littera, 2003, p. 202–224, čia p. 214.

559 Ten pat.

560 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 222–223.

vaikuose virsta metaforine vieta, kur susitinka *savastis* ir *svetimybė*: „[...] sapnas – perdėm asmenišką dalyką, baugus ir tamsus, atskirtas kaip uolėta sala, neturinti prieigų. Ir jeigu sala kūrinį netikėtai atsiveria ir įneriu į jos užutekį kaip dūžtantį laivą, tokia akimirka pati būna kaip sapnas.“⁵⁶¹

Sapnas romane – vieta, kur peržengiamos ribos, galimas ryšys su anapusiniu pasauliu (pvz., sesers pokalbis su mirusiu broliu⁵⁶²), personažų sapnuose atpažįstamos patirtos traumos: „Sapnai neretai atskleidžia realybės prigimtį, paremtą prisitaikymo prie aplinkybių taisykle. Taigi nieko keisto, jei iš tikrųjų gyvename beorėje erdvėje, tik prisitaikėme gyventi nekvėpuodami,“⁵⁶³ sako sesuo. Jos vidinę būseną išvykus į miestą atspindi sapnas apie tuščius namus: „Sapne būtieji namai mažėja ir traukiasi, o būsimieji prisispaužia vis erdvesni ir didesni. Ir tai kelia ne džiaugsmą, o nuostabą ir netgi baimę – juk kiekvienas kambarys turi būti gyvenamas, kaipgi aš tiems kambariams tai suteiksiu?“⁵⁶⁴ Kitoje vietoje aprašomuose sapnuose atsiskleidžia jos negebėjimas ar delsimas prisitaikyti posovietinėje visuomenėje: „Štai vieną sykį sapnavau, kad sukuosi kosmose kartu su žaliai švytinčia spiralės formos galaktika, o kitą – kad stoviu be drabužių prekybos centro mašinų stovėjimo aikštelėje. Kosmose jaučiausi laisva, o aikštelėje dusau, tarsi būčiau beorėje erdvėje.“⁵⁶⁵ Brolio sapnai – jo dienos košmarų tęsinys⁵⁶⁶:

„– Būtų geriau, – tarė [gydytoja – V. K.], įdėmiai į mane žiūrėdama, kad mažiau sapnuotumėte.

– Tai tas pat, – atsakiau jai, – jeigu jūs siūlytumėt man mažiau gyventi.“⁵⁶⁷

Brolio personažas labiausiai kenčia nuo neapibrėžtumo esamame laike, nesusivokimo ir baimės gyventi: „Sesuo parvažiuodavo vis rečiau, du tris kartus per metus ir gyveno tokį gyvenimą, kurio aš visada bijojau – laisvą.“⁵⁶⁸ Nelaiminga meilė moteriai pasirodo kaip „viena iš šmėklų, gyvenančių abejingame daiktų pasaulyje“⁵⁶⁹, kaip „baisus ir beviltiškas jausmas“⁵⁷⁰, neišpildantis lūkesčių. Jis bando rašyti, tačiau mato tik savo abejingumą ir su-daiktintą visuomenę: „Rašyti... o kam?.. Juk tai balsas tyruose. Ir ne žmogaus, o vabalo, gyvio, kuriam baisiai skauda, bet kiekvienas skausmo apniktasis

561 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 164.

562 Ten pat, p. 186: „Stovėjo prie žaliojo kambario durų, lyg ką tik įėjęs, ir liūdnai žvelgė į mane. Suprasdama, kad jis – jau ne šio pasaulio gyventojas, ir aš turiu galimybę išsiaiškinti, kurgi iškeliauja sielos, godžiai nekantraudama, o ir jausdama melodraminį šiurpulį, paklausiau: „Kurgi tu dabar esi?..“ Ir kai jis atsakė: „Brazilijoje“, pajutau nusivylimą, kurio neišskleidė netgi prabudimas.“

563 Ten pat, p. 198.

564 Ten pat, p. 171.

565 Ten pat, p. 197.

566 Pvz. „dūstančios žmogauvės“, „pūvantys gyvi žmonės“ ir pan. Ten pat, p. 123.

567 Ten pat, p. 124.

568 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera 2011, p. 142.

569 Ten pat, p. 92.

570 Ten pat.

paprastai girdi tik savo balsą.⁵⁷¹ Brolio realybės suvokimas vis labiau blėsta, jis gyvena nakties monstrų pasaulyje:

„Paskui bandžiau parašyti apie nakties padarą, bet nieko neišėjo – pabaisa nesileido išvelkama į dienos šviesą, galbūt todėl, kad nemokėjau tinkamai jos apibūdinti, taip, kaip sesuo savo jautį, apdovanodama jį sunkiomis kanopomis ir „krauju pasruvusių žvilgsniu“, tamsos gyvis neturėjo nei kanopų, nei žvilgsnio, jis buvo beformis, ir tušinukas sustingo mano rankoje.

Ar įmanoma aprašyti padarą, kuris neturi gyvybės formos?⁵⁷²

Brolio, o vėliau ir sesers psichinė būseną nurodo į tai, ko negalima kontroliuoti, kas yra *daugiau*, t. y. į radikalią *svetimybės* patirtį. Pasak Andrea'os Leskovec, „[p]ertekliaus figūra priklauso tokioms, kurios tematizuoja radikaliai *svetimybei* svarbų savęs praradimo aspektą. [...] Perteklius atsiveria [...] figūrose, kuriose svetimybė pasireiškia kaip nukrypimas, deformacija arba perkėlimas, taigi susidaro nauji dariniai / tvarkos. Nukrypimas reiškia ne tik kitokį kalbėjimą, kuriantį naują kalbos tvarką [...], bet ir nukrypimus kitokio elgesio arba mąstymo prasme, kaip tai, pavyzdžiui, pasirodo beprotybėje.“⁵⁷³ Atsiveria vidiniai slenksčiai, nes „[r]adikali svetimybė prasideda mūsų pačių viduje. Jei žmogus nėra savo namų šeimininkas, tai slenksčiai iškyla ne tik kaip išoriniai, bet ir kaip vidiniai. Pasąmonėje mes įžengiamo į ‚vidinį užsienį‘. Mes esame atskirti ne tik nuo kitų, bet ir nuo pačių savęs“.⁵⁷⁴ Brolis ne tik bėga nuo jam svetimo pasaulio, ieško prieglobsčio gamtoje, kuri nesvetingai sutinka „aklina tamsos siena“⁵⁷⁵, slepiasi palėpėje, tačiau suskyla ir pats, lieka vienas su savo vidiniais demonais:

„Juk negali būti, kad gerai klosis žmogui, kurį net obels žiedlapis žeidžia. [...] nesupratau nei jos [sesers – V. K.], nei Kafkos, nei Prusto – širdį žeidė tik pyragėlio kvapas ir vabalu virtusio žmogaus vienišumas. Aš irgi jaučiau į nugarą įstrigusį obuolį ir negalėjau paprašyti, kad jį ištrauktų, kol nesupuvo ir nesupūdė manęs.“⁵⁷⁶

571 Ten pat, p. 156.

572 Ten pat, p. 76.

573 Leskovec, Andrea: Vermittlung literarischer Texte unter Einbeziehung interkultureller Aspekte. In: *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht. Didaktik und Methodik im Bereich Deutsch als Fremdsprache*. Jahrgang 15, Nummer 2 (Oktober 2010), p. 237–255, čia 246–247: „Die Figur des Überschusses zählt zu jenen Figuren, die den für das radikal Fremde konstitutiven Selbstentzug thematisieren. [...] Überschuss zeigt es sich außerdem in Figuren, in denen das Fremde als Abweichung, als Verformung oder Verschiebung in Erscheinung tritt, also neuartige Formierungen / Ordnungen entstehen. Abweichung meint nicht nur ein abweichendes Reden, das eine neue Sprachordnung schafft [...], sondern auch Abweichungen im Sinne eines abweichenden Verhaltens oder Denkens, wie es beispielsweise im Wahnsinn aufscheint.“

574 Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, p. 215: „Radikale Fremdheit beginnt im Inneren unser selbst. Ist der Mensch nicht Herr im eigenen Hause, so treten Schwellen nicht bloß als Außenschwellen auf, sondern auch als Innenschwellen. Im Unbewußten betreten wir ‚inneres Ausland‘. Wir sind nicht nur von Anderen geschieden, sondern auch von uns selbst.“

575 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 143.

576 Ten pat, p. 141.

Sesuo baigia studijas, sukuria šeimą ir tampa žinoma rašytoja, tačiau realybė pasirodo nepakeliama – atsiduria tarpinėje būsenoje, kurią metaforiškai simbolizuoja grotuotas psichiatrinės ligoninės langas, per kurį ji stebi savo šeimą. Nerimo, baimės ir kaltės (dėl brolio mirties?) jausmą („Ar mano gyvenimas yra toks, kad verta mane uždaryti, neįvardijus kaltės ir nenuteisus?...“⁵⁷⁷) slopina tik tabletės, suteikiančios trumpalaikį poilsį nepakeliamame „juodame gegužyje“ (bet nuskamba ir viltis, nes jį pakeis „auksinis rugsėjis“ ir „rožių vasara“)⁵⁷⁸.

Beprotybė pasirodo kaip priimtinesnė alternatyva, kaip visuomenės normoms priešpastatomas *kitas*.⁵⁷⁹ Brolio ir sesers ligos negalima priskirti vien patologijos sričiai, ar, kaip sako Bernhardas Waldenfelsas, uždaryti į karantiną ir palikti gydytojų ekspertų valiai⁵⁸⁰. Tai labai asmeninė patirtis, sielos skausmas, kuris nualina ir kūną. Brolis ir sesuo, vokiečių literatūrologės, tyrinėjančios posovietinę literatūrą Christinos Parnell žodžiais, nėra tokie „ligoniai, kurie švenčia savo kūno situaciją ją reflektuodami, diskutuodami ir siekia savotišku „onmouseover“⁵⁸¹ išvengti gyvenimo šokio. Dėl sovietinio nežinojimo ir įpročių⁵⁸² jie lieka ištikimai nustebę, nemato ir neieško išeities esamoje tvarkoje.

Viena vertus, beprotybė kaip atsakas į *ištiktį* tekste veikėjus brolių ir seserį įkalina savo patirtyje, pasak Bernhardo Waldenfelso, „kažkur, kas yra kita čia ir dabar veikiančios tvarkos pusė“⁵⁸³. Jie nebegali peržengti savo suvokimo horizonto, nes, užaugę sovietinėje sistemoje, neturi įgūdžių gyventi naujose sąlygose. Skaitant romaną ši motyvą galima interpretuoti kaip Mėlynbarzdžio vaikų kartos trauminių išgyvenimų po *lūžio* pasekmių metaforą. Kita vertus, beprotybė jiems tarsi suteikia prieglobstį, tam tikra prasme pateisina jų delsimą tarpinėje būsenoje.

Politiniai pokyčiai, *lūžis* romane neakcentuojami, bet minimi ne viename puslapyje⁵⁸⁴, tačiau svarbiausia čia yra žmogus istorinių įvykių kontekste.

577 Ten pat, p. 214.

578 Ten pat, p. 215.

579 Plg. Parnell, Christina: Wahnsinn als Grenzüberschreitung. Zur Körperdiskussion bei Nina Sadur. In: Cheauré, Elisabeth (Hrsg.): *Kultur und Krise. Russland 1987–1997*. Berlin, 1997, S. 199–215, čia cituota iš prieigos internete: <http://www.christina-parnell.de/texte/sadur.htm> [žiūrėta 2017-10-03].

580 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomenteknik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002, p. 61.

581 Pelės kursoriaus užvedimu.

582 Parnell, Christina: Wahnsinn als Grenzüberschreitung. Zur Körperdiskussion bei Nina Sadur. In: Cheauré, Elisabeth (Hrsg.): *Kultur und Krise. Russland 1987–1997*. Berlin 1997, S. 199–215, čia cituota iš prieigos internete: <http://www.christina-parnell.de/texte/sadur.htm> [žiūrėta 2017-10-03]: „Es sind dies nicht Kranke, die ihre Körpersituation feiern, indem sie sie als je eigen reflektieren, diskutieren und sich ihr durch einen skurril ‚onmouseover‘ den Lebenstanz zu entziehen suchen. Es sind die ergebenden betroffenen der sowjetischen Variante des Nichtwissens, Sichgewöhnens.“

583 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 164: „[...] eine Anderswo, das die Kehrseite der hier und jetzt wirksamen Ordnung bildet.“

584 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 132f.

Nepriklausomybės laikotarpį ženklina besikeičianti valiuta: „[...] pasikeitė pinigai – pavirto žvėrimis, tokie ir turėjo būti, kas čia nuostabaus; [...]“⁵⁸⁵; „Atrodo, trečiame kurse pasitraukė „žvėriukai“ ir įvedė litą, šia iškilminga proga aš praradau nekaltybę“⁵⁸⁶; „tuoj po Nepriklausomybės ir ypač – po lito įvedimo – pagausėjo žmonių, tikinčių šituo pasididžiavimu [pagonybe – V. K.]“⁵⁸⁷, ironizuoja protagonistė. Ir kitose teksto vietose skamba vartotojiškos visuomenės pokomunistinėje Lietuvoje, „muilo operų eros“⁵⁸⁸ kritika: „[...]“, cėkašnikai niekur nedingo, tiesiog susilipdė į naują biurokratinį mechanizmą ir šis, palaikomas šventosios religijos – pagonybės, ėmė pamažu suktis, vėl maldamas žmogieną“⁵⁸⁹; „[...] nebuvau pratusi, kad niekas nereikalautų pinigų. Juolab šitais žiauriais besiformuojančio kapitalizmo laikais, [...]“⁵⁹⁰ ir pan.

Susvetimėjimas šiulaikiniam pasaulyje, nepasirengimas gyventi jame, nusivylimas dabartine situacija gimdo apatiją:

„Juk gyvenimo stimulus – ne kas kita, o pyktis ir satisfakcijos troškimas, ir kartais jau per vėlu peikėtis, kai išvysti, jog niekam nereikia įrodinėti, kad nusipelnei gyventi geriau ir teisingiau.

Nebent rėkti tai per kiekvienes rinkimus.

Bet ar iš to bus naudos, labai abejoju.“⁵⁹¹

Sudarkytame Mėlynbarzdžio pasaulyje, kuriame viešpatauja jo geležinio kumščio jėga, vaikams telieka tylėti ir paklusti, jie neišmoko veikti ir kovoti. Romano personažai, susidūrę su istoriniu *lūžiu* patys atrodo sudužę. Nesuvokę savęs anksčiau ir griuvus sistemai jie jaučia baimę tarsi vis dar stovėtų prie uždraustųjų durų. Brolis „žengime į ateitį“⁵⁹² jaučiasi svetimas, kaip ir jo sesuo, išvykusi į didelį miestą. Jo pasaulis „ne plečiasi, o traukiasi.“⁵⁹³ Baimė ir nemokėjimas gyventi laisvai, vienatvė ir nerimas, virtęs fizine kančia priverčia jį pasiduoti. Iš Mėlynbarzdžio pančių bebandanti išsiveržti sesuo taip pat nepajėgia išsivaduoti iš vidinės tuštumos ir nerimo. Kaip Wolfgango Hilbigo, Kurto Drawerto, Andre'os Hannos Hünninger romanuose, čia atskleidžiama suskilusių tapatybių drama, tačiau skirtingai nei minėtuose tekstuose, Šerelytės protagonistai neturi ambicijų rasti save, pasak Audingos Peluritytės, „jų nekamuoja iliuzijos nei savo idealią tapatybę susigrąžinti [...], nei ją

585 Ten pat, p. 111.

586 Ten pat, p. 133.

587 Ten pat, p. 137.

588 Ten pat, p. 135.

589 Ten pat, p. 138.

590 Ten pat, p. 149.

591 Ten pat, p. 201.

592 Ten pat, p. 109.

593 Ten pat, p. 128.

aktyviais veiksmais įveikti⁵⁹⁴, kaip pesimistiškai konstatuoja *Mėlynbarzdžio vaikų* protagonistė sesuo, „[d]augelis asmens išdidumą ir nepriklausomybę teigiančių sąvokų realiame gyvenime nieko vertos, užtenka menkos kibirkštėlės, kad virstų pelenais.“⁵⁹⁵

Rašytojas Helmutas Schönaueris apie *Mėlynbarzdžio vaikus* rašo: „Gera istorija turi loginę seką ir ją lengva skaityti. Tačiau tikra istorija dažnai būna tokia sudarkyta ir amorfinė, kad skaitytojui ją dažnai sunku suprasti.“⁵⁹⁶ Iš tiesų, šį romaną galima laikyti autentiškos patirties pasakojimu, kuris nesileidžia iš karto suprantamas ir, kviesdamas skaityti kelis kartus, atveria Mėlynbarzdžio kambario duris ne į vieną, bet į daugelį slaptų kambarių.

---

594 Peluritytė, Audinga: Jauniausieji lietuvių prozininkai. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 202–224, čia p. 214.

595 Šerelytė, Renata. *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011, p. 198.

596 Plg. Schönauer, Helmut: *Blaubarts Kinder*. Prieiga internete: <http://www.lyrikwelt.de/rezensionen/blaubartsKinder-r.htm> [žiūrėta 2017-10-10]: „Eine gute Geschichte hat einen logischen Ablauf, so dass man ihr leicht folgen kann. Eine wahre Geschichte hingegen ist oft so zertrümmert und amorph, dass man als Leser Mühe hat, sie zu begreifen“.

4.7. *Lūžio* romanai kaip atsakas į *svetimybės* patirtį

Visi šeši romanai – fikcionaliai *lūžio* padarinių refleksija iš tam tikros distancijos, nes ir vokiečių tekstai parašyti jau po 1989–1990 m. (Kurto Drawerto *Veidrodžių šalis* 1992 metais, Wolfgango Hilbigo *Laikinumas* 2000 metais ir Andreos Hannos Hünninger *Rojus* 2011 metais), ir lietuvių autorių – po 1988–1991 m. (Sigito Parulskio *Trys sekundės dangaus* publikuotas 2002-aisiais, Valdo Papievio *Vienos vasaros emigrantai* 2003-aisiais, Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikai* 2008-aisiais). Visi šie tekstai gali būti priskirti prie autobiografinių kūrinių, nes paskatas juos sukurti buvo tiesioginė pačių autorių – įvykių amžininkų – patirtis. Vokiečių romanus, kaip ir daugelį kitų *lūžio literatūros* kūrinių, galima skaityti ir kaip „atsisveikinimo su VDR ir atvykimo į „naują“ federacinę respubliką“⁵⁹⁷ tekstus, ir pavadinti sunkumų pereinant iš vienos visuomeninės sistemos į kitą apmąstymais. Taip pat ir lietuvių romanai, pasakodami apie žmogaus situaciją po istorinių 1988–1991-ųjų metų įvykių, rekonstruodami šalies praeitį, įsijungia į *lūžio literatūros* teminį lauką.

Kaip jau minėta, romanus sieja daugelis bendrų bruožų, kurie būdingi *lūžio literatūrai* – Kurto Drawerto *Veidrodžių šalyje* ir Andreos Hannos Hünninger *Rojuje* 1989/90 metų įvykiai integruojami į romanų veiksmą, juose tematizuojamos ekonominės ir psichosocialinės *lūžio* pasekmės, individo, atsidūrusio ribinėje situacijoje konfliktas. Istorija pasakojama kaip nuotaikų, jausmų ir įspūdžių prisiminimai, sumišę su apmąstymais tekstų dabartyje. Nors Wolfgango Hilbigo *Laikinyje* pats *lūžis* tiesiogiai minimas tik keliuose sakiniuose, tačiau ši tema romane nėra mažiau svarbi. Taip ir lietuvių romanuose estetinio poveikio struktūra yra taip organizuota, kad jie skaitomi būtent šių įvykių kontekste – Sigito Parulskio romanas, jaunystėje *lūžį* patyrusios kartos manifestas⁵⁹⁸, ironiškai vaizduoja sovietmetį ir laikotarpį po jo, Valdo Papievio emigracijos istorija atveria daugelio susidūrimo su Vakarų Europa kaip kita tvarka patirtį, Renatos Šerelytės romanas pasakoja apie totalitarinės sistemos sužalotą kartą, nerandančią ir neieškančią savo vietos permainų pasaulyje.

Svarbų vaidmenį vokiečių romanuose vaidina prisiminimų apie VDR tema – ir siauresne prasme, kaip veikėjų asmeninė patirtis, ir platesne, kaip šalis, kurios nebėra, bet kuri dar gyva atmintyje. Hünninger protagonistė praityje ieško atsakymų į klausimus, didelė dalis Hilbigo ir Drawerto romanų

597 Grub, Frank Thomas: ‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 673: „[...] des Abschiednehmens von der DDR und des Ankommens in der ‚neuen‘ Bundesrepublik [...]“.

598 Plg. Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 97.

veiksmo persikelia į laikotarpį prieš *lūžį* – pasakojama apie VDR kasdienybę, sieną skiriančią abi šalis, *Stasi* persekiojimus ir pan. Parulskio, Papievio ir Šerelytės romanuose taip pat reflektuojama gyvenimo totalitarinėje sistemoje patirtis – sovietinė armija, represijos, tragiška Mėlynbarzdžio šeimos istorija, sovietinio režimo šešėlis, lydintis Valdą emigracijoje.

Tekstus sieja ir „vakariečio“ paveikslai – vokiečių romanuose gausu susidūrimų tarp Rytų ir Vakarų vokiečių aprašymų, ironizuojamas mąstymas klišėmis, taip atkreipiant dėmesį į abiejų šalių svetimumą. Kvestionuojamos ir rytiečių klišės apie „spindinčius“ Vakarus, ir vakariečių požiūris į VDR kaip apie nykią ir tamsią „zoną“, atveriami, kad vokiečių-vokiečių kaip svetimų ar netgi priešų sampratai pakeisti trukdo komunikacijos problemos. Lietuvių romanuose „vakarietis“ taip pat pasirodo kaip svetimas ir priešpriešinamas *homo sovieticus*⁵⁹⁹ (Parulskis, Šerelytė) arba Valdo Papievio romane atvykėliams iš buvusio Rytų bloko, vadinamiems *polonais*:

„Supykęs jis mane išvadino post- ar homosovietiku, o aš jam – pats tu buržujus, paskui dar pridėjau apsišikusį amerikoną ir kapitalistą negrų išnaudotoją, [...]“⁶⁰⁰

„*Polonais* nemoka džiaugtis. [...] Lyg būtumėt atklydę iš kito pasaulio. Arba neturėtumėt nei namų, nei tėvynės.“⁶⁰¹

„[...] užsieniečių Vilniuje dar nebuvo daug, jie priminė ateivius iš kosmoso, nes neturėjo *homo sovieticus* būdingo drovumo ir nevisavertiškumo jausmo, [...]“⁶⁰²

Taip tekstuose artikuliuojama *svetimybės* patirtis nurodo į *savo* ir *svetimo* persipynimą – patirdami *svetimybę* protagonistai patys save suvokia kaip svetimus tam, su kuo susidūrė. *Savasties* steigimosi per *svetimybę* kaip VDR tapatumo problema tematizuojama visuose trijuose vokiečių romanuose. Įdomu, kad Rytų vokiečių identiteto klausimas išlieka aktualus ir jau pačiai Rytų Vokietijai nebeegzistuojant. Kaip jau minėta (plačiau apie tai rašoma priede, skyriuje 3.), socialistinės respublikos laikais, nepaisant pilietybės nesusiformavo stabilus VDR identitetas – galima sakyti, pati šalis buvo fikcija, tad ir tapatumas joje galėjo būti tik abstraktus ir fiktyvus, arba, kaip rašo Raineris Schedlinskis, „ideologinis, nenatūralus, bet kuriuo atveju provincialis“⁶⁰³. Suvienytoje Vokietijoje šis klausimas pasidaro aktualus, nes atsiskleidžia skir-

599 Disidento Aleksandro Zinovjevo terminas pagal jo to paties pavadinimo romaną *Гомо Советикус* (1982).

600 Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 25.

601 Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 32–33.

602 Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2008, p. 139.

603 Schedlinski, Rainer: Gibt es die DDR überhaupt? In: *die arroganz der ohnmacht. Aufsätze und Zeitungs-beiträge 1989 und 1990*. Berlin/Weimar, 1991 p. 27–35, čia p. 29f: „[...] eine ideologische, keine natürliche, allenfalls eine provinzielle.“

tinga Rytų ir Vakarų vokiečių patirtis – jie automatiškai netampa viena tauta, nes, nors ir kalba vokiečių kalba, bet komunikacija yra sudėtinga, tad jau po *lūžio* įvykių steigiasi kitokia, nauja *savastis*, besisiejanti su VDR. Kadangi dauguma Rytų vokiečių išgyveno krizę ir jautėsi pralaimėję, VDR identitetas siejasi, viena vertus, su nepilnavertiškumu, kita vertus, tapus svetimais savo šalyje, su praradimo jausmu lydimu tėvynės ilgesio (Hilbigas, Drawertas), savo šaknų paieškomis (Hünninger), nes VDR, kaip rašo Helga Königsdorf:

„[...] nebuvo visų pirma aukų ir nusikaltėlių šalimi. Pirmiausia tai buvo visiškai normalių žmonių, patekusių į tam tikras sąlygas, kuriose jie turėjo gyventi, šalis ir, nepaisant visų išvardintų sunkumų, joje gyveno.“⁶⁰⁴

Savo ir *svetimo* refleksijos romanuose pasakoja ne tik apie individualius kiekvieno protagonisto išgyvenimus, bet ir kolektyvinį Rytų vokiečių tapatumą, kuris, nors ir yra nulemtas istoriškai, bet, siauresne prasme, artikuluojasi būtent per Rytų ir Vakarų vokiečių konfrontaciją.

Tapatumo krizę išgyvena ir lietuvių autorių protagonistai. Susidūrimas su nauja tvarka (plačiau disertacijos priede, skyriuje 4.), buvo didelis iššūkis tam nepasiruošusiai lietuvių tautai ir reiškė staigias permainas visose gyvenimo srityse. Ši situacija yra iš dalies palyginama su Rytų vokiečių, nes Lietuvai taip pat teko greitai prisitaikyti prie vakarietiškos sistemos ir vertybių. Čia susikerta du svarbūs aspektai, viena vertus, atsinešamas sovietinis palikimas – totalitarinio režimo siekio, Bernhardo Waldenfelso žodžiais, sunaikinti *savą* ir *svetimą* „priverstine brolybe“ ar „tautos valia“ padariniai, kita vertus, konfrontuojama su „vakarietiška *funkcionalizmo* forma“, vartotojiškos visuomenės normomis ir techniniais superstandartais, nors žymiai švelnesniu ir lankstesniu būdu, atliekančiais panašią funkciją⁶⁰⁵. Visų trijų lietuviškų romanų protagonistai atsiduria ties egzistencine riba – tarsi išvyksta iš praeities, bet dar neatvyksta į dabartį – balansuojama ant slenksčio tarpinėje, pereinamojoje būsenoje.

Tapatumo krizės tematizavimas literatūroje skiriasi nuo visuomeninio diskurso tuo, kad atskleisdama *savasties* steigimosi per *svetimą* procesus, ji tuo pačiu per kalbą konstruoja savo realybę ir skaitymo proceso metu atveria naujus prasmų horizontus. Romanų centre esanti individuali savirefleksija atsiveria būtent per jų literatūriškumą – atveria faktą, kad realybė nėra objektivus dydis, kad galimos įvairios jos interpretacijos, kaip tai buvo parodyta skyriuose 4.1, 4.2., 4.3, 4.4, 4.5 ir 4.6.

604 Königsdorf, Helga: Überleben wäre eine prima Alternative. Die gemeinsame deutsche Vergangenheit ist eine teuer bezahlte Erfahrung. In: *BZ*, 22.2.1992: „[...] war nicht in erster Linie ein Land der Opfer und Täter. Es war vor allem ein Land ganz normaler Leute, die Bedingungen vorfanden, mit denen sie leben mußten und auch, trotz aller genannten Belastungen, leben konnten.“

605 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 162: „[...] in einer erzwungenen Brüderlichkeit oder im Gemeinwillen einer Volksgemeinschaft [...]“ „Die westliche Form der *Funktionalisierung* [...]“

Visų šešių romanų tekstai individualiai tematizuoja *svetimybės* daugiadimensiškumą ir per atsakymą į jos iššūkį kuria naujas reikšmes. Tai rodo, kad šiems tekstams atverti neužtenka vien sociokultūrinės ir struktūrinės analizės, bet reikia atsižvelgti ir būtent į šį *lūžio* romanų poetikos aspektą.

Susidūrimas su įvairiomis *svetimybės* formomis (nuo kasdienės iki radikaliai) romanuose pasirodo metaforų gausa – tai patvirtina mintį, kad *savasties* negalima mąstyti be *svetimo*, kad nėra vienos *svetimybės*, bet jų yra tiek, kiek ir tvarkų, ir susidūrimas su jomis visada individualus, šiuo atveju priklauso ne tik nuo autoriaus intencijų ar nuo protagonistų pozicijos romanų tekstuose, bet ir, tai būtina pabrėžti, nuo paties interpretatoriaus.

Kasdienė *svetimybė* kreipiasi per už tekstų esantį situatyvų kontekstą ir pačiame tekste įrašytą gausią informaciją apie padalintos ir vėliau suvienytos Vokietijos istoriją, Lietuvos realijas. Tekstuose taip pat atveriamas kaip intersubjektyvi *svetimybė* funkcionuoja santykiuose tarp žmonių artimoje aplinkoje, pvz., Hilbigo *Laikinume* per C. santykį su mylimąja Heda, Drowerto *Veidrodžių šalyje* protagonisto santykius su tėvais ir seneliu, Hünninger *Rojuje* – per Andrea'os santykius šeimoje ir mokykloje, Parulskio *Trijose sekundėse dangaus* – tai Roberto ir Marijos meilės istorija, sovietinės armijos kareivių tarpusavio bendravimas, Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikuose* – ryšiai tarp šeimos narių, Papievio *Vienos vasaros emigrantuose* – Valdo ir Melanie vasara Paryžiuje. Šių santykių aprašymai tekstuose parodo, kaip figūros veikia viena kitą – kaip jų pasaulio ir savęs suvokimas abipusiškai keičiasi susiduriant vienu ir kitu matymui⁶⁰⁶.

Struktūrinė *svetimybė* romanuose pasirodo ir kaip veiksmo elementas, ir kaip jų struktūrinis elementas – kitokių ženklų (poetinės kalbos) sistema, alternatyvus tikrovės modelis. Tiek vokiečių, tiek lietuvių romanuose struktūrinė *svetimybė* inscenizuojama kaip veiksmo elementas, būtent, kaip kelių tvarkų konfrontacija. Komunikacija tarp skirtingų tvarkų atstovų sudėtinga dėl kultūrinių ypatumų, kartų konflikto ar protagonistų kaip autsaiderių pozicijos, individo ir visuomenės konflikto, nes atskiras individas niekada negali būti pilnai sutapatintas su visuomene, kurioje gyvena – „asmeninė patirtis ir kultūrinis patirties stilius“⁶⁰⁷ persipina, suvokimas yra subjektyvus procesas, priklausantis nuo įvairių faktorių.⁶⁰⁸ Čia reikėtų priskirti ir visuose vokiečių ir lietuvių romanuose tematizuojamą kalbos bei susikalbėjimo problemą, kaip,

606 Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 68.

607 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2013, p. 77: „[...] persönliche Erfahrung und kultureller Erfahrungsstil [...]“

608 Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 72.

pvz., svetimą vokiečių-vokiečių kalbą, su kuria susiduria visų trijų vokiečių romanų protagonistai, *savasties* kaip savos kalbos praradimo temą, naujos kalbos patirčiai išreikšti ir tuo pačiu savo tapatumo paieškas.

Tai rodo, kad kalba ir identitetas tarpusavyje susiję – taigi tapatumo krizė tuo pačiu yra ir kalbos krizė. Taip Hünninger protagonistė Andrea romane ieškodama savęs mokosi iš karto dviejų kalbų – tėvų, kurios dažnai nesupranta, kuri jai svetima ir aktualios suvienytos Vokietijos kalbos. Bet nė viena šių kalbų nėra iki galo jos kalba, tad ji lieka tarpinėje būsenoje – tarp naujo pasaulio ir praeities, prie kurios nebėra priėjimo. Hilbig C. taip pat patenka į gilią tapatumo krizę – iš vienos pusės VDR kalba, kurios jis nekenčia, bet kaip dalies *savasties* negali atsikratyti, iš kitos pusės svetima VFR kalba, kurios jis nenori priimti ir rezultatas yra kalbos praradimas – jis nebegali ne tik rašyti, bet ir kalbėti. Protagonistas Drawerto romane jaučiasi nepajėgus kalba išsivaduoti iš veidrodžių labirinto – abejojimas kalbos galimybėmis tampa egzistencine grėsme – viena vertus, kalba įsiskverbdoma į *savastį* kaip *svetimybė* gali žėisti, kita vertus, kalba kaip kūno raiška nesuteikia pakankamos ir patikimos atramos⁶⁰⁹. Lietuvių romanuose išryškėja nesusikalbėjimo tarp žmonių problematika, savęs paties svetimumo jausmas ir komunikacijos ilgesys (Parulskis), naują tvarką kuriantis kitoks kalbėjimas (Šerelytė), susidūrimas su svetima kalba naujoje egzistencinėje situacijoje ir savęs paieškos joje (Papievis).

Kaip ekstraordinari, t. y. radikali *svetimybė* manifestuoja ribinių fenomenų aprašymuose ir tekstuose pasirodo tarpusavyje persipinančių anomalijų, nukrypimų, deformacijos, perstūmimo ar pertekliaus, perviršio, kažko *daugiau* (*Überschuss*) figūromis.⁶¹⁰ Perviršis, *daugiau*, nei galima įvardinti žodžiais yra poetinės, literatūrinės kalbos bruožas – atveria už žodžių ir sakinių glūdinčias prasmes, tad literatūriniai tekstai visuomet ieško galimybių artikuliuoti ir tai, ką sunku apsaityti, šiuo atveju radikali *svetimybės* patirtį. Ribiniai fenomenai, tokie, kaip *lūžis*, viena vertus, universalūs, nes yra žmogaus egzistencijos dalis, kita vertus, kaip jau minėta, patiriami individualiai. Tuo tarpu kai kasdienė ir struktūrinė *svetimybė* yra reliatyvi, t. y. leidžia ją tam tikra prasme padaryti sava, literatūriniuose tekstuose radikali *svetimybė* pasirodo ne tiesiogiai – per atsaką į jos keliamą nerimą savitomis metaforomis, o, remiantis Bernhardu Waldenfelsu, atsakas ir po jo ateinantis atsakymas yra būtent kūrybiško ir produktyvaus požiūrio į *svetimybės* patirtį atspirties taš-

609 Plg. Jopp, Carsten: Spiegelbild der Unentrinnbarkeit. In: *Schriften des Germanistischen Instituts der Universität Bergen*, 2000, p. 102.

610 Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 78.

kas.⁶¹¹ Pati metafora laikytina kitokio kalbėjimo (nukrypimo nuo įprastos kalbos) forma – Paulio Ricoeuro žodžiais, kaip „tvarkos sužeidimas“⁶¹² ji „nėra diskurso puošmena“, „turi ne tik emocinę vertę, nes perteikia naują informaciją. Trumpai tariant, metafora mums pasako ką nors naują apie tikrovę“⁶¹³.

Pavyzdžiui, Drawerto veidrodžio metafora atveria *slenksčio* tarp *aš* ir kito *aš*, tarpo, kuriame atsidūrė ieškantis savęs protagonistas būseną. Tarpinė „trijų sekundžių dangaus“ metafora fiksuojama Parulskio romane. Gausi radikali *svetimybės* metaforika Hilbigo *Laikinume* leidžia skaitytojui priartėti prie neparafrazuojamo, nesuprantamo, prie *daugiau* – to, kas pasirodo nepasirodydamas, trikdo, kelia nerimą ir reikalauja atsako. Papievio Valdas *svetimybę* patiria per jos kreipimąsi – tarsi *kažkas* iš išorės jį ištinka, jaudina ir gąsdina, ko nepavyksta pagauti ir apčiuopti. Hünninger romane susidūrimas su radikalia *svetimybe* taip pat aprašomas ribinių fenomenų metaforomis – griūtis, gaisras, šokas, patirtis psichiatrinėje ligoninėje. Beprotybė kaip anomalija, kaip nukrypimas nuo įprastų mąstymo ir poelgių manifestuoja radikali *svetimybės* metaforose Šerelytės romane. Taip pat ir sapnai romanuose (Hilbigas, Parulskis, Šerelytė) gali būti priskirti kitai būties formai – juose pasirodo deformuota realybė, iškyla pašamonės vaizdiniai, svetimi kasdieniame gyvenime. Tokiu būdu sapnai yra perstūmimo (Verschiebung) figūra, suprantama kaip perstūmimas erdvėje ir laike, implikuojantis vėlavimą, pasak Leskovec, kaip egzistencinis perstūmimas, savęs paties nepasiekiamumas⁶¹⁴. Perstūmimo figūra romanuose pasirodo ir kaip asmenybės susidvejinimas (Hilbigas, Drawertas), svetimumo sau jausmas visuose šešiuose vokiečių ir lietuvių romanuose.

Tokiu būdu visi šie tekstai kuria perviršį, kuris nebūtinai leidžiasi artikuliuojamas, bet prie kurio visgi galima priartėti, nes *svetimybės* patirtis yra „procesas, kurio metu kuriama ir artikuliuojama prasmė ir daiktai įgauna struktūrą ir pavidalą“⁶¹⁵. Kaip atsakas į *svetimybės* iššūkį, jie metaforiškai formuluoja atsakymą, kuris vėlgi kaip *svetimybė* kreipiasi į skaitytoją atverdamas naujus prasmių horizontus.

---

611 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 50–53; Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, p. 56–67.

612 Ricoeur, Paul: *Die lebendige Metapher*, iš prancūzų kalbos vertė Raineris Rochlitzas. München: Wilhelm Fink Verlag, 1986, p. 26: „Verletzung einer Ordnung“.

613 Ricoeur, Paul: *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų kalbos vertė Rasa Malinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 66.

614 Plg. Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011, p. 84.

615 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2013, p. 19: „[...] Prozeß, in dem sich Sinn bildet und artikuliert und in dem die Dinge Struktur und Gestalt annehmen.“

IŠVADOS IR TYRIMO PERSPEKTYVOS

Lūžio laikotarpis Vokietijoje datuojamas nuo 1989 m. vasaros (pabėgėlių iš VDR krizės) iki 1990 m. spalio 3 d. (Vokietijos suvienijimo). Lietuvoje *lūžis* prasidėjo anksčiau – 1988 m. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įkūrimu ir baigėsi 1991 m. Lietuvai *de jure* atkūrus nepriklausomą valstybę. Šie įvykiai ir laikotarpis po jų abiejose šalyse iškėlė naujus, aktualius dabarties klausimus – kas, kur ir kaip dabar esama? Atsakymų į juos ieško daugelis ir svarbų vaidmenį čia vaidina grožinė literatūra, savita forma leidžianti priartėti prie esminių žmogiškosios egzistencijos momentų.

Šiame darbe išsamiau kalbama apie šešis *lūžio* romanus: Kurto Drawerto *Veidrodžių šalis. Vokiškas monologas / Spiegelland. Ein deutscher Monolog* (1992), Wolfgango Hilbigo *Laikinumas / Das Provisorium* (2000), Sigito Parulskio *Trys sekundės dangaus* (2002), Valdo Papielio *Vienos vasaros emigrantai* (2003), Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikai* (2008), Andrea'os Hannos Hünninger *Rojus. Mano jaunystė po sienos / Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer* (2011).

Literatūrinėse *lūžio* refleksijose romanuose atsiverianti subjektyvi staigių visuomeninių pokyčių patirtis leidžia permąstyti šio istorinio proceso padarinius naujų prasmių kontekste. Šie romanai parašyti po Vokietijos suvienijimo ir Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje, juose jau pasakojama apie gyvenimą po šių įvykių, tad jų (skirtingai nuo tekstų, tematizuojančių, pvz., nacionalsocializmą, ar pokario partizanų kovų laikotarpį) be šių įvykių nebūtų. Nors ir grįžtama į praeities realijas, pasakojimo perspektyva aiškiai atpažįstama – apie *lūžį* kalbama kaip apie užsibaigusį laikotarpį.

Naujausios vokiečių ir lietuvių grožinės literatūros publikacijos rodo, kad *lūžio* tema iki šių dienų išlieka aktuali. Vokietijoje dauguma tokių tekstų rašomi autorių, kilusių iš buvusios Rytų Vokietijos, Vakarų vokiečių kūryba šia tema yra daugiau išimtis, nes skirtingai nei kaimynams, šie įvykiai iš esmės nepakeitė jų gyvenimo. Iš Rytų Vokietijos kilę rašytojai pasakoja apie savo (ar netiesiogiai – savo tėvų) patirtį totalitarinėje sistemoje, o taip pat ir šios sistemos pabaigą – ir kaip išsilaisvinimą bei viltį, ir kaip tam tikrą praradimą (tapatumo krizę). Skaitant romanus išryškėjo buvusios VDR tapatumo atskirimo nuo bendros vokiečių *savasties*, savęs kaip svetimo savoje šalyje jausmo artikuliuojimas. Išsivadavimo iš socialistinės diktatūros faktas (kaip ir lietuvių romanuose) nekvestionuojamas, bet kalbant apie tolimesnes šio įvykio pasekmes, tekstuose girdisi kritiški balsai – pabrėžiami Vokietijos suvienijimo, kaip susidūrimo su *svetimybe* sunkumai. Svetimumo sau pačiam jausmas, *savasties* konfrontacija svetimoje visuomenėje ir naujai atsivėrusiame pasaulyje taip pat būdingi ir lietuvių *lūžio* romanams – tai kas buvo traukiasi, tai kas

ateina, nors ir laukta, bet nepažįstama, *svetima*. Šį jausmą kaip ir vokiečių romanuose lydi tapatumo krizė, *savasties* paieškos greitai kintančiame pasaulyje. Laikotarpis po *lūžio* visuose romanuose vaizduojamas kaip tarpinė būseną, metaforiškai aprašoma kaip vieta tarp vidaus ir išorės, kaip buvimas nei čia, nei ten, iškritimas iš laiko ir erdvės, ribinių asmenybių pavidalais ir pan.

Lūžio (Wende) sąvoka Vokietijoje įsitvirtino nuo 1990 m. pradžios ir vartojama kalbant apie įvykius, sąlygojusius Berlyno sienos griūtį, VDR ir VFR suvienijimą. Prie šio termino šliejasi nuo 1993 m. Vokietijos literatūriniam diskurse atsiradusi nauja sąvoka ryškiai literatūrinei tendencijai įvardinti – *lūžio literatūra (Wendeliteratur)*. Tai įvairių žanrų tekstai tematizuojantys istorinį *lūžį* ir jo padarinius. Daroma išvada, kad panaši tendencija egzistuoja ir šiuolaikinėje lietuvių literatūroje. *Lūžio literatūros* bruožai yra bendri visiems šešiams disertacijoje nagrinėjamiems vokiečių ir lietuvių romanams, tad galima teigti, jog jie priklauso tai pačiai literatūrinių reiškinių klasei.

Lūžio literatūrai, remiantis Franku Thomu Grubu, priskiriami visi tekstai (ne tik grožiniai), turintys teminį ryšį su *lūžiu* (ir tais atvejais, kai šie istoriniai įvykiai yra tik akstinas kūrinio parašymui), taip pat tie, kurie galėjo pasirodyti tik po cenzūros panaikinimo, bei visi pasakojantys apie gyvenimą prieš ir po *lūžio* iš perspektyvos po jo. Sąvoką literatūrologas išplečia prie *lūžio literatūros* priskirdamas slaptus dokumentus bei aktus ir tekstus, parašytus prieš *lūžį*, bet savo tematika vienaip ar kitaip prie jo prisidėjusius. Tokiu būdu Grubas bando aprėpti gausią ir įvairialypę *lūžio literatūrą*, tačiau nepakankamai dėmesio skiria grožinių tekstų specifiškumui – jų literatūriškumui. *Lūžio* romanų skaitymui yra svarbus šių tekstų parašymo erdvės ir laiko kontekstas – geografiniai faktoriai (kur vyksta veiksmai), istoriniai įvykiai, jų priežastys ir pasekmės, sąsajos su romanų parašymo data ir įvairiais diskursais (politiniais, lyčių, kultūros ir pan.), tačiau tiriant *lūžio* romanus išryškėjo juos vienijantis poetikos ypatumas – susidūrimo su *svetimybe* tematizavimas. Paaiškėjo, kad norint suprasti kūrinuose keliamus klausimus vien politinio skaitymo neužtenka, istorinis ir sociokultūrinis kontekstas (išsamiai aprašomas disertacijos priede) tik iš dalies atveria šiuos daugiasluoksnius tekstus, istoriniai faktai romanuose figūruoja kaip pasakojimo fonas. Darbe aptarti *lūžio* romanai kalba apie tai, ko negalima paaiškinti vien tik konkrečia data. Juose fikcionalia forma reflektuojama žmogaus, tautos patirtis – įvairialypiai visuomeniniai procesai, prasidėję po istorinio *lūžio*, keliami egzistencialiniai klausimai, o politinis *lūžis* tampa akstinu tolimesniems literatūriniam apmąstymams.

Išeitį siūlo darbe apibrėžta Bernhardo Waldenfelso *svetimybės* samprata, padedanti romanuose atverti *lūžio* fenomeną per susidūrimo su daugiadimensišku *svetimu* patirtį bei tiriant kūrinis tarpkultūriniu aspektu. Atsižvelgda-

mas į skirtingas *svetimybės* formas filosofas sudaro galimybę, viena vertus, kalbėti apie *svetimą* kaip apie žinojimo spragą, kaip apie tai, kas nepažįstama, ar dar neišmokta, kita vertus, apima radikalią *svetimybės* patirtį, kvestionuojančią mūsų gebėjimą suprasti ir pasirodančią nepasirodant mūsų atsakymuose į jos kreipimąsi. Nors romanuose gausu kasdienės (istorinių faktų, santykių su artima aplinka) ir struktūrinės (susidūrimo su kita tvarka, pvz., svetimą kalbą) *svetimybės* aprašymų, tačiau itin produktyvus pasirodė visus kūrinius siejančios radikalią *svetimybės* metaforikos tyrimas. Šios disertacijos tyrimo objektas yra *lūžio* fenomenas šiuolaikiniuose vokiečių ir lietuvių romanuose, priskiriamuose prie *lūžio literatūros*. *Lūžis* – tai ribinis fenomenas, reikalaujantis specifinės prieigos, nes, viena vertus kaip žmogiškosios būties dalis yra universalus, kita vertus, gali būti individualiai skirtingai interpretuojamas ir romanuose manifestuoja radikalią *svetimybės* metaforų gausa.

Radikalią *svetimybės* diskursą romanuose artikuliuojamas jau minėtais ambivalentiškos, binarines modernybės opozicijas išardančios tarpinės būsenos aprašymais.⁶¹⁶ Pati *svetimybė* pasirodo kaip kūrybiškas atsakas į jos kreipimąsi metaforose, kurias galima laikyti absoliučiomis, nes jų interpretacija gimdo tolimesnes metaforas⁶¹⁷. Taip radikali *svetimybė* kuria metaforų grandines, bet pati išsprūsta ir nesileidžia kategorizuojama.

Reikia dar kartą pabrėžti, kad nors patirties struktūra yra universali ir, kaip buvo parodyta, vienija visus vokiečių ir lietuvių romanus, tačiau reakcija į *ištiktį* kaip *svetimybės* patirtis yra individuali – asmeninė reakcija į, Bernharde Waldenfelso prasme, *patišką* įvykį, kuris trikdo, kelia nerimą ir tuo pačiu provokuoja atsakyti. Nėra vienos *svetimybės*, jų yra tiek, kiek ir skirtingų tvarkų. Tai ryšku ir visuose pasirinktuose romanuose, kuriuose skirtingomis estetinėmis strategijomis pasakojama apie labai skirtingų protagonistų patirtį XX a. pabaigos *lūžio* kontekste: veidrodžių labirinte savęs ieškančią Kurto Draverto monologu kalbantįjį; dvigubos egzistencijos (rašytojo ir darbininko) kamuojamą, tarp VDR ir VFR besiblaškančią Wolfgango Hilbigo C.; save ir tėvus suprasti bandančią trečiosios VDR kartos atstovę Andrea'os Hannos Hünninger Andrea; Sigito Parulskio tarp žemės ir dangaus pasiklydusį buvusį desantininką Robertą; kalbos savo būsenai išreikšti besiilgintį Valdo Papielio emigrantą Valdą; sovietinės sistemos sužalotus, ties riba tarp seno ir naujo užstrigusius Renatos Šerelytės Mėlynbarzdžio vaikus.

Svarbus momentas romanuose yra intrasubjektyvios *svetimybės* temati-zavimas – savęs kaip svetimumo jausmo, kurį protagonistai patiria kaip susidūrimą su radikalia *svetimybe*, aprašymai – egzistencinis perstūmimas, savęs

616 Plg. Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006, p. 191.

617 Plg. ten pat, p. 192.

paties nepasiekiamumas. Intrasubjektyvumas nurodo, kad negalima kalbėti apie *savastį* atsietai nuo *savo* ir *svetimo* persipynimo, nuo to, kad „tarp savo ir svetimo visada egzistuoja tik *neryškios ribos*, kurios daugiau siejasi su akcentavimu, svarba, statistiniu dažniu nei grynu atskyrimu“⁶¹⁸.

Ir patys romanai gali būti suprantami kaip radikalios *svetimbės* vieta, nes rašytojas kalba iš kitur, pasak Bernhardo Waldenfels, „iš ne-vietos, kuri jį verčia atsakyti į netikėtą reikalavimą, išrasti kalbą“⁶¹⁹, kaip kūrybišką atsaką į *svetimbės* kreipimąsi. Tokiu būdu jie atveria tai, kas yra *daugiau*, kas gyvenime nematoma ir provokuoja skaitytojo reakciją, verčia į daugelį dalykų pažvelgti naujai, kitokiu žvilgsniu.

Savitomis estetinėmis formomis ir panašiomis konceptualiomis priemonėmis, kurias galima pavadinti *svetimbės* poetika, romanuose atsiveria šiuolaikinio, totalitarinių struktūrų traumuoto žmogaus drama istorinių XX a. pabaigos įvykių kontekste: ekonominės ir socialinės *lūžio* pasekmės, Rytų ir Vakarų Europos konfrontacija, praeities refleksijos, emigracija ir kultūrinė migracija, kalbos ir tapatumo problemos. Kaip parodė tyrimas, šie klausimai aktualūs tiek vokiečių, tiek lietuvių kūriniams. Tačiau istorija nėra viena-reikšmiška, nėra vienos absoliučios tiesos, tik daugialypis naratyvas gali atsakyti į jos keliamus klausimus. Taip kiekvienas rašytojas kuria savo pasakojimą – susidūrimo su *svetimbe* aprašymų įvairovė dėlioja spalvingą variacijų mozaiką ir tokiu būdu leidžia priartėti prie itin kompleksiško *lūžio* fenomeno.

Atliktas tyrimas parodė, kad pasirinkta tema yra, kaip jau minėta, aktuali ir dar jokių būdu neišsemta. Šioje disertacijoje, tiriančioje autentišką *lūžio* patirtį dėmesys sutelktas į Rytų vokiečių kūrybą kaip būtent tokios patirties reprezentantą ir dėl šios priežasties artimą lietuvių autorių tekstams, tačiau tolimesniuose *lūžio literatūros* tyrimuose būtų galima plačiau pažvelgti ir į Vakarų vokiečių literatūrinę XX a. pabaigos įvykių refleksiją (pvz., Güntherio Grasso *Platus laukas / Ein weites Feld* (1995), Thomaso Hettchės *Nox* (1995), Uwės Timmo *Joninės / Johannisnacht* (1998)). Vakariečių romanai, nors ir rašomi iš didesnės distancijos, nei rytų vokiečių kolegų, taip pat kelia tapatumo klausimą – tematizuoja topografinį ir socialinį abiejų Vokietijos dalių skirtumą, tad atsiveria galimybė palyginti jų literatūrinės koncepcijas.

Į tolimesnių temos tyrimų lauką galima įtraukti ir kitų Rytų vokiečių (Lutzo Seilerio, Ingo Schulze, Thomo Brussigo ir kt.) bei lietuvių autorių (Jurgio Kunčino, Herkaus Kunčiaus, Zitos Čepaitės ir kt.) kūrinius ir visų

618 Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 67: „[...] zwischen Eigenem und Fremden immer nur *unscharfe Grenzen* bestehen, die mehr mit Akzentuierung, Gewichtung und statistischer Häufung zu tun haben als mit säuberlichen Trennung.“

619 Waldenfels, Bernhard: *Vielstimmigkeit der Rede*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, p. 168: „[...] von einem Nicht-Ort aus, der ihn zwingt, auf unvordenkliche Ansprüche zu antworten, eine Sprache zu erfinden.“

pirma reikėtų sugrįžti prie vieno, Jūratės Čerškutės žodžiais, „stipriausių ir nuosekliausių“⁶²⁰ šia tema rašiusių autorių – prozininko, dramaturgo ir publicisto Ričardo Gavelio (1950–2002) kūrybos. Šio autoriaus romanai (*Jauno žmogaus memuarai* (1989), trilogija *Vilniaus pokeris* (1989), *Vilniaus džiazas* (1993), *Paskutinioji žemės žmonių karta* (1995) ir kt.) pasižymi, kaip rašo Violeta Kelertienė, aršia sovietmečio kritika ir ryškiu komunizmo padarinių postkolonijiniame dešimtmetyje vaizdavimu⁶²¹. Almantas Samalavičius pastebi, kad Ričardas Gavelis yra „bene pirmasis ėmęs konceptualiai įprasinti sovietmečio patirtį“⁶²² ir vadina jį „vienu įžvalgiausių lietuvių visuomenės analitikų“⁶²³. Autoriaus kūrybinio palikimo studijos reikalauja atskiros prieigos tiek dėl apimties ir originalių struktūrų, kurias Albertas Zalatorius įvardija kaip „proto ir erudicijos pagimdyt[as] konstrukcij[as]“⁶²⁴, tiek dėl kūrinių tematikos (sovietinio laikotarpio vaizdinija, KGB šešėlis). Ričardo Gavelio konceptualios prozos tyrimas peržengia šios disertacijos, visų pirma klausiančios apie autentišką atskiro individo patirtį po *lūžio*, ribas, atveria naujas komparatyvistinio tyrimo galimybes (pvz., lyginimo su vokiečių rašytojų, rašančių *Stasi* tema kūriniais, tokiais kaip Wolfgango Hilbigio *Aš / Ich* ar Thomo Brussigo *Herojai kaip mes / Helden wie wir*) ir matomas, kaip galima šio darbo tyrimų lauko perspektyva.

---

620 Čerškutė, Jūratė: Apie Juos ir tą fantasmagoriją: sovietmečio vaizdinija Ričardo Gavelio romanuose. In: *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 422–452, čia p. 422.

621 Plg. Kelertienė, Violeta: *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 239.

622 Samalavičius, Almantas: Postkolonijinė literatūra ir jos avatarai. Prieiga internete: <http://kamane.lt/Spaudos-atgarsiai/Literatura/Postkolonijine-literatura-ir-jos-avatai>, p. 3. [žiūrėta 2016-01-12]

623 Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai 2008, p. 51.

624 Zalatorius, Albertas: *Literatūra ir laisvė*. Vilnius: Baltos lankos 1998, p. 101.

1. *Lūžis* Vokietijoje – istorinis romanų parašymo kontekstas

Šiame priede, siekiant rekontekstualizuoti romanus ir patikslinti, kas turima omenyje, kai darbe vartojama *lūžio* sąvoka, trumpai pristatomi pagrindiniai šio istorinio laikotarpio įvykiai bei svarbiausios datos. *Lūžio* istorijos apžvalga padeda giliau suprasti interpretuojamus kūrinius, kuriuose vienaip ar kitaip (nebūtinai tiesiogiai) reflektuojami šio laikotarpio įvykiai. Kaip jau minėta skyriuje 1.1., disertacijoje, remiantis literatūrologe Kerstin E. Reimann, *lūžis* suprantamas kaip procesas, trukęs kiek ilgiau nei metus – nuo 1989 m. vasaros iki 1990 m. spalio 3 d., nes tokia *lūžio* samprata yra vyraujanti dabartinėje vokiečių kalboje.

Lūžio laikotarpis prasidėjo 1989 m. vasarą pabėgėlių iš VDR minioms plūstant per Vengrijos sieną į Austriją, į VFR ambasadas Čekoslovakijoje bei Lenkijoje ir baigėsi Vokietijos suvienijimu. Tai galingų, nepaprastai staigių, visą Europą sukrėtusių visuomeninių pokyčių metas. Reimann siūlo šį laikotarpį dalinti į tris fazes: pirmoji fazė apima laikotarpį nuo 1989 m. vasaros iki sienos griūties 1989 m. lapkričio 9 d.; antroji tęsiasi nuo 1989 m. lapkričio 10 d. iki pirmųjų laisvų rinkimų VDR 1990 m. kovo 18 d.; trečioji trunka nuo 1990 m. kovo 18 d. iki 1990 m. spalio 3 d. – Vokietijos suvienijimo⁶²⁵ ⁶²⁶ Reikia pastebėti, kad rašytojai tam tikra prasme *lūžį* pradėjo anksčiau – jau 1987 metais 10-ajame VDR rašytojų kongrese reikalaujama „plenarinių posėdžių su kalbomis ir laisva diskusija“,⁶²⁷ o rašytojas, vertėjas ir eseistas Christophas Heinas drąsiai iškelia cenzūros klausimą:

„Patvirtinimo procesas, valstybės priežiūra, trumpiau ir ne mažiau aiškiai variantai: leidyklų ir knygų, leidėjų ir autorių cenzūra yra atgyvena ir be-

625 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 29.

626 Helga Königsdorf, straipsnyje „Revoliucijos fazės“ / „Die Phasen der Revolution“ (In: *Das Argument* 32 (1990) 3; p. 340f., čia p. 341) skiria šias revoliucijos fazes:

„1. Gražioji revoliucijos fazė / Die schöne Phase der Revolution [...]

2. Vizionieriška fazė / Die visionäre Phase[...]

3. Rinkiminės kovos fazė / Die Phase des Wahlkampfes [...]

4. Ekonominės pertvarkos fazė / Die Phase des ökonomischen Umbaus [...]

5. Konsolidacijos fazė / Konsolidierungsphase [...].“

Cituota iš: Grub, Frank Thomas: *‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 7.

627 Schlenstedt, Dieter: Der aus dem Ruder laufende Schriftstellerkongreß von 1987. In: *Retrospect and Review. Aspekts of the Literature of the GDR 1997* (German Monitor 40); p. 16–31, čia p. 17. Cituota iš: Grub, Frank Thomas: *‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 4: „[...] wünschte sich Plenartagungen mit Reden und freier Diskussion“. (Išskirta originale).

reikalinga, paradoksali, priešiška žmonėms, tautai, pažeidžianti įstatymus ir baustina.⁶²⁸

Prasidėję *perestroika* ir *glasnost* procesai Sovietų Sąjungoje, nepriklausomybės judėjimai Baltijos šalyse, liberalizacijos ir pliuralizacijos procesai Lenkijoje ir Vengrijoje neliko nepastebėti Rytų Vokietijoje ir sukėlė nepasitenkinimo bangą sustabarėjusiomis VDR struktūromis. Čia svarbų vaidmenį suvaidino Vakarų Vokietijos žiniasklaida ir ypač televizija, kurią buvo galima matyti didesnėje Rytų Vokietijos teritorijoje. Pamatę VFR transliuojamą reportažą apie demontuojamą spygliuotos vielos sieną tarp Vengrijos ir Austrijos, 1989 m. vasarą pabėgėliai iš VDR, pradžioje negausiai, o vėliau ir masiškai plūstelėjo į Vengriją. Siekdami ištrūkti iš režimo gniaužtų kiti kreipėsi į Vakarų Vokietijos ambasadas Lenkijoje ir Čekoslovakijoje. Šis kolektyvinis protestas⁶²⁹ atskleidė Rytų Vokietijos silpnumą ir reformų poreikį bei sukūrė prielaidas *lūžiiui* Rytų Vokietijoje. Šalyje sustiprėjo nelegalios ar pusiau legalios opozicinės grupės, pvz., *Naujasis Forumas / Neues Forum, Demokratinis Proveržis / Demokratische Aufbruch*, kurios formavosi protestantiškos bažnyčios globoje ir jų veikla vis labiau aktyvėjo. Situacija pradėjo dar labiau eskaluotis ir reformų reikalavimas ypač sustiprėjo 1989 m. rugsėjo mėnesį, kai daugelyje Vokietijos miestų į gatves išėjo demonstrantai, protestuojantys prieš totalitarinę VDR sistemą. Reimann pastebi, jog šūkis „Mes liekame čia!“ / „Wir bleiben hier!“ valdantiejiems buvo toks pat iššūkis kaip ir emigracijos banga, ir pabrėžia, kad šių demonstracijų tikslas nebuvo Vokietijos susijungimas ar visiškas socializmo eliminavimas, jomis veikiau buvo siekta demokratiinių reformų ir gyvenimo sąlygų VDR pagerinimo.⁶³⁰

1989 m. rudenį krizei šalyje spręsti SED vyriausybė su Erichu Honekeriu priešakyje jau nebegalėjo tikėtis paramos iš besilaikančios nesikišimo politikos Sovietų Sąjungos, tad su situacija buvo bandoma susitvarkyti savomis jėgomis. Reimann cituoja *Stasi* (Ministerium für Staatssicherheit / Valstybės saugumo ministerija, toliau tekste – *Stasi*) dokumentuose užfiksuotus svarstymus panaudoti fizinę jėgą maištaujantiems sutramdyti ir ypatingosios parengties įvedimą:

628 Hein, Christoph: Literatur und Wirkung. In: *X. Schriftstellerkongreß der Deutschen Demokratischen Republik. Arbeitsgruppen. Schriftstellerverband der DDR*. Berlin (DDR)/Weimar, 1988, p. 224–247, čia p. 228. Cituota iš: Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 4: „Das Genehmigungsverfahren, die staatliche Aufsicht, kürzer und nicht weniger klar gesagt: die Zensur der Verlage und Bücher, der Verleger und Autoren ist überlebt, nutzlos, paradox, menschenfeindlich, volksfeindlich, ungesetzlich und strafbar.“

629 Šalyje, kurioje emigracija buvo labai ribojama, kurioje bandymas emigruoti buvo laikomas kriminaliniu nusikaltimu, baudžiamas diskriminacija, darbo vietos praradimu, izoliacija arba netgi įkalinimu, toks pabėgėlių srautas reiškė pasipriešinimą. Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 29.

630 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 30.

„Priešiška negatyvi veikla turi būti visomis priemonėmis ryžtingai sustabdyta. [...] Neturi įvykti jokie netikėtumai! Priešininkui nesuteikti jokių galimybių pradėti veikti tose vietose, kur jis mano, jog mūsų ten nėra!“⁶³¹

Skyriuje 1.1. minėta, kad svarbus lūžis istorijoje buvo 1989 m. spalio 9 d. opozicijos centru tapusiame Leipcige vykusi demonstracija – į gatves išėjo apie 70 000 žmonių ir situacija pasidarė labai įtempta. Tikėtasi smurto iš policijos ar kariuomenės pusės, mieste buvo kalbama apie paruoštus kraujo konservus, lovas ligoninėse, iš kurių buvo išrašyti nesunkiomis ligomis sergantys pacientai ir judančius tankus.⁶³² Literatūrologas, Wolfgango Iserio mokslinis bendradarbis Volkeris Wehedingas rašo, kad įtikinamiausią atsakymą apie tų dienų situaciją ir bandymo išlaikyti socialistinę sistemą reformomis iliuziją randa Leipcigo autorius Kurtas Drawertas romane *Veidrožių šalis*.⁶³³ Iš keletų metų distancijos, jau žinant tolimesnę *lūžio* raidą, romane reflektuojami 1989 m. rudens įvykiai:

„Kai eidavau per gatvę į mokymo įstaigą pro raudonai apšviestą užrašą ‚Socializmas nugalės‘, aš vis ketindavau ištrūkti ir pasukti atgal, tu turi ištrūkti, sakydavau sau visą kelią, tu turi ryžtingai ištrūkti ir daryti ką nors kita. Ši mokymo įstaiga buvo mąstymo žlugdymo instancija, [...] šalin nuo jos, bet šios laikančios sistemą mašinerijos viduje nebuvo galimybės pabėgti, man ne ir niekam kitam, [...] kaip musei laikrodžio mechanizme [...], nes buvo tik bukinančios mašinos, nesvarbu, kur bebūtum [...].

Aš žinau, kad tai buvo ypatinga utopija [...] praeitą rudenį, utopija, kuri buvo ir manyje, [...] lyg ši išsivadėjusi ir nusmurgusi, maža vokiečių šalis rytuose galėtų būti kūnu, kuriame gyventų ši utopija, [...]. Jie dešimtmečiais rėmė valdžią ne todėl, kad ji turėjo tam tikrą ideologiją, bet todėl, kad reiškę autoritetą, ir dėl jos jie dar spalio mėnesį niekinančiai kalbėjo apie tuos, kurie tikrąja to žodžio prasme pirmieji išėjo į gatvę, ir jie būtų šaudę, [...] kaip kad jie sulaužė daugelio gabių ir nuoširdžių jaunų žmonių gyvenimus, ir šiandien [po *lūžio* – V. K.] reikėtų laikyti begėdiškumu ir sugedimu, kai būtent šie žmonės kalba apie išdavystę, apgavystę ir melą, [...].“⁶³⁴

631 Maßnahmen zum 7. Oktober. MfS, Dokumentverwaltung, Nr. 103625 (Fernschreiben), Mielke an Leiter der Dienststellen. VVS-Nr. 0008, MfS-Nr. 69/89. In: Mitter, Armin / Woll, Stefan (Hrsg.): *Ich liebe euch doch alle! Befehle und Lageberichte des MfS. Januar – November 1989*. 2. Auflage. Berlin: Basis-Dr.-Verl.-Ges., 1990, p. 199: „Feindliche-negative Aktivitäten sind mit allen Mitteln entschlossen zu unterbinden. [...] Keine Überraschung zulassen! Dem Gegner keine Möglichkeit zu geben, dort aktiv zu werden, wo er annimmt, daß wir da nicht sind!“ Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 30–31, čia p. 30.

632 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 31.

633 Plg. Weheding, Volker: *Die Deutsche Einheit und die Schriftsteller. Literarische Verarbeitung der Wende seit 1989*. Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1995, p. 9.

634 Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, p. 15–24: „Immer wieder nahm ich mir vor, abzubrechen und umzukehren, wenn ich an der

Nors su demonstrantais, kaip jau minėta, buvo pasirošta susidoroti, taip vadinama grupė *Šeši iš Leipcigo / Sechs von Leipzig* – dirigentas Kurtas Masuras, kabaretistas Berndas-Lutzas Lange, pastorius Peteris Zimmermannas ir trys srities SED pareigūnai (Helmutas Hackenburgas, Wilhelmas Pommeras ir Rolandas Wötzelis) – rado taikią išeitį. Ši grupė suformulavo kreipimąsi dėl taikos ir ramybės, kuriame pasisakė už reformas ir prieš jėgos panaudojimą. Kreipimasis buvo perskaitytas bažnyčiose, kas pusvalandį transliuojamas per miesto radiją ir demonstracija baigėsi be kraujo praliejimo. Tai buvo lūžis, prie kurio prisidėjo ir tai, kad tuo metu politinis biuras jau buvo labai susiskaldęs – panaudoti jėgą reikėjo ryžto, o tam buvo pasirošę tik pavieniai nariai.⁶³⁵ Visgi masiniai protestai, kuriuose aktyviai dalyvavo ir VDR rašytojai⁶³⁶, vertė vyriausybę reaguoti – 1989 m. spalio 18 d. atsistatydina nuo 1971 m. VDR valdžios simboliu buvęs SED generalinis sekretorius Erichas Honekeris, o jo vietą užima Egonas Krencas, kuris, kaip jau kalbėta skyriuje 1.1., žada lūžį, tačiau, pasak Reimann, jam trūksta „vizijos ir galimybių veikti“ bei tautos pasitikėjimo⁶³⁷ ir tai sukelia jo atsistatydinimo reikalaujančių demonstracijų bangą. 1989 m. lapkričio 9 d. Krencas pateikia naują kelionių įstatymo projektą, kuris numato greitą leidimų vykti į VFR išdavimą be išankstinių sąlygų. Projektas dar tą patį vakarą gyvai pristatomas spaudos konferencijoje per VDR televiziją. Čia įvyksta istorinė klaida, pakeitusi visos Europos veidą – pristatydamas projektą ir kalbėdamas apie įstatymo įsigaliojimo datą SED centro komiteto narys Günteris Schabowskis vietoje lapkričio 10 d., t. y. dienos, kada spaudoje turėjo pasirodyti pranešimas, kad įstatymas

---

rotbeleuchteten Aufschrift ‚der Sozialismus siegt‘ vorbei über die Straße in die Lehranstalt lief, du mußt abbrechen, sagte ich mir den ganzen Weg über vor mich hin, du mußt ganz entschieden abbrechen und etwas anderes tun. Diese Lehranstalt ist eine Verhinderungsinstant des Denkens gewesen, [...] nur weg, aber es gab innerhalb dieser Maschinerie, die dieses System in Bewegung hielt, kein Entkommen, für mich nicht und für niemanden, [...] wie die Fliege im Uhrwerk [...], denn es gab nur Abtötungsmaschinen, wo immer man war, [...].

Ich weiß, daß es eine besondere Utopie gewesen ist [...], eine Utopie, die auch in mir gewesen ist, [...] als könnte dieses abgestandene und heruntergekommene, kleine deutsche Land im Osten tatsächlich der Körper sein, der diese Utopie beherbergt [...]. Sie haben sich engagiert für eine Macht jahrzehntelang, nicht, weil sie eine bestimmte Ideologie vertrat, sondern Autorität bedeutete, und sie haben für diese noch im Oktober von jenen verächtlich gesprochen, die als erste in einem tatsächlichen Sinn auf die Straße gegangen waren, und sie hätten geschossen, [...] wie sie aus den vielen begabten und aufrichtigen jungen Menschen gebrochene Existenzen gemacht haben, und es ist heute eine Schamlosigkeit und Verdorbenheit, wenn eben diese Menschen von Verrat, Betrug und Lüge reden, [...].“

635 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 31.

636 Tuo metu VDR rašytojų sąjunga viešai reikalavo reformų. Čia svarbu paminėti jos pirmininko Hermanno Kanto laišką SED vadovybei su raginimu būti „savikritiška“, publikuotą laikraštyje *Junge Welt*. Plg. Sebestyen, Viktor: *1989 revoliucija. Sovietų imperijos žlugimas*. Vilnius: Sofoklis, 2017, p. 459.

637 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 32: „[...] Visionen und Handlungsfähigkeit [...]“

įsigalioja „nuo dabar“,“⁶³⁸ tiesiog ištaria žodžius, „nuo dabar“ ir tai paskatina Rytų Berlyno gyventojus tą patį vakarą masiškai rinktis prie sienos perėjimo vietų ir reikalauti juos praleisti, o pasienio tarnautojus atverti sieną į Vakarų Berlyną. Euforiški džiūgaujantys minios vaizdai užtvindo viso pasaulio televizijos ekranus. Vokiečių rašytojas Ulrichas Woelkas romane *Rückspiel / Atgalinis žaidimas* (1993) apie tų dienų įvykius rašo:

„Tai juk netiesa [...] tai tiesiog netiesa, jie atidarė sieną, paprasčiausiai. [...] [Ten] spaudos konferencijoje kažkas perskaitė nutarimą, kurio niekas nespūto, ir visi nuskudė prie sienų. O ten jau nebebuvo ką daryti, nes atbėgusiųjų buvo tiek daug. Ir dabar jau niekas nieko nebekontroliuoja, vien tik švenčiama ir raudama, ir visi glebėsčiuojasi“⁶³⁹

Tai buvo svarbi diena visam pasauliui ir itin Rytų Europos šalims, kurioms sienos griūtis reiškė išsivadavimo viltį. 1990 m. pavasarį, Lietuvoje dar spaudžiant ekonominei blokadai, Berlyne lankėsis Marcelijus Martinaitis pastebi: „Kalbėdamiesi, važiuodami metro, vaikščiodami gatvėmis jautėme jautėme, kaip išardytos Berlyno sienos randas užsitraukia žmonėse ir ties Brandenburgo vartais, kaip jos nelieka tarp vokiečių ir tarp mūsų. Tai buvo siena, dalijusi Europą, kultūrą, žmones. Pravažiuodami pro jos griuvėsius pasijutome tampa europiečiais, kaip jais pasijutome simpoziume, kur buvo kalbama apie dvasinę Europos vienybę ir apie sieną, kuri turi būti nugriauta žmonių viduje.“⁶⁴⁰

Kalbėdama apie tolimesnius įvykius Kerstin E. Reimann rašo, kad antrąją *lūžio* fazėje – po sienos griūties 1989 m. lapkričio 9 d. – VDR jau nebegalėjo egzistuoti tokia forma kaip iki tol. Ji pastebi, kad tuo metu susiduria įvairūs vidaus politikos, santykių tarp abiejų Vokietijų, užsienio politikos faktoriai⁶⁴¹, padarę didžiulę įtaką tolimesnei Vokietijos raidai. VDR Ministru pirmininku tampa reformoms prijaunantis politikas Hansas Modrowas. Vyriausybė jau žymiai atviresnė – prasideda iliustracijos procesas, atveriantis policijos ir *Stasi* brutalumą, korupciją ir VDR funkcionierių privilegijas. Šalis skanduoja ne tik „Mes esame tauta“ / „Wir sind das Volk“, bet ir „Mes esame

638 Vok. „ab sofort“, plg.: Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 32.

639 Woelk, Ulrich: *Rückspiel*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1993, S. 206: „Das ist doch nicht wahr, [...] das ist einfach nicht wahr, die haben die Mauer aufgemacht, einfach so. [...] [Da] hat irgendeiner in einer Pressekonferenz so einen Beschluß verlesen, den keiner verstanden hat, und daraufhin sind alle zu den Grenzen gerannt. Da war wohl nichts zu machen, weil das so viele waren, und jetzt kontrolliert keiner mehr was, da wird nur noch gefeiert und geheult, und alle liegen sich in den Armen.“

640 Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo Ir Vilties knyga 1988-1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 49.

641 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 32.

viena tauta“ / „Wir sind *ein Volk*“⁶⁴² – taigi prie politinių reikalavimų prisideda ir Vokietijos suvienijimo siekis, kuris suskaldo tautą į „už“ ir „prieš“.

Antroje fazėje prasideda VDR demokratizavimo procesas, vis didesni vaidmenį šalyje vaidina viešieji forumai, pilietiniai judėjimai, naujos partijos pristato savo programas. Demonstracijas gatvėse keičia konkrečios politinės diskusijos, atvirai ieškoma dialogo tarp senosios partijos ir opozicinių grupių (*Apskritasis stalas / Runder Tisch*).⁶⁴³

VDR reformų procese svarbus vaidmuo tenka Vakarų Vokietijai. 1989 m. lapkričio pabaigoje VFR kanclerio Helmuto Kohlio vyriausybė imasi rengti abiejų šalių suvienijimo koncepciją, į kurią Modrowas, siekiantis išsaugoti suverenią VDR reaguoja priekaištais dėl kišimosi į šalies vidaus politikos reikalus. Tačiau, kaip rodo gyventojų apklausos ir šūkiei mitinguose, didžioji dauguma VDR piliečių sutinka su Helmuto Kohlio planu. Baigiasi šaltasis karas ir užsienio politikai taip pat skatina žengti šį žingsnį – didžiųjų valstybių ir visų svarbiausia, JAV ir Sovietų Sąjungos vadovai pritaria Vokietijos susivienijimui. VDR vadovybė vis labiau praranda autoritetą visuomenėje – 1990 m. kovo 18 d. pirmuosiuose laisvuose rinkimuose dalyvauja 93 % rinkėjų ir išrenka *Vokietijos aljansą / Allianz für Deutschland* (Ost-CDU, Demokratischer Aufbruch, Deutsche Soziale Union), kuris savo politinėje programoje pritaria greitam Vokietijos suvienijimui pagal Vakarų Vokietijos modelį⁶⁴⁴ – prasideda trečioji *lūžio* fazė.

Dėl ekonominio nuosmukio, finansinio bankroto derybose dėl Vokietijos suvienijimo, VDR pasirodo kaip silpnesnioji pusė. VFR Konstitucijoje (23 straipsnis⁶⁴⁵) kalbama ne apie Vokietijos susivienijimą, bet apie VDR žemių įstojimą (Beitritt) į Federaciją, t. y. apie suvienijimą. Alternatyvus siūlymas, kurį rėmė VDR piliečių teisių gynėjai ir opoziciniai judėjimai, Vakarų Vokietijos kairieji, Žaliųjų partija ir dauguma socialdemokratų, atsižvelgiant į abiejų dalių tradicijas ir poreikius, parengti suvienytai Vokietijai naują konstituciją, pritarimo to meto vyriausybėje nerado. Pasirinktasis kelias – nedelsiant perkelti Vakarų vokiečių politinę, ekonominę ir socialinę sistemą į rytinę teritoriją – nulėmė tolimesnį Rytų Vokietijos likimą, reiškė pokyčius

642 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 32–33.

643 Ten pat, p. 33.

644 Plg. ten pat, p. 34.

645 *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Textausgabe. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1988, p. 28: „Dieses Grundgesetz gilt zunächst im Gebiet der Länder Baden, Bayern, Bremen, Groß-Berlin, Hamburg, Hessen, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz, Schleswig-Holstein, Württemberg-Baden und Württemberg-Hohenzollern. In anderen Teilen Deutschlands ist es nach deren Beitritt in Kraft zu setzen“. Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 35.

visose visuomeninėse srityse ir atvėrė dideles problemas, kurios iš dalies dar ir šiandien yra neišspręstos.⁶⁴⁶

2. *Lūžis* Lietuvoje – istorinis romanų parašymo kontekstas

XX a. pabaigos įvykiai Lietuvoje ir VDR atveria, viena vertus, panašią (išsižadavimo iš totalitarinės sistemos), kita vertus, skirtingą šalių patirtį. Staigūs pokyčiai 1988–1991 m., kai Lietuva tautos valia iš pradžių *de facto*, o vėliau, po nepavykusio komunistinio pučo Maskvoje, ir *de jure* atkūrė savo valstybingumą, šaliai, skirtingai nei buvusios VDR piliečiams, perėmusiems Vakarų vokiečių įstatymus, reiškė savarankiškos krašto raidos perspektyvas.⁶⁴⁷ Kalbant apie lietuvių literatūros situaciją, privalu atkreipti dėmesį, kad šioje srityje Nepriklausomybė buvo atgauta anksčiau nei 1991 m. kovo 11 d – tai įvyko jau 1988 m. vasarą pirmųjų Sąjūdžio mitingų metu ir steigiamajame Sąjūdžio suvažiavime spalio 22–23 d., kai buvo panaikinta natūralią literatūros raidą varžiusi cenzūra.⁶⁴⁸

Nors neseni XX a. pabaigos įvykiai daugeliui yra gerai žinomi ar netgi išgyventi, apie juos parašytas ne vienas istorinis veikalas⁶⁴⁹, visgi verta prisiminti keletą svarbesnių faktų, reikalingų *lūžio* laikotarpio sąvokos apibrėžimui.

Lietuva, nors jos gyventojai sudarė tik apie 1 procentą visos Sovietų Sąjungos, suvaidino ypatingą, kaip teigia kai kurie istorikai, netgi pagrindinį vaidmenį⁶⁵⁰ vaduojantis iš totalitarinio režimo gniaužtų. Svarbus momentas čia buvo istorinė lietuvių savimonė – 1940 metais prievarta įtraukti į Sovietų

646 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 35–36.

647 Plg. Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 11f.

648 Plg. Peluritytė-Tikuišienė, Audinga: Lietuvių literatūra Nepriklausomybės akivaizdoje. In: *Gimtas žodis* 2010, nr. 1, p. 17–25, čia p. 17.

649 Pvz.: Laurinavičius, Česlovas / Sirutavičius, Vladas: *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, XII tomas, 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008;

Norkus, Zenonas: *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: Mokslinė monografija*. Vilnius: Aukso žuvis, 2014;

Lopata, Raimundas / Jokubaitis, Alvydas: *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Vilnius: Tyto Alba, 2014;

Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013);

Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija / [teksto autoriai Evaldas Bakonis, Bronislovas Genzelis, Algimantas Kajackas, Zigmantas Kiaupa, Bronislovas Kuzmickas, Povilas Lasinskas, Mykolas Michelbertas, Sigitas Narbutas, Grigorijus Potašenko, Gytis Ramoška, Vasilijus Safronovas, Linas Saldukas, Stanislovas Sajauskas, Saulius Spurga, Marius Ščavinskas, Laima Šinkūnaitė, Arūnas Vaicekuskas, Jonas Vaičenonis]. Kaunas: Šviesa, 2012;

Blažytė-Baužienė, Danutė / Tamošaitis, Mindaugas / Truska, Liudas: *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a.* Vilnius: Baltos lankos, 2009.

650 Plg. Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. xii f.

Sąjungos sudėtį, patyrę žiaurias represijas, tokias kaip masinės deportacijos (ir prieš, ir po Antrojo pasaulinio karo), persekiojimus, įkalinimus iki pat devintojo dešimtmečio išlaikė gilų priešišką okupantams. Nors sovietmečiu buvo varžoma žodžio laisvė, radosi kitokių būdų (pvz., pokalbiai šeimose, Vakarų Europos transliuojamos radijo laidos, kontaktai su emigravusiais giminaičiais, draudžiamų knygų skaitymas, kuris, pasak Marcelijaus Martinaičio, „buvo įgijęs rezistencijos, pogrindžio kovos bruožų“⁶⁵¹) išsaugoti nepriklausomybės laikų prisiminimus.⁶⁵²

Lūžio laikotarpį Lietuvoje galima būtų suskirstyti į tris etapus. Pirmasis etapas prasidėjo anksčiau nei *Wende* (*lūžis*) Rytų Vokietijoje. Jo pradžią lėmė bendroji totalitarinės komunistinės sistemos krizė, kai Michailui Gorbačioviui 1985 metais tapus komunistų partijos generaliniu sekretoriumi, Sovietų Sąjunga pradėjo vykdyti pertvarkos politiką, kuri „atvėrė duris demokratizavimo politikai šalies centre ir tautiniams judėjimams valstybės pakraščiuose“⁶⁵³. Kultūra ir ypač literatūra į pokyčius reagavo pirmiausiai. Vėlyvojo socializmo metu, kai dauguma Lietuvos žmonių dar baugščiai žvelgė į permainas, drąsiai prabilo rašytojai. Marcelijaus Martinaičio žodžiais, „[k]artais atrodo, kad naujausiąją Lietuvos istoriją projektavo poetai. Atgimimas prasidėjo tarsi pagal poezijos nuostatas: į pirmuosius viešus susibūrimus žmonės ėjo ne su ekonominėmis bei politinėmis programomis, aiškiais reikalavimais, o su eilėraščiais, dainomis, su Maironiu“⁶⁵⁴. 1986–1987 metais kilo ekologiniai judėjimai prieš Ignalinos trečiąjį reaktorių po Černobylio katastrofos, naftos geologinius tyrimus Kuršių Nerijoje, tačiau esminiais lemiamo laikotarpio pradžios metais reikėtų laikyti 1988-uosius – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS), „įkūnijusio tautos kovos už Laisvę, Demokratiją ir Nepriklausomybę idealus“⁶⁵⁵, įkūrimo metus. 1988 m. birželio 3 d. LPS iniciatyvinės grupės branduolį sudarė 35 intelektualai – rašytojai⁶⁵⁶, menininkai, ekonomistai ir filosofai – aktyviai deklaruojantys daugelio Lietuvos žmonių lūkesčius, skelbiantys tautinio atgimimo idėjas. Tais pačiais metais birželio 24 d. Vilniuje, Gedimino (dab. Katedros) aikštėje įvyko masinis mitingas (dalyvavo

651 Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 95.

652 Plg. Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. xiv.

653 Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 7.

654 Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 82.

655 Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 7.

656 Marcelijus Martinaitis, Justinas Marcinkevičius, Sigaitas Geda, Juozas Aputis, Kazys Saja ir kt.

apie 30 tūkst. žmonių⁶⁵⁷), kurio metu Sąjūdžio aktyvas, plazdant tuo metu griežtai draudžiamoms trispalvėms, kreipėsi į Lietuvos komunistų partiją su siūlymu XIX Sąjungos partinėje konferencijoje atstovauti Lietuvos piliečių interesams.⁶⁵⁸ 1988 m. liepos 9 d. Vingio parke vykusiame mitinge Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovai, kalbėdami šimtatūkstantinei miniai, jau reikalavo legalizuoti tautinius simbolius.⁶⁵⁹

Žmonės pamažu drąsėjo – būrėsi į įvairius judėjimus, neformalius diskusijų klubus (pvz., jau minėtas dėl Černobylio AE avarijos prasidėjęs žaliųjų judėjimas, ekologiniai klubai „Žemyna“, „Atgaja“, „Žvejonė“ ir kt.), kurie, tarsi būdami politiškai neutralūs, galėjo paslėpti tikruosius judėjimo tikslus nuo sovietinės valdžios institucijų ir galimų sankcijų. Tolimesnei Sąjūdžio veiklai buvo itin svarbus Sovietų Sąjungos Centro Komiteto sekretoriaus Aleksandro Jakovlevo apsilankymas Lietuvoje 1988 m. rugpjūčio 11–12 dienomis. Lietuvos komunistų partiją jis paskatino pripažinti Sąjūdžio egzistavimą. Palaikydamas Michailo Gorbačiovo *perestroiką*, jis gyrė „visuomeninės minties drąsą ir neįprastas idėjas“, nes „persitvarkymas – prasidėjo kaip intelektualinis protrūkis“, o „inteligentija – liaudies savimonės išreiškėja“,⁶⁶⁰ už ką vėliau buvo apkaltintas, kaip padaręs įtaką Sovietų Sąjungos griuvimui⁶⁶¹. Lietuvių kilmės amerikietis, istorijos profesorius, tyrinėjantis XX a. Rytų Europos politinę ir diplomatinę istoriją Alfredas Erichas Sennas rašo, kad „Jakovlevas atvėrė lietuviams duris, o kai šie pro jas žengė, Maskva nebepajėgė jų sulaikyti. [...] Gorbačiovo stovykla priėmė Lietuvą į *perestroikos* procesą, tačiau lietuviai buvo bepradedę eiti savo keliu“⁶⁶².

Po Jakovlevo apsilankymo Lietuvos komunistų partija pripažino trispalvę ir „Tautišką giesmę“, leido laisvai paminėti Molotovo-Ribentropo paktą⁶⁶³, buvo leidžiamas Sąjūdžio savaitraštis „Atgimimas“ (red. Romualdas Ozolas), transliuojamos televizijos laidos „Atgimimo banga“, „Veidrodis“ nevaržomai

657 Plg. Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013), p. 235.

658 Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 8.

659 Plg. Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013), p. 235.

660 Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 21–22.

661 Plg. ten pat, p. 23.

662 Ten pat, p. 22.

663 Molotovo-Ribentropo paktas su slaptaisiais protokolais pasirašytas 1939 rugpjūčio 23 d. Maskvoje. Pagal jį Lietuva pateko į Vokietijos interesų sferą, o Latvija ir Estija – į Sovietų Sąjungos. Tų pačių metų rugsėjo 9 d. pasirašytas antrasis Molotovo-Ribentropo paktas su slaptaisiais protokolais, kuriuo ir didžioji Lietuvos dalis perleidžiama į Sovietų Sąjungos interesų sferą. Plg. Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 361.

kritikuojantys valdžios biurokratizmą, viešai formuluojantys rūpinimas idėjas.⁶⁶⁴ Per Lietuvą žygiavo Algirdo Kaušpėdo, Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nario, grupės „Antis“ lyderio vadovaujami Roko maršai, ypač populiarūs tarp jaunimo – koncertų-mitingų metu buvo skleidžiamos LPS idėjos. Buvo pradėtos leisti ir su dideliu ažiotažu sutiktos priklausomybės laikotarpiu dėl griežtos cenzūros neprieinamos knygos. Pavyzdžiui, vieno garsiausių išeivijos poeto Bernardo Brazdžionio (1907–2002) poezijos rinktinės *Poezijos pilnatis* (1989) šimtatūkstantinis tiražas buvo greitai išpirktas, o patį poetą sveikino ir per Lietuvą lydėjo minios žmonių. Netrukus pasirodė ir kiti išeivijoje sukurti kūriniai.⁶⁶⁵ Lietuvos rašytojai Sigitas Geda, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Grigorijus Kanovičius ir kt. kalbėjo daugiataūkstantiniuose mitinguose, kreipėsi į tautą publicistiniais straipsniais, kuriuose buvo smerkiamas totalitarizmas, prievartinė rusifikacija, ekologinė sovietinės valdžios politika.

1988 m. spalio 21 d. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmuoju sekretoriumi tapęs Algirdas Brazauskas pritarė Sąjūdžio idėjoms ir įgijo populiarumą gražinęs Vilniaus arkikatedrą, kuri sovietmečiu buvo paversta muziejumi. Tokiam posūkiui, kad Lietuvos komunistų partijos vadovybė prisijungs prie tautos siekio tapti nepriklausoma, Maskva nebuvo pasiruošusi, įtampa tarp Kremliaus ir Lietuvos augo, ypač kai LPS nuo 1989 m. pradžios iš esmės pakeitė savo politinę strategiją – dalinių ekonominių-socialinių ir kultūrinių pokyčių nebepakanka – garsiai reikalaujama nepriklausomos valstybės atkūrimo, nepriklausomybės, kurią šalis prarado 1940 m. Sovietų Sąjungai, pasinaudojus slaptaisiais sutarčiais su nacistine Vokietija protokolais (Molotovo-Rybtropo paktas) ir okupavus Lietuvą.

Apie tuo metu Lietuvoje susidariusią situaciją Alfredas Erichas Sennas rašo: „Augant įtampai tarp Maskvos ir Vilniaus, Lietuva tapo prototipu to, kas įvyks Rytų Europoje po metų. Partijos autoritetas jau buvo žlugęs; politinė struktūra pradėjo irti; o per ateinančius mėnesius piliečiai senos tvarkos likučius puolė su vis didėjančia energija ir jėga. Iš kilo kaip niekad radikalių reformų ir permainų idėjų. Žinoma, priešingai negu rytų Europoje, sovietinės valdžios uždanga vis dar kabėjo virš Lietuvos, tramdomos su kariuomenės pagalba, tačiau beužgimstantis procesas pakeitė visuomenę jokiems įvykiams, vykusiems už vakarinių sovietinės imperijos sienų, nepriylgstančiu greičiu.“⁶⁶⁶

664 Plg. Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 8.

665 Po Bernardo Brazdžionio *Poezijos pilnatis*, netrukus pasirodė Henriko Nagio (1920–1997), Kazio Bradūno (1917–2009), Alfonso Nykos-Niliūno (1919–2015), Mariaus Katiliškio (1949–1980) ir kt. kūriniai. Plg. Peluritytė-Tikuišienė, Audinga: Lietuvių literatūra Nepriklausomybės akivaizdoje. In: *Gimtas žodis* 2010, nr. 1, p. 17–25, čia p. 18.

666 Senn, Alfred Erich: *Gerbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 28.

Piliečiai valstybės atkūrimo reikalavimą aktyviai rėmė mitingais, demonstracijomis, akcijomis, tokiomis kaip 1989 m. rugpjūčio 23 d. „Baltijos kelias“ – daugiau kaip 650 km ilgio gyva žmonių grandinė nuo Vilniaus iki Talino – kuriame dalyvavo ir vienybę demonstravo apie du milijonus Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojų,⁶⁶⁷ protestuojančių prieš sovietinę okupaciją, 1939 m. Stalino ir Hitlerio, Molotovo ir Rybentropo paktą, sąlygojusį, kad netrukus į Sovietų Sąjungos sudėtį buvo prievarta inkorporuotos nepriklausomos Tautų Sąjungos narės – trys Baltijos valstybės.⁶⁶⁸ Tos dienos nuotaiką puikiai atskleidžia Vandos Juknaitės žodžiai knygoje *Išsiduosi. Balsu* (2002):

„Mes nebuvom Baltijos kely. Sunkiai sirgo vyresnysis mūsų sūnus. Buvo planuojama, kad žmonių grandinė turėtų išsirikiuoti nuo Vilniaus iki Talino. Tuo metu gyvenome Vievyje. Jau vidurdienį autostrada buvo pilna mašinų, o po pietų prasidėjo nepravažiuojami kamščiai. Diena buvo labai šilta, tvanki. Skalbiau virtuvėje drabužius ir klausiausi radijo, kuris transliavo Baltijos kelią. Staiga pamačiau per kiemą bėgant abu vaikus ir šaukiant:

– Mamyte, bėgam apsikabint!

Autostradoje, prieš mūsų namus, iš viena po kitos išsirikiavusių mašinų lipo žmonės ir stojosi į eilę. [...] ėmėme bėgti į kelią. Bėgome į Kauno pusę, nes prieš mūsų namus atsistoti į eilę nebuvo vietos. Kelio pakraščiu jau degė žvakės. Vienoj vietoj kažkas iš stovinčių paleido rankas ir ištiesė jas mums. Žmonės žiūrėjo mums į akis. Susispaudę į mažą kupstelį visi trys atsistojom į liniją, kurios galo nebuvo matyti. Ašaros pasipylė iš akių.“⁶⁶⁹

1989 m. gruodžio 19–20 d. vykusiame Lietuvos komunistų partijos suvažiavime buvo priimtas nutarimas išstoti iš TSKP. LKP su savarankiška programa ir statutu „virto eurokomunistinio tipo nacionaline partija, programinėmis nuostatomis ir vertybėmis atvira tarptautinei socialdemokratijai“⁶⁷⁰. Sąjūdžio taryba, nors ir nebuvo linkusi solidarizuotis su reorganizuota Lietuvos komunistų partija, bet sėkmingai pasinaudojo laisvėjančia situacija ir laimėjo pirmuosius laisvus demokratinius rinkimus. Nepriklausomybės atkūrimui priešinosi prosovietinė organizacija „Jedinstvo“, Kremliaus vadovai, siekdami sustabdyti sparčiai besivystantį procesą griebėsi šantažo, grasindami Klaipėdos kraštą prijungti prie Kaliningrado srities, o prie Vilniaus sukurti autonominį lenkiškai ir rusiškai kalbančiųjų administracinį vienetą. Tačiau visa tai, kaip ir Gorbačiovo vizitas 1990 sausio 11–13 d. nesustabdė tautos nepriklausomybės siekio.⁶⁷¹

667 Plg. Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 9.

668 Plg. Batūra, Romas: *Į laisvę Baltijos keliu 1989–2009*. Vilnius: Valstybės žinios, 2009, p. 7.

669 Juknaitė, Vanda: *Išsiduosi. Balsu*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 227–228.

670 Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 10.

671 Plg. Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013), p. 240–241.

1990 m. kovo 11 d. prasidėjo antrasis *lūžio* Lietuvoje etapas – Sąjūdžio rankose atsидūrusi Aukščiausioji Taryba, išreikšdama tautos valią, konstatavo nepriklausomos valstybės atkūrimą.⁶⁷² Istorinį aktą pasirašė ir rašytojai – Virgilijus Juozas Čepaitis, Vincas Ramutis Gudaitis, Gintautas Iešmantas, Vidmantė Jasukaitytė, Stasys Kašauskas, Kazimieras Saja, Saulius Šaltenis.⁶⁷³ Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku buvo išrinktas Sąjūdžio Seimo lyderis Vytautas Landsbergis. Šio svarbaus istorinio žingsnio pasekmių neteko ilgai laukti – Maskva atsakė ekonomine blokada⁶⁷⁴, kuri stipriai paveikė daugumą šalies gyventojų, o 1991 m. sausio mėnesį ir karine agresija, kurią stebėjo visas pasaulis – sovietiniai desantininkų būriai tankais ir automatais puolė taikią, neginkluotą minią prie Spaudos rūmų, per žmonių kūnus brovėsi į TV bokštą, užėmė Radijo ir televizijos pastatą. Žuvo 13 žmonių, dar du nuo patirtų sužalojimų mirė vėliau, apie 160 sužeista.⁶⁷⁵ Lietuvos gyventojai tomis dienomis visą parą budėjo prie parlamento pastato, tapusio Lietuvos valstybės išsivadavimo simboliu, ir buvo pasiryžę bet kokia kaina atremti sovietinę agresiją.

Lietuvos istorijoje rašoma, kad „[ž]velgiant retrospektyviai 1991 m. sausio 13 d. įvykiai Lietuvoje galėtų būti gretinami su tokiais istoriniais įvykiais kaip „Solidarumo“ įkūrimas Lenkijoje ar Berlyno sienos griuvimas. „Solidarumas“ pradėjo, o Vokietijos susivienijimas baigė griauti SSRS dominuojamą socialistinių šalių bloką (vadinamą soclagerį), o Sausio 13-oji galėtų žymėti pačios Sovietų imperijos subyrėjimą, nes tada ir Rusijai tapo akivaizdu, kad SSRS pasmerкта žlugti.“⁶⁷⁶

Nors Lietuvos kelią į Nepriklausomybę rėmė kitos Baltijos ir Rytų Europos šalys (pvz., Lenkija⁶⁷⁷), skirtingai nei Vokietija, į kurios vidaus politiką vykstant 1989 m. įvykiams Sovietų Sąjunga nesikišo (žr. priede, skyriuje 1.), o šalies suvienijimą kartu su JAV netgi rėmė, Lietuva šiame etape nesulaukė didžiųjų Vakarų valstybių paramos. JAV ir Vokietijos vyriausybės palaikė Gorbačiovo politiką, nors ir smerkė „smurtą Pabaltijyje“, bet užėmė stebėtojų pozicijas. Tuometinis JAV prezidentas Bushas tokią poziciją aiškino tuo, kad „[p]rincipas, kuriuo mes vadovaujamės, yra paprastas: mūsų tikslas – padėti

672 Plg. Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 10.

673 Plg. Kubilius, Vytautas: Nuo „atlydžio“ iki Nepriklausomybės. In: Kubilius, Vytautas: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1995, p. 508–616, čia p. 520.

674 1990 m. balančio 17 d. buvo nutrauktas naftos ir dujų tiekimas iš Sovietų Sąjungos į Lietuvą. Ekonominė blokada truko iki birželio 29 d. Birželio 30 d. blokados priemonės buvo sušvelnintos, tačiau pasekmės jautėsi dar ilgą laiką. Plg. Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 367.

675 Plg. Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 197.

676 Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013), p. 246.

677 Plg. Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 44.

Baltijos tautoms įgyvendinti jų siekius, o ne nubausti Sovietų Sąjungą⁶⁷⁸, tačiau susivienijusi tauta po kruvinos Sausio 13-osios buvo itin priešiška nusiteikusi Sovietų Sąjungos atžvilgiu. „Žudynių Vilniuje rezultatas buvo atvirksčias tam, kurio tikėtasi,“ rašo to meto Švedijos diplomatas Baltijos šalyse Larsas Peteris Fredenas. „Lietuvos nepriklausomybės siekis ne sumenko, bet sustiprėjo. Šalies tarptautinė reputacija pagerėjo, o „perestroikos“ ir Gorbačiovo – suprastėjo. Pasaulis dabar vėl sutelkė dėmesį ne tik į Lietuvą, bet ir į visą Pabaltijį; [...]“⁶⁷⁹.

Trečiasis *lūžio* laikotarpis datuotinas 1991 m. vasario 9 d. referendumu, kuriame dalyvavo 85 proc. gyventojų, iš kurių 90,2 proc. pritarė Lietuvos kaip nepriklausomos demokratinės respublikos ateičiai⁶⁸⁰. Vasario 11 d. Islandija pirmoji pripažino Lietuvos nepriklausomybę, tačiau platesnio tarptautinio pripažinimo dar teko laukti. Incidentai iš Sovietų Sąjungos pusės tęsėsi – prie Lietuvos ir Baltarusijos sienos nužudomas milicininkas, karinės OMON pajėgos sudegina keletą lietuvių muitinių, birželio 3 d. Vilniaus gatvėse vėl pasirodo tankai, žmonės kviečiami ginti parlamento, tačiau naktį pavojus atšaukiamas. To paties mėnesio 12 d. Borisas Jelcinas išrenkamas Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos prezidentu ir liepos 29 d. Lietuva su Rusija pasirašo sutartį dėl tarpvalstybinių ryšių. Po rugpjūčio pučo Maskvoje, kurio metu mėginta nuversti valdžią, Jelcino vadovaujama Rusija 1991m. rugpjūčio 24 d. pripažino Lietuvos nepriklausomybę, o per keletą dienų ir visos kitos didžiausios valstybės. Baigėsi trečiasis *lūžio* etapas ir prasidėjo nepriklausomos Lietuvos Respublikos kūrimas. Šalis siekė pertvarkyti savo vidaus valdymą pagal demokratinį Vakarų pasaulio modelį ir šiuos principus įtvirtino 1992 m. spalio 25 d. priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.⁶⁸¹ Nepriklausomoje Lietuvoje prasidėjo ir naujas lietuvių literatūros laikotarpis – be politinės priežiūros, tačiau, Vytauto Kubiliaus žodžiais, „dar priklausomas nuo irstančių valstybės monopolijų kultūros sferoje“ ir „per 50 metų susiklosčiusios mąstymo inercijos“⁶⁸².

678 Silas, Algirdas J. (sud.): *Lithuanian Independence: The U.S. Government Response*, Chicago: Ethnic Community Services 1991, p. 21–22. Cituota iš: Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 137.

679 Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 216.

680 Plg. ten pat, p. 369.

681 Plg. Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013), p. 249.

682 Kubilius, Vytautas: Nuo „atlydžio“ iki Nepriklausomybės. In: Kubilius, Vytautas: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera 1995, p. 508–616, čia p. 521.

3. Sociokultūriniai *lūžio* padariniai Vokietijoje

Kerstin E. Reimann rašo, kad „[d]u lozungai ‚Mes esame tauta‘ / ‚Wir sind das Volk‘ ir ‚Mes esame *viena* tauta‘ / ‚Wir sind *ein* Volk‘ reprezentuoja ir psichinės gyventojų būsenos [Vokietijoje – V. K.] atžvilgiu dvi ženkliai skirtingas fazes pirmuoju *lūžio* proceso pusmečiu.“⁶⁸³ Pirmojoje fazėje, prasidėjusioje pabėgėlių iš VDR srautu, kita tautos dalis iš pradžių su baime, vėliau vis drąsiau ėjo į gatves ir, pareiškę „Mes esame tauta“, „Mes liekame čia“, reikalavo reformų. Taikią revoliuciją vainikavo Berlyno sienos griūtis, daugumai rytų vokiečių sukėlus didžiulį džiaugsmą ir pasididžiavimą dėl išsivadavimo. Pasak Volkerio Wehedingo, tai buvo „išsivadavimas tų [...], kurie – priešingai nei teigė režimas – niekada nebūdavo klausiami nuomonės, kaip jie įsivaizduoja savo konstituciją ir politinę bei kultūrinę darbininkų ir valstiečių valstybės sistemą, kurie nedalyvavo valdyme, ir kurie niekada nerinko savo politikų – VDR gyventojų.“⁶⁸⁴

Sienos griūtimi prasidėjusioje antrojoje *lūžio* fazėje išryškėja Vokietijos suvienijimo siekis. Priežastys ir motyvai pasikeitusiems reikalavimams demonstracijose, kaip pastebi Reimann, yra ir ekonominio (geresnio gyvenimo), ir politinio (viltis turėti demokratinę sistemą) pobūdžio. Svarbų vaidmenį šioje fazėje vaidina ir faktų apie žmonių teisių pažeidimus, *Stasi* veiklą, naudojimąsi tarnybine padėtimi išviešinimas. Vokietijos suvienijimas buvo itin reikšmingas vyresniajai kartai, dar menančiai nepadalintą Vokietiją. Svarbus ir tas faktas, kad 1989 m. pabaigoje VDR vyriausybė, nors ir siekė šalį išlaikyti suverenią, tačiau neturėjo piliečiams priimtino naujo visuomenės modelio.⁶⁸⁵

Antroji *lūžio* fazė VDR yra paženklinta ir nesaugumo bei tapatumo praradimo jausmu, orientacijos netekimu. Tuo metu kai Vakarų Europoje regioninis identitetas kito lėtai, pasak Reimann, „[s]taigią socialistinių valstybių sistemos griūtį Rytų Europoje ir specialiai VDR visuomeninės sistemos žlugimą lydi tapatumo erozija.“⁶⁸⁶ Kartu su VDR santvarka griūva ir socialinė

683 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 36: „Die zwei Losungen ‚Wir sind das Volk‘ und ‚Wir sind *ein* Volk‘ repräsentieren auch hinsichtlich der psychischen Verfasstheit der Bevölkerung zwei deutlich unterschiedlichen Phasen innerhalb des ersten Halbjahres des Wendeprozesses.“

684 Weheding, Volker: *Die Deutsche Einheit und die Schriftsteller. Literarische Verarbeitung der Wende seit 1989*. Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1995, p. 7: „[...] Selbstbefreiung derjenigen [...], die – entgegen der Lebenslüge des Regimes – nie gefragt worden waren, wie sie sich ihre Verfassung und die politische und kulturelle Ausgestaltung des Arbeiter- und Bauernstaats vorstellen: die DDR-bevölkerung.“

685 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 36–37.

686 Ten pat, p. 37: „Dem rasanten Zusammenbruch des sozialistischen Staatensystems im Osten Europas und im speziellen des gesellschaftlichen Systems der DDR folgt eine Erosion der Identifikationsbezüge.“

tvarka, vertybinė sistema bei elgesio normos ir tai liečia visų Rytų Vokietijos gyventojų tapatumą, nesvarbu ar jie pritarė sistemai, ar buvo opozicijoje.⁶⁸⁷

Ekonominės priežastys, kaip jau minėta, buvo svarbios, tačiau, būtent, tapatumo paieškos itin stipriai prisidėjo prie to, kad 1989 metų pabaigoje dauguma VDR piliečių pasisakė už abiejų Vokietijų sujungimą. Kaip rodo sociologinės apklausos, 1989 m. lapkričio pabaigoje 76 procentai apklaustųjų Rytų vokiečių save laikė vokiečiais ir VDR piliečiais, o vasario mėnesį jau 80 procentų teigė esą vokiečiai ir tik 53 procentai iš jų save priskyrė VDR piliečiams (buvo galimas dvigubas pasirinkimas)⁶⁸⁸. Šio reiškinio priežastis yra savita identiteto forma VDR – išskyrus nedidelę mažumą sistemai ištikimų piliečių, Rytų vokiečių savastis steigėsi „per kritinę distanciją valstybės primestam taip vadinamam ‚socialistinio žmogaus‘ pseudoidentitetui“⁶⁸⁹, nes jie negalėjo sava laikyti melu, prievarta ir persekiojimais grįstos valstybės.

Vokietijos suvienijimas gali būti prilyginamas kultūrinei migracijai – Vakarų pasaulis VDR daugumai buvo pažįstamas iš televizijos ekranų, tačiau tiesioginis susidūrimas su vartotojiška kapitalistine sistema žlungančios savos šalies ekonomikos kontekste daugeliui sukėlė šoką. Sociologas Rudolfas Woderichas rašo, kad jei suvienijimo proceso pradžioje Rytų Vokietija jautėsi nuskriausta dėl totalitarinio režimo patirties, vėliau kaltė dėl, palyginus su Vakarų Vokietija, blogesnės padėties buvo perkelta VFR vyriausybei.⁶⁹⁰

Politinį *lūžį* VDR lydėjo ne tik ekonominės bei socialinės sistemų kaita, bet ir vakarietiškų kultūrinių vertybių perkėlimas. Greitis, kuriuo vyko šis procesas daugumai VDR piliečių reiškė „suolį į visiškai naują, svetimą pasaulį“ ir stipriai juos sukrėtė⁶⁹¹. Reimann pastebi, kad dar prieš kelis mėnesius gyventojų tarpe tvyrojusi euforija, labai greitai peraugo į aukos vaidmenį.⁶⁹²

Po Vokietijos susijungimo 1990 m. spalio 3 d. daugelis Rytų vokiečių jautėsi apgautais ir pralaimėjusiais. Abiejų šalių sistemos skyrėsi radikaliai, tad

---

687 Plg. ten pat.

688 Plg. Woderich, Rudolf: Ostdeutsche Identitäten zwischen symbolischer Konstruktion und lebensweltlichem Eigensinn. Schriftfassung des Referates auf der Konferenz „The German Road from Socialism to Capitalism“, Harvard University, Centre for European Studies, June 18–20, 1999, p. 15–16. Prieiga internete: http://biss.bplaced.net/downloads/ostdeutsche_identitaeten.pdf [žiūrėta 2018-03-23].

689 Plg. Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 38: „[...] in kritischer Distanz zur staatlich oktroyierten Pseudoidentität der sogenannten ‚sozialistischen Persönlichkeit‘.“

690 Plg. Woderich, Rudolf: Ostdeutsche Identitäten zwischen symbolischer Konstruktion und lebensweltlichem Eigensinn. Schriftfassung des Referates auf der Konferenz „The German Road from Socialism to Capitalism“, Harvard University, Centre for European Studies, June 18–20, 1999, p. 6.

691 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 39: „[...] einen Sprung in eine völlig neue und fremde Welt“.

692 Ten pat, p. 39.

perėmus Vakarų Vokietijos politinę sistemą Rytų vokiečiams teko prisitaikyti ir taip jie tapo svetimais savoje šalyje.⁶⁹³ Pasak kultūrologo ir sociologo Wolfgango Ludviko Schneiderio svetimybės savoje šalyje patirtis steigia asimetriskus socialinius santykius – savi apsikeičia vietomis su svetimais ir įprasta tvarka praranda savo prioritetą svetimos tvarkos atžvilgiu.⁶⁹⁴ Taip rytinės Vokietijos žemės turėjo perimti VFR ženklus – naują valiutą, pavadinimus socialinėje ir kitose sferose, staigiai susidūrė su reklamos gausa ir panašiai, taigi buvo priversti mokytis naujos – nors ir vokiečių – kapitalistinės sistemos kalbos, pradėti viską iš naujo. Šiems iššūkiams įveikti buvę VDR piliečiai neturėjo psichologinio pasirengimo, nes išaugo ir įgijo išsilavinimą visiškai kitokiomis sąlygomis nei VFR gyventojai. Tad „[a]biejų vokiečių valstybių susijungimas galiausiai reiškia ne dviejų pusių suartėjimą sintezės ir konvergencijos prasme, bet transformacijos procesas visų pirma reikalauja Rytų vokiečių prisitaikymo prie vakarietiško mąstymo ir elgesio normų.“⁶⁹⁵ Elke Brüns taikliai pastebi, kad „[t]ai, kas yra inherentiška dažnai su sienos griūtimi lyginamai Prancūzijos revoliucijai – revoliucija kaip modernios nacijos susikūrimas – po dviejų šimtų metų Vokietijoje tapo konfliktu“⁶⁹⁶, reikėjo ne sukurti naują, bet suvienyti dvi, per ilgus dešimtmečius tapusias svetimomis viena kitai tautos dalis.

Apie buvusios VDR piliečių jauseną kaip nesaugumo, nesusivokimo naujoje situacijoje jausmą Sigita Barniškienė rašo: „Po keturiasdešimties metų susijungus atskirtoms Vokietijos dalims, pasikeitus politinei ir ekonominei sistemai Rytų Vokietijoje, Rytų vokiečiai, [...], ėmė jausti arogantišką vakariečių elgesį naujosiose žemėse, o išliekantis socialinis bei ekonominis atsilikimas nuo Vakarų Vokietijos dar labiau sustiprino savęs vertinimą kaip antrarūšių Vokietijos piliečių“⁶⁹⁷. Literatūrologas Jürgenas Schröderis 1994 metais komentuoja: „Suskaldytos šalies suvienijimas paradoksaliu, bet tipišku būdu

693 Plg. ten pat, p. 39.

694 Schneider, Wolfgang Ludwig: Überhebliche Wessis – (n)ostalgische Ossis. In: Sahner, Heinz / Schwendtner, Stefan (Hrsg.): *Gesellschaften im Umbruch, 27. Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. Halle an der Saale 1995. Kongreßband II*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1995, p. 544–547.

695 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 39–40: „Die Vereinigung beider deutscher Staaten bedeutet demnach letztendlich nicht Annäherung von zwei Seiten, im Sinne einer Synthese oder Konvergenz, sondern der Transformationsprozess verlangt vor allem von den Ostdeutschen eine Anpassung an westliche Denk- und Handlungsmuster.“

696 Brüns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006, p. 21: „Was der als Vergleichsmaßstab hinsichtlich des Mauerfalls häufig bemühten Französischen Revolution inhärent ist – die Revolution als Entstehung der modernen Nation –, wurde in Deutschland zweihundert Jahre später zum Konflikt.“ (Išskirta originale).

697 Barniškienė, Sigita: Rytų Prūsijos gyventojų tautinio tapatumo problema Ullos Lachauer žurnalistiniuose portretuose. In: *Acta historica universitatis Klaipedensis. Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiąjai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)* 2004, nr. 10, p. 87–93, čia p. 87.

ne tik kad neprisidėjo prie nacionalinio tapatumo suvokimo sustiprėjimo, bet netgi jį sutrikdė. Mes visi kasdien tai išgyvename – praktiškai ir teoriškai. Kiekvieną savaitę pasirodo knyga apie „vokišką problemą“. Su kiekviena savaitė vis labiau komplikuojasi santykiai tarp Vakarų ir Rytų vokiečių, [...]“⁶⁹⁸

Priešingai nei Rytų vokiečiai, VFR gyventojai nepatyrė laikotarpio po *lūžio* kaip esminio išgyvenimo, nes juos tik nežymiai palietė pokyčiai šalyje. Jie nebuvo priversti kvestionuoti savo gyvenimo formos ir vertybių. Vakarų vokiečiai tuo metu jautėsi mažai susiję su Rytų kaimynais – jie labiau orientavosi į Vakarų Europos, Šiaurės Amerikos gyvenimo formas, nei Rytų vokiečių problemas ar jų gyvenimo būdą.⁶⁹⁹ Nepatogumą suvienytoje Vokietijoje, pasak Reimann⁷⁰⁰, daugiau jaučia Rytų vokiečiai, nes po *lūžio* susvyravo ne tik jų pačių savęs suvokimas, bet jiems teko ir konfrontuoti su nauju pačių savęs kaip svetimų paveikslu – šiam momentui darbe skiriamas ypatingas dėmesys. Žvelgdami vieni į kitus Rytų ir Vakarų vokiečiai kalba tarsi skirtingomis kalbomis ir todėl dažnai neišvengia nesusipratimų, kurie apsunkina abipusį suartėjimą bei komunikaciją. Frankas Tomas Grubas rašo, kad po Vokietijos susijungimo iškyla vokiečių-vokiečių kalbos problema, už kurios glūdi skirtinga Rytų ir Vakarų vokiečių patirtis⁷⁰¹. Visa ši situacija atsiskleidžia ir literatūroje. Remiantis Katharina Grätz:

„[...] po 1989 m. parašyta sienos literatūra yra reakcija į aktualią dabartį ir – tai svarbu – į daugelio rytų vokiečių, kurie po ‚lūžio‘ neteko savo šaknų, patirtį. Tai yra reakcija į slogų jausmą būti tarsi išvykusiam iš seno, bet dar neatvykusiam į naują, pagal vakarų vokiečių kriterijus funkcionuojantį pasaulį. Griuvus išorinėms sienoms liko neaiškios tarpinės būsenos suvokimas, gyvenimo ant vidinio slenksčio tarp ‚nebe‘ ir ‚dar ne‘ jausmas.“⁷⁰²

698 Schröder, Jürgen: *Geschichtsdramen. Die „deutsche Misere“ von Goethes Götz bis Heiner Müllers Germania? Eine Vorlesung*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1994. „Die Wiedervereinigung des geteilten Landes hat ja paradoxer- aber typischerweise keinen Zuwachs an nationaler Identität, sondern ihre akute Verstörung mit sich gebracht. Wir alle erleben sie täglich, praktisch und theoretisch. Jede Woche erscheint ein Buch über das „deutsche Problem“, mit jeder Woche kompliziert sich das Verhältnis zwischen Westdeutschen und Ostdeutschen, [...]“

699 Plg. Woderich, Rudolf: Ostdeutsche Identitäten zwischen symbolischer Konstruktion und lebensweltlichem Eigensinn. Schriftfassung des Referates auf der Konferenz „The German Road from Socialism to Capitalism“, Harvard University, Centre for European Studies, June 18–20, 1999, p. 14. Prieiga internete: http://biss.bplaced.net/downloads/ostdeutsche_identitaeten.pdf [žiūrėta 2018-03-23].

700 Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008, p. 41–42.

701 Plg. Grub, Frank Thomas: *‚Wende‘ und ‚Einheit‘ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas, Berlin, New York: de Gruyter, 2003, p. 108.

702 Grätz, Katharina: Das Andere hinter der Mauer. Retrospektive Grenzkonstruktion und Grenzüberschreitung in Julia Francks „Lagerfeuer“ und Wolfgang Hilbigs „Das Provisorium“. In: Besslich, Barbara / Grätz, Katharina / Hildebrand, Olaf (Hrsg.): *Wende des Erinnerns?: Geschichtskonstruktionen in der deutschen Literatur nach 1989*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2006, p. 256: „[...] die nach 1989 geschriebene Grenzliteratur eine Reaktion auf die aktuelle Gegenwart darstellt, nicht zuletzt eine Reaktion auf die Entwurzelungserfahrungen vieler Ostdeutscher nach der ‚Wende‘ – eine

Didesnioji dalis tekstų šia tema parašyti ir rašomi buvusios VDR rašytojų, žymiai mažiau šia tema domisi buvusios Vakarų Vokietijos kolegos⁷⁰³ ir, žinant kontekstą, tai nekelia nuostabos. Kaip rašo literatūrologas Jensas Loescheris, dauguma ypač jaunesnės kartos VFR vokiečių rytinių žemių įstojimą pradžioje stebėjo iš šalies, patys nedalyvaudami ir tik po to bandė analitiškai išsiaiškinti įvykius.⁷⁰⁴ Tad nestebina, kodėl daugelis šia tema rašančių Vakarų vokiečių rašytojų dažniausiai ją traktuoja iš netiesioginių pozicijų, mažiau dėmesio skirdami asmeninei patirčiai.

4. Sociokultūriniai *lūžio* padariniai Lietuvoje

Kaip ir Rytų Vokietijos piliečių kelyje į laisvę iškeltas lozungas „Mes esame viena tauta“ (žr. priede, skyriuje 1.), išsivadavimo iš sovietinės okupacijos siekis Lietuvoje ėjo kartu su tautos vienybės proveržiu. *Lūžio* laikotarpis dabar prisimenamas kaip euforinė būsena, džiaugsmas dėl atgautos laisvės, kad „galima kalbėti, ką norim, dainuoti sava dvasia“⁷⁰⁵. Visuomenę vienijo bendras totalitarizmo išgyvenimas, siekis išsivaduoti ir ryžtas kovoti, tuo metu daugelis „buvo tarsi užhipnotizuoti sugrąžintos tautinės simbolikos, nevaržomos žodžio laisvės“⁷⁰⁶. Atgautos Nepriklausomybės svarba nekelia abejonių, tačiau, nors žmonės, skirtingai nei Rytų Vokietijoje, „niekieno nevaržomi [...] patys rinkosi politinės saviraiškos galimybes, ekonominės krašto raidos modelį [...] tikroji Nepriklausomybė ne tiktai valdžios instancijoms, bet ir šimtams tūkstančių piliečių buvo sunkus išbandymas, apnuoginęs nykų *homo sovieticus* palikimą“⁷⁰⁷. Transformacija vyko ir kultūros bei meno sferose. *Lūžio* metu išgyventą bendrumo jausmą greitai pakeitė atskirties, nestabilumo, netikrumo būsenos. Prasidėjus ekonominiams sunkumams daugeliui tapo tiesiog svarbu išgyventi naujoje situacijoje.

Reaktion auf das dumpfe Gefühl, in einer von westdeutschen Maßstäben geprägten Welt nicht angekommen zu sein. Nach dem Wegfall der äußeren Grenzen ist vielfach das Bewusstsein eines ungeklärten Dazwischen geblieben, das Gefühl, in einem inneren Schwellenzustand zu leben zwischen ‚Nicht-Mehr‘ und ‚Noch-Nicht‘.

703 Vakarų Vokietijoje kūriniai šia tema, tokie kaip Delius, Friedrich Christian: *Die Birnen von Ribbeck. Erzählungen*. Reinbek: Rowohlt, 1991; Hettchke, Thomas: *Nox*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995; Hochhuth, Rolf: *Wessis in Weimar. Szenen aus einem Besetzten Land*. Berlin: Volk und Welt, 1993; Gras, Günter: *Ein weites Feld*. Göttingen: Steidl Verlag, 1995; Timm, Uwe: *Johannisnacht*. Köln: Kiepenhauer&Witsch Verlag, 1996; Regener, Sven: *Herr Lehmann*. Frankfurt am Main: Eichborn Verlag, 2001 – yra daugiau išimtys šiuolaikinėje vokiečių literatūroje.

704 Plg. Loescher, Jens: *Mythos, Macht und Kellersprache*. Wolfgang Hilbig's Prosa im Spiegel der Nachwende. In: Minis, Cola / Quak, Arend (Hrsg.): *Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur*. T. 151. Amsterdam-New York, NY: Rodopi, 2003, p. 339.

705 Landsbergis, Vytautas / Zemkauskas, Rytis: *Bus geriau*. Dominicus Lituanus, 2016, p. 16.

706 Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15, čia p. 9.

707 Ten pat, p. 13.

Laikotarpį po Nepriklausomybės atgavimo ženklina keletas svarbių faktorių. Visų pirma, pokyčiai Lietuvoje buvo labai staigūs (Vokietijoje dėl šalies suvienijimo jie buvo dar staigesni), pasak Leonido Donskio, „postmoderni ir pototalinė epocha Baltijos šalių regione sugebėjo suspausti du nepertraukiamos Europos istorijos šimtmečius į vieną „perėjimo“ dešimtmetį“⁷⁰⁸ ir tai neliko be pasekmių.

Antra, nors Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys dėl savo istorijos, religijos ir kultūros, kaip teigia kai kurie tyrėjai, buvo vienintelės vakarietiškos Sovietų Sąjungoje⁷⁰⁹, tačiau po Nepriklausomybės atgavimo atsidūrė tam tikroje tarpinėje būsenoje – tarp Rytų ir Vakarų, nes, nors save labiau identifikavo su europietiškomis vertybėmis, patys Vakarai ryškiai skyrėsi nuo susiformavusio jų įsivaizdavimo.⁷¹⁰ Totalitarizmo, prievartinio kolektyvizmo, valstybinio monopolizmo nustekentose Baltijos šalys (panašiai kaip ir VDR palyginus su VFR) buvo socialinėje ir ekonominėje sferose silpnos ir Vakarų Europos požiūriu priskiriamos Rytams, kaip buvusio Rytų bloko valstybės.

Trečia, itin svarbūs buvusio totalitarinio režimo poveikis žmogui ir jo padariniai. Penkis dešimtmečius buvo siekta sunaikinti tautinį tapatumą, asimiliuoti Lietuvos tautą ir paversti lengvai valdoma žmonių mase⁷¹¹, tad nestebina, kad tai paliko gilius randus žmonių psichikoje. Česlovo Baužos ir Petro Biveinio nuomone, „buvusios TSRS gyventojų nedera laikyti kurios nors nacionalinės valstybės piliečiais jau vien dėl to, kad tautinis valstybingumas buvo „stipraus centro“ eliminuotas, o amorfiška visuomenė sudarė beveik visą sociumą – „sovietinę liaudį“⁷¹² (kaip jau minėta priede, skyriuje 2., panaši

708 Bauman, Zygmund / Donskis, Leonidas: *Takusis blogis*, iš anglų kalbos vertė Irena Jomantienė. Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 76.

709 Plg. Huntington, Samuel: *Kampf der Kulturen*, iš anglų kalbos vertė Holgeris Fliessbachas. München: Europa Verlag, 1996, p. 257: „Jos [Lietuva, Latvija ir Estija – V. K.] yra vienintelės buvusios sovietinės respublikos, kurios dėl savo istorijos, kultūros ir religijos vienareikšmiškai yra vakarietiškos ir jų likimas visuomet buvo Vakarų reikalas.“ / „Sie sind die einzigen früheren Sowjetrepubliken, die in bezug auf ihre Geschichte, Kultur und Religion eindeutig westlich sind, und ihr Schicksal ist immer schon ein Hauptanliegen des Westens gewesen.“ Cituota iš: Parnell, Christina: ‚Dritte Räume‘ in der litauischen Literatur? Eine Entgegnung zur Diskussion um den ‚Baltischen Postkolonialismus‘. In: *Žmogus ir žodis* 2008, 10(2), p. 46–50, čia p. 47.

710 Plg.: „Rytų Europoje Vakarų visuomenė buvo tradiciškai suvokiama kaip laisvės, demokratijos, liberalaus mąstymo bastionas, skatinęs politinį pliuralizmą, pasirinkimo laisvę ir sukūręs atvirą, ideologinių doktrinų nevaržomą ir nereguliuojamą kultūros erdvę. Tačiau postkomunistinė dominija susiduria išsyk su dviem rimtomis problemomis – savo pačios transformaciniais procesais ir anksčiau susikurtu liberalios ir šiuolaikiškos atviros visuomenės vaizdiniu, realybėje įgavusiu tai utopijai tolimą pavidalą, valdomą savaip manipulytvių rinkos ir politikos jėgų, neatitinkančių pasenusio, naivaus ir dažnai supaprastinto šiuolaikiškos visuomenės modelio.“ In: Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 117.

711 Plg. Gailius, Bernardas: *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 190. Šiam tyrimui svarbios ir Ainės Ramonaitės sociokultūrinės studijos *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija* (2007), *Tarp rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos* (2007), *Sąjūdžio ištakų paieška* (2011) ir kt.

712 Plg. Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19), p. 5–15, čia p. 6. Toliau straipsnyje rašoma: „Centralizuota

situacija buvo ir VDR), tad Nepriklausomai Lietuvai teko ir vis dar tenka ieškoti savo identiteto šaknų, pervertinti sovietinę praeitį.⁷¹³ Arūnas Sverdiolas knygoje *Apie pamėklinę būtį* (2006) iš kultūros filosofijos perspektyvos kritiškai apžvelgdamas šiandieninę Lietuvos visuomenę pastebi, kad laikotarpis, kuriame šiuo metu gyvena šalis yra postsovietinis ir *post-* neturėtų būti suprastas tik kaip nuoroda į tęsinį, į liekaną ar tai kas jau palikta praeityje.⁷¹⁴ Jo žodžiais tariant „[t]asai *post-* slepia savyje ir trūkio, lūžio, kitybės ir naujybės momentus“⁷¹⁵. Staigūs XX a. pokyčiai, atgauta, bet nepažįstama laisvė nepanaikino totalitarinės sistemos palikimo žmonių sąmonėje, todėl dabar skleidžiasi tai, kam jau buvo padėti pamatai Tarybų Lietuvos metu, bet kas tuomet dėl draudžiamos laisvos raiškos dar negalėjo pasirodyti.⁷¹⁶

Psichologė, sociologė Danutė Gailienė kolektyvinėje monografijoje *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai* (2015) lygina situaciją Lietuvoje po Nepriklausomybės atgavimo su Rytų Vokietijos psichinė gyventojų būseną. Ji pateikia pavyzdį, kad kaip ir Vakarų vokiečiai buvusios VDR teritorijoje, taip ir į Lietuvą sugrįžę nuo sovietų okupacijos bėgę emigrantai „patyrė tą patį įspūdį: žmonės čia kitokie nei tikėjosi, čia sunkiau dirbti laikantis demokratinėse visuomenėse priimtų principų ir normų, daugiau nepasitikėjimo, nepakantumo kitokiems, veidmainystės, uždarumo, žodžio nesilaikymo“⁷¹⁷. Kodėl taip yra? Gailienė pastebi, kad sovietinį režimą išgyvenę žmonės yra patyrę traumą, labiau sužeisti, jų asmeninės istorijos sudėtingesnės nei demokratinėse šalyse gyvenusių piliečių. Negalima pamiršti trėmimų, naikinimų, lagerių, psichiatrinių ligoninių, į kurias patekdavo režimui priešinėsi asmenys. Nors dauguma ir šių žiaurių represijų nepatyrusių jų (ypač intelektualų, dalyvavusių kultūriniame, moksliniame ir meniniame gyvenime) nepritarė sovietinei ideologijai ir vienaip ar kitaip jai priešinosi („tylioji rezistencija“, *Ezopo* kalba), visgi okupacijos metu jiems teko taikyti kitokias išgyvenimo strategijas, tokias kaip „autoritetų ir sistemos apgaudinė-

---

valstybės ekonomika pavertė žmones bejėgiais komunistinės sistemos pavaldiniais, menkai suinteresuotais vieša iniciatyva ir asmeninės veiklos rezultatais. Susiformavo ištisos socialinės grupės pasyvių išlaikytinių žmonių, nesuvokiančių net elementariausių piliečio priedermių bei atsakomybės. Komunistiniam elitui tokia situacija buvo palanki, nes ji ilgam užkonservavo valdžios ir pavaldinių *status quo* sovietinėje visuomenėje. Kartu deklaruojamoji TSRS pilietybė taip ir liko daugiau teisinė fikcija nei asmenų statusą valstybėje reguliuojanti norma.“

713 Almantas Samalavičius rašo, kad „[v]isuo menė be atminties, be praeities, be autentiškos istorijos – toks kiekvieno totalitarinio režimo socialinės inžinerijos idealas.“ In: Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 66.

714 Plg. Sverdiolas, Arūnas: *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 89–90.

715 Ten pat, p. 90.

716 Plg. ten pat.

717 Gailienė, Danutė: Trauma ir kultūra. In: Gailienė, Danutė (sud.): *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Vilnius: Eugrimas, 2015, p. 9–23, p. 9.

jimas, slaptumas, dviveidiškumas, pasyvumas, tapatybės keitimas⁷¹⁸, kurios padėjo išlikti sunkiomis sąlygomis ir tai formavo specifinį mentalitetą. Pasak Gailienės, kaip parodė psichologiniai tyrimai, sovietinio režimo padariniai Lietuvoje dar nėra iki galo įveikti ir juntami iki šiol,⁷¹⁹ o taip yra ir Vokietijoje, ir kitose totalitarinį režimą išgyvenusiose Rytų ir Vidurio Europos šalyse.⁷²⁰

Po ekonominės blokados, po sukrečiančių 1991 m. sausio 13-osios įvykių, džiaugsmingo Nepriklausomybės atgavimo Lietuva išgyveno radikalius socialinius pokyčius – teko mokytis gyventi naujomis, t. y. globalizacijos ir europinės integracijos, sąlygomis.⁷²¹ Anot Marcelijaus Martinaičio, tai „toks metas, kai reikia grįžti į dabartį, [...]. Atsakomybė laisvei gal yra pati didžiausia, nes reikalauja ryžtis gyventi dabartį“⁷²². Pokomunistinių šalių patirtį tyrinėjęs lenkų sociologas Piotras Sztompka šį laikotarpį įvardija kaip *kultūrinę traumą*, pabrėždamas, kad trauminiai įvykiai nebūtinai yra negatyvūs, jie gali sietis ir su sėkme. Juo remdamasi Gailienė rašo: „Staigūs, nelaukti, neplanuoti, labai didelio masto, viršijantys lūkesčius socialiniai lūžiai objektyviai žiūrint gali atrodyti pozityvūs, naudingi, bet jų pašaliniai efektai gali būti trauminiai įvykiai ir situacijos,⁷²³ nes nors komunizmo žlugimą ir radikalias permainas Rytų ir Vidurio Europos šalyse dauguma žmonių sutiko su didžiausiu entuziazmu, tačiau kai kurie susidūrė ir su traumine (kartais ideologiniu pagrindu) patirtimi, tokia kaip darbo ar statuso praradimas, korupcija, infliacija ir pan.

Kultūrinė trauma pasireiškia kolektyvinio tapatumo griuvimu ir „jos įveika yra radimas tokios praeities interpretacijos, kuri atkurtų pažeistą tapatumą“⁷²⁴. Vytautas Rubavičius rašo, kad „[p]irmaisiais nepriklausomybės metais Lietuvos visuomenės sąmonėje kirtosi, o sykiu viena kitą papildė tautiškumo išlaikymo (atgaivinimo, sutvirtinimo, išsaugojimo), „sugrįžimo į Europą“ ir kosmopolitinio prisitaikymo prie globalizacijos bei naujų eko-

---

718 Ten pat, p.10.

719 Plg. ten pat, p. 10f.

720 Rumunų filosofas ir politikas Andrei's Plesu straipsnyje *Post-Totalitarian Pathology: Notes on Romania Six Years After December 1989* (1996) pastebi: „Šalys, atsiskyrusios nuo totalitarizmo, iš esmės yra sveikstančios šalys, atsigauančios po ligos skirtingu ritmu, tai priklauso nuo jų pasiligojimo laipsnio ir vidinio audinio gyvybingumo. Apibendrinant galima pasakyti, kad vidinės patirties požiūriu, sveikimo proceso vargai yra visiškai kitokie, nei žvelgiant iš šalies; kitais žodžiais tariant, nei politinių brahminų pedantiškumas, nei žurnalistų simplifikacijos negali įvertinti tautos dramos, nesuskaičiuojamų konkretaus istorinio epizodo niuansų.“ Cituota iš: Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 36.

721 Plg. Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 107.

722 Martinaitis, Marcelijus: Dešimtmečių sąvartoje. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 9–30, čia p. 25.

723 Gailienė, Danutė: Trauma ir kultūra. In: Gailienė, Danutė (sud.): *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Vilnius: Eugrimas, 2015, p. 14–15.

724 Ten pat: p. 15. Gailienė čia remiasi Aarelaid-Tard.

nominių sąlygų nuostatos [...]“⁷²⁵. Šių sąlygų išdava yra tapatumo krizė, gi-
linama visuomenės susiskaldymo, socialinės atskirties ir vis didėjančios
emigracijos, su kuria vienaip ar kitaip susidūrė ar susiduria daugelis šalies
gyventojų. Šiais globalizacijos laikais (e)migracija tampa neatskiriama gy-
venimo dalimi – vieni migruoja dėl skurdo, nepakankamų pajamų Lietuvoje,
kiti ieško naujų galimybių ir siekia geriau save realizuoti.⁷²⁶ Reikia pastebėti,
kad šiandieninių emigrantų situacija skiriasi nuo išėivijoje gyvenančiųjų, po
Antrojo pasaulinio karo šalį palikusių žmonių – tai ne prievartinė tremtis,
jie laisvai keliauja po pasaulį ir gali grįžti į Lietuvą, tokiu būdu likdami ša-
lies (kultūrinio) gyvenimo dalimi. Pavyzdys čia galėtų būti rašytojo Valdo
Papievio, gyvenančio Paryžiuje, rašančio lietuviškai, 2017 m. apdovanoto
Lietuvos kultūros ir meno nacionaline premija atvejis. Pratešiant šiuolaikinės
išėivijos literatūros temą galima pasiremti Alberto Zalatoriaus mintimis, kad
„tos literatūros ir nebeįmanoma traktuoti kaip išėivijos, arba egzodo, litera-
tūros. Tai tiesiog ta pati literatūra, tik kuriama žmonių, laikinai ar pastoviai
gyvenančių svetur, kitaip sakant, fiziškai esančių ne toje pačioje teritorijoje,
o dvasiškai niekuo neatsiribojusių“⁷²⁷. Ir šalyje likę žmonės neretai jaučiasi
„vidiniais emigrantais“, patiriančiais „individualios ir nacionalinės tapatybės
krizę globalizacijos sąlygomis“⁷²⁸. Nereikia pamiršti ir kultūrinės migraci-
jos, kurią pasikeitus gyvenimo sąlygoms ir atsivėrus sienoms, neišvykdami
iš šalies, patyrė ir patiria Lietuvos žmonės, nes, panašiai kaip ir suvienytos
Vokietijos atveju, riba, skyrusi demokratinius Vakarų ir totalitarinę sistemą
išgyvenusią Rytų ir Vidurio Europą iki šiol neišnyko. Tiek „fizinės“, tiek kul-
tūrinės migracijos patirtis yra susidūrimo su *svetimybe* patirtis, verčianti kelti
tapatumo, savasties klausimus.

Pasak Vytauto Rubavičiaus „dabar gyvename pereinamojo laiko nulemtu
vertybių kaitos, su ta kaita susijusio netikrumo, socialinių atskirčių metą“⁷²⁹.
Tai neįtikėtinai ilgai užtrukęs pereinamasis laikotarpis, kurį, Jūratės Sprin-
dytės žodžiais, padeda apibūdinti „fenomenologiniai žodeliai *tarp, tarsi*.“⁷³⁰
Klausimai „Kas mes buvome?“ ir „Kas mes esame dabar?“ neatsiejamai su-
siję su klausimu, kaip apie tai pasakojama ir kreipia dėmesį į „literatūrą, jos
istoriją ir literatūros kritiką, nes šiose kalbinės kūrybos ir konceptualizavimo

725 Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 184.

726 Plg. Barcevičius, Egidijus: Nuo išsivaikščiojimo iki sugrįžimo: migracijos politikos gairės ateinan-
čiam Seimui. In: *Veidas*, 2016 spalio 5, nr. 39, p. 11.

727 Zalatorius, Albertas: *Literatūra ir laisvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 89.

728 Vaitiekūnas, Dainius: Kaip tampama *kitu*: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kontekste. In: *Lietu-
viškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)mi-
grantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 213–243, čia p. 213.

729 Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 112.

730 Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institu-
tas, 2006, p. 13.

srityse labiausiai išryškėja tam tikri buvusio ir naujo pasaulėvaizdžio bruožai bei jų suvokimo ypatumai⁷³¹. Literatūra ir gyvenimas nėra atskirti vienas nuo kito, jie abipusiškai sąveikauja: „Kūriniai kalba iš esmės apie pasaulį, tačiau jų sakymas yra pasaulio, kurį, kaip manoma jie reprezentuoja, sudėtinė dalis. Nereikia manyti, kad iš vienos pusės yra daiktų ir nebylių veiksmų visuma, o iš kitos – nuo jos atplėštos ir šitaip vaizdais tampančios literatūrinės reprezentacijos. Literatūra taip pat yra veikla; ji ne tik palaiko diskursą apie pasaulį, bet ir valdo savo pačios buvimą tame pasaulyje.“⁷³²

Baigiant norėtusi dar kartą pabrėžti, kad, kalbant apie XX a. pabaigos lūžį dažnai išskylantis dichotominis Rytų, kaip „atsiliekančių“ ir Vakarų kaip „gerovės pasaulio“ vaizdinys, buvusių sovietinių šalių talpinimas būtent rytuose, nėra visiškai teisingas, situacija yra žymiai sudėtingesnė ir nepaaiškina binarinėmis opozicijomis ar tokiomis sąvokomis kaip „gerai / blogai“. Net „geležinės uždangos“ laikotarpiu šie pasauliai neegzistavo visiškai atskirai, be tarpusavio ryšio. Pati komunizmo teorija gimė vakarietiškoje kultūroje ir, remiantis Vytautu Rubavičiumi, tapo istorine Vakarų civilizacijos aklaviete.⁷³³ Nors, kaip jau minėta, Lietuva (Latvija, Estija, Rytų Vokietija ir kt.), dėl buvusios priklausomybės sovietiniam blokui vakariečių požiūriu priskiriama Rytų šalims, geografiškai, istoriškai, kultūriškai, o su naryste Europos Sąjungoje ir NATO taip pat karine prasme yra vakarietiška šalis. Tokiu būdu, persipinant *savam* ir *svetimui*, jei nededamas vertinantis pliuso ir minuso ženklas, ji atsiduria tarpinėje erdvėje⁷³⁴, tarp Rytų ir Vakarų, *kitokiu (schräg) žvilgsniu* Bernhardo Waldenfelso prasme⁷³⁵ atveriančioje naujas suvokimo galimybes ir būtent literatūrai čia tenka ypatingas vaidmuo.

731 Rubavičius, Vytautas: *Veluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 112.

732 Maingueneau, Dominique: *Literatūrinio kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 27.

733 Plg. Rubavičius, Vytautas: *Neįvardijamos laisvės ženklas*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 78.

734 Literatūrologė Christina Parnell, remdamasi britų kultūrologu Homi Bhabha, šiame kontekste kalba apie *trečiąsias erdves*. Plg. Parnell, Christina: ‚Dritte Räume‘ in der litauischen Literatur? Eine Entgegnung zur Diskussion um den ‚Baltischen Postkolonialismus‘. In: *Žmogus ir žodis* 2008, 10(2), p. 46–50.

735 Plg. Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013, p. 65.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Pagrindiniai šaltiniai

- Drawert, Kurt: *Spiegelland. Ein deutscher Monolog*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.
- Hilbig, Wolfgang: *Das Provisorium*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2008.
- Hünniger, Andrea Hanna: *Das Paradies. Meine Jugend nach der Mauer*. Stuttgart: J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH, 2011.
- Papievis, Valdas: *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Parulskis, Sigitas: *Trys sekundės dangaus*. Vilnius: Baltos lankos, 2015.
- Šerelytė, Renata: *Mėlynbarzdžio vaikai*. Vilnius: Alma littera, 2011.

Kiti šaltiniai

- Brussig, Thomas: *Helden wie wir*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2011.
- Delius, Friedrich Christian: *Die Birnen von Ribbeck. Erzählungen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1991.
- Hensel, Jana: *Zonenkinder*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2004.
- Herold, Thea: Die Augen der Malerin. In: *Das Magazin* 1996, nr. 11, p. 43–47.
- Hettchke, Thomas: *Nox*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995.
- Hochhuth, Rolf: *Wessis in Weimar. Szenen aus einem Besetzten Land*. Berlin: Volk und Welt, 1993.
- Gavelis, Ričardas: *Paskutinė žemės žmonių karta*. Vilnius: Vaga, 1995.
- Gavelis, Ričardas: *Vilniaus pokeris*. Vilnius: Tyto alba, 2011.
- Gavelis, Ričardas: *Vilniaus džiazas*. Vilnius: Tyto alba, 2015.
- Grass, Günter: *Ein weites Feld*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997.
- Juknaitė, Vanda: *Išsiduosi. Balsu*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
- Kafka, Franz: Die Verwandlung. In: *Kritische Ausgabe. Schriften, Tagebücher, Briefe*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Kafka, Franz: Das Schloß. In: *Kritische Ausgabe. Schriften, Tagebücher, Briefe*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Kafka, Franz: Der Proceß. In: *Kritische Ausgabe. Schriften, Tagebücher, Briefe*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1990.
- Katkus, Laurynas: *Judantys šešėliai*. Vilnius: Tyto alba, 2012.

- Kmita, Rimantas: *Pietinia kronikas*. Vilnius: Tyto alba, 2016.
- Kubiczek, André: *Skizze eines Sommers*. Berlin: Rowohlt, 2016.
- Kunčinas, Jurgis: *Blanchisserie, arba Žvėrynas – Užupis*. Vilnius: Tyto alba, 1997.
- Kunčius, Herkus: *Būtasis dažninis kartas*. Vilnius: Tyto alba, 1998
- Kunčius, Herkus: *Lietuvis Vilniuje*. Vilnius: Kultūros barai, 2011.
- Müller, Herta: *Amo sūpuoklės*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: Versus aureus, 2010.
- Papievis, Valdas: *Brydė*. Vilnius: Odilė, 2018.
- Parulskis Sigitas, *Murmanti siena*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- Regener, Sven: *Herr Lehmann*. Frankfurt am Main: Eichborn Verlag, 2001.
- Richter, Peter: *89/90*. München: Luchterhand, 2015.
- Rimbaud, Arthur: *Seher-Briefe / Lettres du voyant*. Übersetzt und herausgegeben von Werner von Koppenfels. Mainz: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1990.
- Schulze, Ingo: *Peter Holz*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2017.
- Seiler, Lutz: *Kruso*. Berlin: Suhrkamp, 2014.
- Šerelis, Dainius: Benjamino fikusas. In: *Metai* 2005, nr. 7. Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/479-dainius-erelis-benjamino-fikusas-apsakymas> [žiūrėta 2017-09-15].
- Timm, Uwe: *Johannisnacht*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996.
- Woelk, Ulrich: *Rückspiel*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1993.
- Žasinaitė, Jurga: *Azuritijos kardinolai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017.

Literatūra

- Amling, Steffen: *Grenzüberschreitungen: Dimensionen der Fremdheit in Emine Sevgi Özdamars „Die Brücke vom Goldenen Horn“ und Wolfgang Hilbigs „Das Provisorium“*. Berlin: Logos Verlag, 2010.
- Bachtin, Michail: *Die Ästhetik des Wortes*, iš rusų kalbos vertė Raineris Grūbelis, Sabine Reese. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979.
- Bachtin, Michail: *Dostojevskio poetikos problemos*, iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Bahr, Katrin / Lorek, Melanie: „Ja, wohin gehen sie denn?“ Die „3. Generation Ostdeutscher“ zwischen Suchen und Finden am Beispiel des 1.5 generationskonzeptes. In: Lettrari, Adriana / Nestler, Christian / Troi-Boeck, Nadja (Hrsg.): *Die Generation der Wendekinder: Elaboration eines Forschungsfeldes*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2016.

- Bahrman, Hannes / Links, Christoph (Hrsg.): *Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989*. Berlin: Ch. Links, 1994.
- Balsevičiūtė-Šlekienė, Virginija / Juknaitė, Vanda / Kolevinskienė, Žydronė / Martinkus, Vytautas / Vaitiekūnas, Dainius / Vanagaitė, Gitana: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013.
- Barcevičius, Egidijus: Nuo išsivaikščiojimo iki sugrįžimo: migracijos politikos gairės ateinančiam Seimui. In: *Veidas*, 2016 spalio 5, nr. 39, p. 11.
- Barniškienė, Sigita: Rytų Prūsijos gyventojų tautinio tapatumo problema Ullos Lachauer žurnalistiniuose portretuose. In: *Acta historica universitatis Klaipedensis. Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)*. 2004, nr. 10, p. 87–93.
- Batūra, Romas: *I laisvę Baltijos keliu 1989–2009*. Vilnius: Valstybės žinios, 2009.
- Bauman, Zygmund / Donskis, Leonidas: *Takasis blogis*, iš anglų kalbos vertė Irena Jomantienė. Vilnius: Versus aureus, 2016.
- Bauža, Česlovas / Biveinis, Petras: Teisinės valstybės idėjos „paslauga“ Lietuvos nepriklausomybei. In: *Jurisprudencija* 2002, 27(19); p. 5–15.
- Becker, Tobias: Autobiografie „Das Paradies“: Das Leben der anderen. In: *Der Spiegel*, 31.10.2011. Prieiga internete: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/autobiografie-das-paradies-das-leben-der-anderen-a-794704.html> [žiūrėta 2016-05-15].
- Bluhm, Lothar: Standortbestimmungen. Anmerkungen zu den Literaturs-treits der 1990er Jahre in Deutschland – eine kulturwissenschaftliche Skizze. In: Cammler, Klemens/Keller, Jost/Wilczek, Reinhard (Hrsg.) unter Mitarbeit von Tanja von Horn: *Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Gattungen – Themen – Autoren*. Heidelberg: Synchron, 2003, p. 61–73.
- Brazauskas, Nerijus: Valdas Papievis. Vienos vasaros emigrantai. In: *Literatūra ir menas*, 2004-03-17. Prieiga internete: <https://www.rasyk.lt/knygos/vienos-vasaros-emigrantai/2826.html> [žiūrėta 2017-09-02]
- Brüns, Elke: *Nach dem Mauerfall. Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006.
- Böthig, Peter/Klaus, Michael (Hrsg.): *MachtSpiele. Literatur und Staatssicherheit im Fokus Prenzlauer Berg*. Leipzig: Reclam Verlag, 1993.
- Bukelienė, Elena: *Prozos keliai, kekeliai... Literatūros istorijos ir kritikos etiudai*. Šiauliai: Saulės delta, 1999.

- Bukelienė, Elena: *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- Cammler, Klemens / Keller, Jost/ Wilczek, Reinhard unter Mitarbeit von Tanja von Horn: *Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Gattungen – Themen – Autoren*. Heidelberg: Synchron, 2003.
- Chartier, Pierre: *Ivadas į didžiulias romano teorijas*, iš prancūzų kalbos vertė Dainius Vaitiekūnas, Alina Kiliesaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Cidzikaitė, Dalia: *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- Čerškutė, Jūratė: *Apie Juos ir tą fantasmagoriją: sovietmečio vaizdinija Ričardo Gavelio romanuose*. In: Satkauskytė, Dalia (sud.): *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 422–452.
- Čiočytė, Dalia: *Literatūrinė ir kritinė eseistika*. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 346–363.
- Daugirdaitė, Solveiga: *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- Daujotytė, Viktorija: *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001.
- Daujotytė, Viktorija: *Vyresniųjų poezija: tarp praeities ir dabarties*. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 68–92.
- Der Spiegel*, 16. Oktober 1989.
- Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden.* Band 10: Vi-de-Zz. 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Mannheim u. a.: Duden, 1999.
- Drawert, Kurt: *Der Gefangene kann sich nicht denken*. In: *Frankfurter Allgemeine*, 20.06.2009.
- Ehlers, Monika: *Grenzwahrnehmungen – Poetiken der Grenze*. Bielefeld: transcript Verlag, 2015.
- Eidintas, Alfonsas / Bumblauskas, Alfredas / Kulakauskas, Antanas / Tamošaitis, Mindaugas: *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012 (antras, pataisytas leidimas – 2013).
- Förster, Peter: *Junge Ostdeutsche auf der Suche nach der Freiheit: Eine Längsschnittstudie zum politischen Mentalitätswandel bei jungen Ostdeutschen vor und nach der Wende*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 2013.
- Freden, Lars Peter: *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė. Vilnius: Versus aureus, 2010.

- Freud, Sigmund: Die Traumdeutung. In: Mitscherlich, Alexander / Richards, Angela / Strachey, James (Hrsg.): *Studienausgabe*, Bd. II. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1972
- Fröhling, Jörg / Meinel, Reinhild / Riha, Karl (Hrsg.): *Wende-Literatur. Bibliographie und Materialien zur Literatur der Deutschen Einheit*. (Bibliographien zur Literatur- und Mediengeschichte, Band 6). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Wien: Peter Lang, 1996
- Gailienė, Danutė: Trauma ir kultūra. In: Gailienė, Danutė (sud.): *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Vilnius: Eugrimas, 2015.
- Gailius, Bernardas: *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Galinis, Vytautas / Kubilius, Vytautas / Lietuvių kalbos ir literatūros institutas (Lietuvos TSR Mokslų akademija): *Literatūros teorijos apybraiža*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Genscher, Hans-Dietrich: Geleitwort. In: Hans-Jürgen Salier / Bastian Salier (Hrsg.): *Es ist Frühling und wir sind so frei! Die 89er Revolution im Kreis Hildburghausen – eine Dokumentation*. Hildburghausen: Frankenschwelle, 2000, p. 6–8.
- Glötz, Peter: Erste Rede. Europa nach dem Zusammenbruch des Ostblocks. In: Glötz, Peter: *Der Irrweg des Nationalstaats. Europäische Reden an ein deutsches Publikum*. Stuttgart: DVA, 1990, p. 17–40
- Grätz, Katharina: Das Andere hinter der Mauer. Retrospektive Grenzkonstruktion und Grenzüberschreitung in Julia Francks „Lagerfeuer“ und Wolfgang Hilbig's „Das Provisorium“. In: Besslich, Barbara / Grätz, Katharina / Hildebrand, Olaf (Hrsg.): *Wende des Erinnerns? Geschichtskonstruktionen in der deutschen Literatur nach 1989*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2006, p. 243–258.
- Grabbe, Katharina: *Deutschland – Image und Imaginäres: Zur Dynamik der nationalen Identifizierung nach 1990*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter, 2014.
- Grinevičiūtė, Agnė: Rašytojas Valdas Papievis: „Lietuvių kalba yra mano namai“. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/rasytojas-v-papievis-lietuviu-kalba-yra-mano-namai-285-806806> [žiūrėta 2017-10-19].
- Grub, Frank Thomas: *„Wende“ und „Einheit“ im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*. 2 tomai. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2003.
- Grub, Frank Thomas: Rückblicke mit Fallstricken? Schriftsteller aus der DDR über ihre Reisen in den ‚Westen‘. Eine erste Betrachtung nach der ‚Wende‘ erschienener autobiographischer Texte. In: *Tri-*

- gulum. Germanistisches Jahrbuch 2015 für Estland, Lettland und Litauen*, 2016, p. 379–389.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1988
- Gutauskas, Mintautas: *Dialogo erdvė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Gutauskas, Mintautas: Svetimybės patirtis: B. Waldenfelso fenomenologijos fenomenologijos riba. In: *Žmogus ir žodis* 2004, nr. 4, p. 10–18.
- Hage, Volker: Ganz schön abgedreht. In: *Der Spiegel* 1999, nr. 12. Prieiga internete: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-10246374.html>. [žiūrėta 2017-03-25].
- Hawthorn, Jeremy: *Grundbegriffe moderner Literaturtheorie*, iš anglų kalbos vertė Waltraud Kolb. München: Wilhelm Fink, 1994.
- Haker, Hille: Krise der Identität? Leiblichkeit, Körper und erzählte Identität in der Informations- und Wissensgesellschaft. In: Berthoud Gérard et al (Hrsg.): *Informationsgesellschaft: Geschichten und Wirklichkeit*. Freiburg: Academic Press Fribourg / Paulusverlag, 2005.
- Hanselmann, Matthias: Sigita Parulskis: Vorbild des Ritterromans. Litauischer Schriftsteller wünscht sich Europa als Artusrunde. Sigita Parulskis im Gespräch mit Mathias Hanselmann. In: *Deutschlandfunk Kultur*, 02.06.2009. Prieiga internete: https://www.deutschlandfunkkultur.de/sigita-parulskis-vorbild-des-ritterromans.954.de.html?dram:article_id=144300 [žiūrėta 2018-01-10].
- Hell, Cornelius: Das Prisma einer Zeit. In: *Album, DER STAN-DART*, 21./22.6.2014. Prieiga internete: <http://derstandard.at/2000002183423/Das-Prisma-einer-Zeit> [žiūrėta 2015-01-05].
- Herhoffer, Astrid / Liebold, Birgit: Schwanengesang auf ein geteiltes Land. Der Herbst 1989 und seine Folgen in der Literatur. In: *Buch und Bibliothek* 45 (1993) 6/7, p. 587–604.
- Hilbig, Wolfgang: Selbstvorstellung. Anlässlich der Aufnahme in die Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung. In: Wittstock, Uwe (Hrsg.): *Wolfgang Hilbig – Materialien zu Leben und Werk*. Informationen und Materialien zur Literatur, Band 12253. Frankfurt am Main: S. Fischer Taschenbuch-Verlag, 1994, p. 11–13.
- Hipp, Markus: Über den Umgang mit Schuld in Kurt Drawerts deutschem Monolog Spiegelland. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada R, germanistická*. 1996, vol. 45, p. 69–83.
- Hoffmann, Frank: „Die Erfahrung der Freiheit“: Beiträge zu einer Kulturgeschichte der Europäischen Revolution 1989/91. Münster: LIT Verlag, 2012.

- Huntington, Samuel: *Kampf der Kulturen*, iš anglų kalbos vertė Holgeris Fließbachas. München: Europa-Verlag, 1996.
- Husserl, Edmund. *Kartezietiškosios meditacijos*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Aidai, 2005.
- Iser, Wolfgang: *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Aidai, 2002.
- Jakonytė, Loreta: Literatūrinio gyvenimo metmenys. In: Viliūnas Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003.
- Jentsch, Tobias: *Da/zwischen. Eine Typologie radikaler Fremdheit*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2006.
- Jonušys, Laimantas: Valdas Papievis. Vienos vasaros emigrantai. In: *Šiaurės Atėnai*, 2004-02-14. Prieiga internete: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110131124606/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=686&kas=straipsnis&st_id=2394 [žiūrėta 2017-10-31].
- Jonušys, Laimantas: *Pokalbiai su Sigitu Parulskiu*. Vilnius: Alma littera, 2009.
- Jonušys, Laimantas: Prieš pat griūvant Berlyno sienai. In: *Šiaurės Atėnai*, 2014-11-25. Prieiga internete: <http://www.satenai.lt/2014/11/25/pries-pat-griuvant-berlyno-sienai/> [žiūrėta 2018-01-15].
- Jopp, Carsten: Spiegelbild der Unentrinnbarkeit. In: *Schriften des Germanistischen Instituts der Universität Bergen*, 2000.
- Jovaišienė, Diana: Prisijaukinti vietą. Tapatybės raiška erdvėje Valdo Papievio romanuose „Vienos vasaros emigrantai“ ir „Eiti“. In: *oIKos* 2011, 2(12), p. 130–139.
- Jovaišienė, Diana: Modernumo ir postmodernumo sankirtos užsienyje rašančių lietuvių kūryboje: Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantai“. In: *Gimtasis žodis* 2012, nr. 9, p. 31–40.
- Jurgutienė, Aušra: Zuikių sukilimas, arba Apie vieną perspektyvią literatūros tendenciją. In: *Šiaurės Atėnai*, 2010-02-26. Prieiga internete: <http://www.satenai.lt/2010/02/26/zuikiu-sukilimas-arba-apie-viena-perspektyvia-literaturos-tendencija/> [žiūrėta: 2017-09-24].
- Jurgutienė, Aušra: The History of Post-Soviet Literature: Challenges and Models of a New Identity. In: Kvietkauskas, Mindaugas (ed.): *Transitions of Lithuanian Postmodernism: Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*. Amsterdam–New York, NY: Editions Rodopi B.V., 2011, p. 19–43.
- Kauffmann, Michel: Wende und Wiedervereinigung: Zwei Wörter Machen Geschichte. In: Heringer, Samson / Kauffmann, Michel / Bader,

- Wolfgang (Hrsg.): *Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994, p. 177–190.
- Kelertienė, Violeta: *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- Kersten, Sonja: Mauerfall-, Post-DDR-, Vereinigungs-, Nachwende- oder doch Wendeliteratur? Eine kleine Expedition durch einen großen Begriffsdschungel. In: *Literaturkritik.de* 2015, nr. 10. Prieiga internete http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=21125 [žiūrėta 2016-06-11].
- Kmita, Rimantas / Sprindytė, Jūratė: Šiuolaikinė literatūra. Prieiga internete: <http://www.saltiniai.info/index/details/1498> [žiūrėta 2017-01-05].
- Königsdorf, Helga: Überleben wäre eine prima Alternative. Die gemeinsame deutsche Vergangenheit ist eine teuer bezahlte Erfahrung. In: *BZ*, 22.02.1992.
- Kolevinskienė, Žydronė: Tautinės tapatybės moterų literatūroje. In: Bal-sevičiūtė-Šlekienė, Virginija / Juknaitė, Vanda / Kolevinskienė, Žydronė / Martinkus, Vytautas / Vaitiekūnas, Dainius / Vanagaitė, Gitana: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 170–212.
- Königsdorf, Helga: Die Phasen der Revolution. In: *Das Argument* 32 (1990) 3.
- Kormann, Julia: *Literatur und Wende. Ostdeutsche Autorinnen und Autoren nach 1989*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag GmbH, 1999.
- Krause, Stephan / Partzsch, Friederike (Hrsg): „Die Mauer wurde wie nebenbei eingerissen“: *Zur Literatur in Deutschland und Mitteleuropa nach 1989/90*. Berlin: Frank&Timme, 2011.
- Krause, Stephan: Fremdheit schult Aufmerksamkeit nachhaltig. Zu Andrea Leskovec' Einführungsband „Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft“. In: *Literaturkritik.de*, Nr. 2, Februar 2012. Prieiga internete: http://literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=16354 [žiūrėta 2016-09-24].
- Križinauskas, Juozas / Smagurauskas, Stasys (sud.): *Vokiečių – lietuvių kalbų žodynas. Deutsch – litauisches Wörterbuch*. 2 tomas. Vilnius: Mokslas, 1992.
- Kubilius, Vytautas: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1995.
- Kubilius, Vytautas: *Literatūra istorijos lūžyje*. Vilnius: Diemedis, 1997.
- Kuizininė, Dalia: Egzilio patirtys naujausioje lietuvių prozoje. In: *Česlovo Milošo skaitymai* 2013, nr. 6., p. 16–24.

- Kvietkauskas, Mindaugas: Jaunesniųjų rašytojų pasaulėžiūros orientyrai. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera 2003, p. 156–180.
- Kvietkauskas, Mindaugas (ed.): *Transitions of Lithuanian Postmodernism: Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*. Amsterdam–New York, NY: Editions Rodopi B.V., 2011.
- Landsbergis, Vytautas / Zemkauskas, Rytis: *Bus geriau*. Dominicus Lituanus, 2016.
- Laurinavičiaus, Česlovas / Sirutavičiaus, Vladas: *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, XII tomas, 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- Laurušaitė, Laura: Lietuvių emigracinės aksiologijos peizažas. In: *Colloquia* 2015, nr. 35, p. 177–183.
- Laurušaitė, Laura: Postamentas postkolonializmui. In: *Literatūra* 2010, 52(1), p. 123–129.
- Lehmann, Nico: Was heißt Wenderoman? Überlegungen, ausgehend von Kathrin Aenlichs Roman *Alle sterben, auch die Löffelstöre*. In: Hoffmann, Frank (Hrsg.): „*Die Erfahrung der Freiheit*“: Beiträge zu einer Kulturgeschichte der Europäischen Revolution 1989/91. Münster: LIT Verlag, 2012, p. 199–220.
- Leicht, Robert: Wenn die alten Lehren wanken. Die Wende von 1989 zwingt zum Umdenken. Was ist die künftige Rolle der Deutschen? Was wird aus Europa? Was heisst links, rechts, liberal? Eine Zeit-Serie setzt sich zum Ziel, die hergebrachten Konzepte und Ideen neu zu diskutieren. In: *Die ZEIT*, 15. Oktober 1993.
- Leskovec, Andrea: Fremdheit und Literatur. Alternativer hermeneutischer Ansatz für eine interkulturell ausgerichtete Literaturwissenschaft. In: Roche, Jörg, van Peer, Willi (Hrsg.): *Kommunikation und Kulturen. Cultures and Communication, Band 8*. Berlin: Lit Verlag Dr. W. Hopf, 2009.
- Leskovec, Andrea: *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 2011.
- Leskovec, Andrea: Vermittlung literarischer Texte unter Einbeziehung interkultureller Aspekte. In: *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht. Didaktik und Methodik im Bereich Deutsch als Fremdsprache*. Jahrgang 15, Nummer 2 (Oktober 2010), p. 237–255.
- Lettrari, Adriana. Dritte Generation Ost. Das Wissen der Wendekinder. In: *Der Tagesspiegel*, 30.11.2013. Prieiga internete: <http://www.tagesspiegel.de>

- spiegel.de/berlin/dritte-generation-ost-das-wissen-der-wendekinder/9149954.html [žiūrėta 2016-05-07].
- Literatūra nusipelnė gyventi geriau. 2003-ųjų metų knygos. In: *Metai* 2004, nr. 4.
- Loest, Erich: Diese Schule, diese Stadt. In: Loest, Erich: *Zwiebeln für den Landesvater. Bemerkungen zu Jahr und Tag. Mit einem Nachwort von Heinz Klunker*. Göttingen / Leipzig: Steidl / Linden, 1994; p. 101–108.
- Loescher, Jens: Mythos, Macht und Kellersprache. Wolfgang Hilbigs Prosa im Spiegel der Nachwende. In: Minis, Cola / Quak, Arend (Hrsg.): *Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur*. T. 151. Amsterdam-New York, NY: Rodopi, 2003.
- Lohse, Karen: *Wolfgang Hilbig. Eine motivische Biografie*. Leipzig: Plöttner Verlag, 2008.
- Lüdecker, Gerhard Jens / Orth, Dominik (Hrsg.): *Nach-Wende-Narrationen. Das wiedervereinigte Deutschland im Spiegel von Literatur und Film*. Göttingen: V&R unipress, 2010.
- Mainueneau, Dominique: *Literatūrinio kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Magenau, Jörg: „Literatur ist etwas Triebhaftes“. Gespräch mit dem Schriftsteller Wolfgang Hilbig [...]. In: *Die Tageszeitung*. Nr. 5246, 7./8. 6. 1997.
- Martinaitis, Marcelijus: *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992.
- Martinaitis, Marcelijus: *Prilenktas prie savo gyvenimo*. Vilnius: Vyturys, 1998.
- Martinaitis, Marcelijus: Dešimtmečių sąvartoje. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 9–30.
- Martinkus, Vytautas: *Literatūra ir paraliteratūra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
- Martinkus, Vytautas: *Estetinė literatūros gyvybė. Aksiologinis šiuolaikinės lietuvių prozos spektras*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.
- Matussek, Mathias: Nachruf. Allen Ginsberg. In: *Der Spiegel*, 14.04.1997. Prieiga internete: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-8694859.html> [žiūrėta 2016-05-02].
- Maßnahmen zum 7. Oktober. MfS, Dokumentverwaltung, Nr. 103625 (Fernschreiben), Mielke an Leiter der Dienstseinheiten. VVS-Nr. 0008,

- MfS-Nr. 69/89. In: Mitter, Armin / Wolle, Stefan (Hrsg.): *Ich liebe euch doch alle! Befehle und Lageberichte des MfS. Januar – November 1989*. 2. Auflage, Berlin: Basis-Dr.-Verl.-Ges., 1990, p. 199.
- Mecklenburg, Norbert: *Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: IUDICIUM, 2008.
- Merleau-Ponty, Maurice: *Phänomenologie der Wahrnehmung*, iš prancūzų kalbos vertė Rudolfas Boehmas. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1974.
- Mickūnas, Algis / Jonkus, Dalius: *Fenomenologinė filosofija ir jos šešėlis*. Vilnius: Baltos lankos, 2014.
- Neubauer-Petzoldt, Ruth: *Von verbotener Neugier und grenzüberschreitendem Wissen. Blaubart als neuer Mythos und Daseinsmetapher*. Prieiga internete: <http://web957.lin-www.df-webhosting.de/Ruth-Neubauer/Habil.pdf> [žiūrėta 2015-01-05].
- Neuhaus, Stefan: *Grundriss der Literaturwissenschaft*. Tübingen: A. Francke Verlag, 2014.
- Noll, Werner: Interkulturelle Lektüren – interkulturelle Komparatistik: Verstehen und Anerkennen, Grenzerkundigungen im Medium der Literatur. In: Kiefer, Bernd / Noll, Werner (Hrsg.): *Das Gedächtnis der Schrift. Perspektiven der Komparatistik*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag, 2005.
- Parnell, Christina: Wahnsinn als Grenzüberschreitung. Zur Körperdiskussion bei Nina Sadur. In: Cheauré, Elisabeth (Hrsg.): *Kultur und Krise. Russland 1987–1997*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 1997, p. 199–215. Prieiga internete: <http://www.christina-parnell.de/texte/sadur.htm> [žiūrėta 2017-10-03].
- Parnell, Christina: ‚Dritte Räume‘ in der litauischen Literatur? Eine Entgegnung zur Diskussion um den ‚Baltischen Postkolonialismus‘. In: *Žmogus ir žodis* 2008, 10(2), p. 46–50.
- Peluritytė, Audinga: Jauniausieji lietuvių prozininkai. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003.
- Peluritytė, Audinga: *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.
- Peluritytė-Tikuišienė, Audinga: Lietuvių literatūra Nepriklausomybės aki-vaizdoje. In: *Gimtasis žodis* 2010, nr. 1, p. 17–25.
- Peluritytė, Audinga: *Ribos architektonika: Šiuolaikinė lietuvių literatūra ir kontekstai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
- Pinkola, Clarisa Estes: *Bėgančios su vilkais: laukinės moters archetipas pasakose ir mituose*. Vilnius: Alma littera, 2010.

- Pociūtė, Rima: *Modernizmas lietaus šaly*. Vilnius: Homo liber, 2006.
- Pociūtė, Rima: *Psichės istorijos. Šiuolaikiniai lietuvių rašytojai psichoanalizės kontekste*. Vilnius: Homo liber, 2009.
- Pulver, Elsbeth: Ein deutscher Monolog. Zum ersten Prosabuch von Kurt Drawert. In: *Neue Zürcher Zeitung*, 11.1.1993. Prieiga internete: <http://www.kurtdrawert.de/prosa/spiegelland/pressestimmen.php> [žiūrėta 2016-04-27].
- Ramonaitė, Ainė: *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
- Ramonaitė, Ainė: *Tarp rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
- Ramonaitė, Ainė: *Sąjūdžio ištakų beiėškant*. Vilnius: Versus aureus, 2011.
- Rašytoją kalbina literatūrologas Regimantas Tamošaitis: Renata Šerelytė „Mėlynbarzdžio vaikai.“ Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-11-14-renata-serelyte-melynbarzdžio-vaikai/12967> [žiūrėta 2015-01-05].
- Reimann, Kerstin E.: *Schreiben nach der Wende – Wende im Schreiben? Literarische Reflexionen nach 1989/90*. Würzburg: Verlag Königshausen&Neumann GmbH, 2008.
- Richter, Sandra: Was ist Gegenwartsliteratur? In: *Literatur. Deutschsprachige Gegenwartsliteratur nach 1945*. Hamburg: Zeitverlaggerd Bucearius GmbH&Co.KG, 2013.
- Ricoeur, Paul: *Die lebendige Metapher*, iš prancūzų kalbos vertė Raineris Rochlitzas. München: Wilhelm Fink Verlag, 1986.
- Ricoeur, Paul: *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų kalbos vertė Rasa Malinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Rota, Andrea: „*Mein Standort (ist) in dieser ‚neuen‘ Zeit zu unbestimmt (...), um ihn in Worte fassen zu können*“. Literarische Sprachreflexionen nach der Wende, am Beispiel von Christa Wolf und Kurt Drawert. In: *Studia theodisca*, Elektronic Edition, 2011.
- Rubavičius, Vytautas: *Neįvardijamos laisvės ženklas*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1997
- Rubavičius, Vytautas: *Vėluojanti savastis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2014.
- Samalavičius, Almantas: *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai, 2008.
- Samalavičius, Almantas: Postkolonijinė literatūra ir jos avatarai. Prieiga internete: <http://kamane.lt/Spaudos-atgarsiai/Literatura/Postkolonijine-literatura-ir-jos-avatarai> [žiūrėta 2016-01-12].

- Samalavičius, Almantas: Postkolonijinė literatūra ir jos avatarai (2). In: *Kultūros barai* 2016, nr. 2, p. 40–44.
- „Sapnai dar lietuviški.“ Pokalbyje dalyvavo: Valdas Papiėvis, Kornelijus Platelis, Liudvikas Jakimavičius. In: *Literatūra ir menas*, 2004-01-16, nr. 2984.
- Schäffner, Christina: Sprache des Umbruchs und ihre Übersetzung. In: Burkhardt, Armin K. / Fritzsche, Peter (Hrsg.): *Sprache im Umbruch. Politischer Sprachwandel im Zeichen von „Wende“ und „Vereinigung“*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1992, p. 135–153.
- Schedlinski, Rainer: Gibt es die DDR überhaupt? In: *die arroganz der ohnmacht. Aufsätze und Zeitungsbeiträge 1989 und 1990*. Berlin / Weimar: Aufbau, 1991, p. 27–35.
- Schirmer, Bernd: Literatur braucht Zeit. Anmerkungen zu Büchern der Wendezeit. In: *Berliner Lesezeichen* 1993, Heft 1, p. 7–12.
- Schmitt, Hans-Jürgen: „Nicht sprachlos, heimatlos. Kurt Drawerts deutscher Monolog Spiegelland“. In: *Süddeutsche Zeitung*, 10.11.1992. Prieiga internete: <http://www.kurtdrawert.de/prosa/spiegelland/presses-timmen.php> [žiūrėta 2016-04-07].
- Schmitz, Walter: Gottesabwesenheit? Ost-West-Pasagen in der Erzählprosa Wolfgang Hilbigs in den 90er Jahren. In: Wehdeking, Volker (Hrsg.): *Mentalitätswandel in der deutschen Literatur zur Einheit (1990–2000)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG 2000, p. 133–140.
- Schneider, Wolfgang Ludwig: Überhebliche Wessis – (n)ostalgische Osis. In: Sahner, Heinz / Schwendtner, Stefan (Hrsg.): *Gesellschaften im Umbruch, 27. Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. Halle an der Saale 1995. Kongreßband II*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1995, p. 544–547.
- Schönauer, Helmut: Blaubarts Kinder. Prieiga internete: <http://www.lyrikwelt.de/rezensionen/blaubartskinder-r.htm> [žiūrėta 2017-10-10].
- Schröder, Jürgen: *Geschichtsdramen. Die „deutsche Misere“ von Goethes Götz bis Heiner Müllers Germania? Eine Vorlesung*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1994.
- Schulze, Ingo: Der Ort, an dem die Minotauren weiden. In: *Neue Rundschau* 2008, Heft 2, p. 72–82.
- Sebestyeny, Viktor: *1989 revoliucija. Sovietų imperijos žlugimas*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas. Vilnius: Sofoklis, 2017
- Senn, Alfred Erich: *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, iš anglų kalbos vertė Marijus Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1995.

- Sprindytė, Jūratė: *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Silas, Algirdas J. (sud.): *Lithuanian Independence: The U.S. Government Response*, Chicago: Ethnic Community Services 1991, p. 21–22.
- Survilaitė, Janina: Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-03-09-janina-survilaite-naujosios-emigrantu-kartos-kurejai-ir-ju-likimas/9225> [žiūrėta 2017-10-19].
- Sverdiolas, Arūnas: Paulio Ricoeuro užuolankos. In: Ricoeur, Paul: *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, sudarė, iš prancūzų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Sverdiolas, Arūnas: *Apie pamėklinę būty.* Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- Sverdiolas, A. *Principia Hermeneuticae*. Paskaita 2015.03.19 VU.
- Šeina, Viktorija: Sigitas Parulskis: Chronist einer Generation ohne Eigenchaften. In: *Mitteilungen 2003/2004. Deutsch-Litauische Literarische Gesellschaft e.v. 125 Jahre DllG*. Söhrewald: Hans Ulrich Werner, Perkunas-Verlag 2005, p. 46–54.
- Šmitienė, Giedrė: *Kalbėti kūnu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- Tamoliūnaitė, Vita: Tarp cinizmo ir ilgesio. Sigitos Parulskio paradoksai. In: *Darbai ir dienos* 2005, nr. 42, p. 129–150.
- Thomas, Fabian: *Neue Leben, neues Schreiben?: Die „Wende“ 1989/90 bei Jana Hensel, Ingo Schulze und Christoph Hein*. München: AVM, 2009.
- Todorov, Cvetan: *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle*, vertė Wladas Godzichas. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
- Tūtlytė, Rita: Nuo maištingos bohemos iki tylių meditacijų. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 103–128.
- Vaitiekūnas, Dainius: Kaip tampama kitu: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste. In: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 213–243.
- Vanagaitė, Gitana: *Prasmių raiška Vandos Juknaitės kūryboje*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.
- Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003.
- Viliūnas, Giedrius: Literatūros mokslas ir kritika. In: Viliūnas, Giedrius (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 364–391.

- Waldenfels, Bernhard: *Ordnung im Zwielficht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987.
- Waldenfels, Bernhard: *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998.
- Waldenfels, Bernhard: *Vielstimmigkeit der Rede*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
- Waldenfels, Bernhard: *Sinnesschwellen. Studien zur Phänomenologie des Fremden 3*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
- Waldenfels, Bernhard: *Das leibliche Selbst*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, Verlag 2000.
- Waldenfels, Bernhard: *Verfremdung der Moderne. Phänomenologische Grenzgänge*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001.
- Waldenfels, Bernhard: *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie. Psychoanalyse. Phänomentechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002.
- Waldenfels, Bernhard: *Idiome des Denkens. Deutsch-Französische Gedankengänge II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.
- Waldenfels, Bernhard: *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
- Waldenfels, Bernhard: Das Fremde im Eigenen. Der Ursprung der Gefühle. In: *e-Journal Philosophie der Psychologie*, Oktober 2006. Prieiga internete: <http://www.jp.philo.at/texte/WaldenfelsB1.pdf> [žiūrėta 2016-02-05].
- Waldenfels, Bernhard: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2013.
- Waldenfels, Bernhard: *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015.
- Waldenfels, Bernhard: Fremdheit, Gastfreundschaft und Feindschaft. In: *Information Philosophie. Die Zeitschrift, die über Philosophie informiert*. Prieiga internete: <http://www.information-philosophie.de/> [žiūrėta 2016-01-14].
- Waldenfels, Bernhard: Das fremde Denken. In: *Zeithistorische Forschungen*. Prieiga internete: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/> [žiūrėta 2016-02-04].
- Walther, Joachim: *Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatsicherheit in der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin: Ch. Links, 1999.
- Wehdeking, Volker: *Die deutsche Einheit und die Schriftsteller. Literarische Verarbeitung der Wende seit 1989*. Stuttgart, Berlin u.a.: Kohlhammer, 1995.

- Wehdeking, Volker (Hrsg.): *Mentalitätswandel in der deutschen Literatur zur Einheit (1990-2000)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2000.
- Wiedervereinigung.de. Prieiga internete: www.wiedervereinigung.de
- Wierlacher, Alois: Kulturwissenschaftliche Xenologie. Ausgangslage, Leitbegriffe und Problemfelder. In: Wierlacher, Alois (Hrsg): *Kulturthema Fremdheit. Leitbegriffe und Problemfelder kulturwissenschaftlicher Fremdeitsforschung*. München: Iudicium, p. 19–112.
- Woderich, Rudolf: Ostdeutsche Identitäten zwischen symbolischer Konstruktion und lebensweltlichem Eigensinn. Schriftfassung des Referates auf der Konferenz „The German Road from Socialism to Capitalism“, Harvard University, Centre for European Studies, June 18-20, 1999. Prieiga internete: http://biss.bplaced.net/downloads/ostdeutsche_identitaeten.pdf [žiūrėta 2018-03-23].
- Wolf, Christa: Sprache der Wende. Rede auf dem Alexanderplatz. In: Dies.: *Werke. Herausgegeben, kommentiert und mit einem Nachwort versehen von Sonja Hilzinger*. Band 12: Essay/Gespräche/Reden/Briefe 1987-2000. München: Luchterhand Literaturverlag, 2001, p. 182–184.
- Zalatorius, Albertas: *Literatūra ir laisvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
9. Tagung des Zentralkomitees des SED. Rede des Genossen Egon Krenz, Generalsekretär des Zentralkomitees der SED. In: *Neues Deutschland*, 19. Oktober 1989.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.